

z 1914. évi I–IV. füzet helyett megjelent: „Milleker Bódog:
Délmagyarország középkori földrajza II. rész.“

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FÜTTIKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXXI. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I–IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1915.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

Az 1914. évi I—IV. füzet helyett megjelent: „Milleker Bódog:
Délmagyarország középkori földrajza II. rész.”

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XXXI. (UJ) ÉVFOLYAM. I—IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1915,

Tartalomjegyzék.

A világháború és Délmagyarország. <i>Magony József dr.-tól</i>	1
A temesvári régi cserépcsöves vízvezeték és annak analógiái. <i>Milleker Bódogtól</i>	92
Adalékok Temesvár műveltségi viszonyaihoz a XIX. század legelején	102

Társulati ügyek.

Főtitkári jelentés. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	107
Jegyzőkönyv	118
Főtitkári jelentés. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	123
Jegyzőkönyv	129

Introduction

The purpose of this study is to investigate the effects of various factors on the growth and development of the human body. The study is divided into two main parts: a theoretical part and a practical part. The theoretical part discusses the various factors that influence growth and development, such as genetics, nutrition, and environment. The practical part describes the methods used to collect and analyze data on growth and development.

101
102
103
104
105

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXXI. (UJ) ÉVFOLYAM.

1915.

I-IV. FÜZET.

A világháború és Délmagyarország.

Írta: MAGONY JÓZSEF DR.

A háborús történetírás.

Félszázad múltán, amikor már a világháború fájdalmas eseményei történelmi emlékekké szépülnek s amikor majd a mostani daliás hősök mint szelídlelkű, ősz nagyapák fognak mesélni kis unokáiknak a nagy háborúról: talán érdeklődéssel veszi kezébe Értesítőnket a történelmi mult iránt érdeklődő olvasó, ha az 1915-ös évszámot megpillantja rajta. — Ime! — gondolja magában — egy érdekesnek látszó könyv. A nagy háború közepén, 1915-ben írták, amikor nagyapának mint csupasz képű hadnagynak a ma is erekléként őrzött fekete-fehér szalagos német vaskeresztet a mellére tűzték s amikor még nagymama mint kurta szoknyás fiatal lány vöröskeresztes fehér ruhában önfeláldozóan ápolta a sebesülteket a hadikórházban. Ebben a Történelmi Értesítőben bizonyosan érdekes dolgokat fogok találni a Délmagyarországot közelebből érintő hadi eseményekre vonatkozólag, hisz akik írták, benne voltak a nagy, világraszóló vihar forratagában, előttük vezetett el a hadak útja a lángban álló Balkán felé és saját szemeikkel látták a nagy Mackensent, aki a hadműveleteket vezette s akinek hadvezéri nagyságát annyi szobor hirdeti manapság a hálás Németországban.

Hogy azonban a késői kor tudományos hajlamú olvasóját csalódás ne érje, már itt, az első sorokban elárulhatjuk neki, hogy a mi korunk nemzedéke sokkal jobban tud „történelmet csinálni“, mint „történelmet írni“. A még lánggal égő világháború közepette, amikor a lelkünk és a szívünk a harcterek felé száll, ahol azok küzdenek és szenvednek, akiket szeretünk s akikért aggódunk, nem tollal, hanem karddal írják a történelmet. Ma, amikor még ezerféle gondolat, ezerféle öröm és fájdalom tartja fogva szívünket, az események viharzásának közepette ma még nincs és nem is lehet a háború történetének érdemleges irodalma, — ma csak háború van.

A háború történetírójának szerepe különben is nehéz. A nagy

világégés lángjaiban még együtt izzik a történelem nemes érce a mende-mondák salakjával s a teljesen megbízható, tiszta történelmi források a történetíró számára ma még jórészt hozzáférhetetlenek. Meg kell elégednünk azokkal a többnyire zavaros vizű forrásokkal, amelyekből mesével, valótlanossággal és a csapongó képzelet regényes alkotásaival együtt bugyog felszínre a történelmi anyag. S nemcsak magára a háború lefolyására, hanem a háború történelmi előzményeire vonatkozólag sem állanak a történetíró rendelkezésére azok a források, amelyeknek történelmi értéke kétségen felül áll. A közelmúltban történt, hogy egyik legkiválóbb történetírónk, Fraknói Vilmos a cs. és kir. külügyminiszteriumtól engedélyt kért a hármasszövetség történetére vonatkozó hivatalos iratok felhasználására. Abból a felfogásból indult ki, hogy az immár eltemetett szövetség az aktuális politika köréből a történetírás birodalmába került, a külügyminiszterium azonban nem osztotta ezen felfogásban s a kívánságot nem találta ezidőszerint teljesíthetőnek.¹

A harcterekről hazatérő szemtanúk elbeszélése látszólag a leggazdagabb és legértékesebb forrása a háború történetének. A harcosok saját szemeikkel látják azokat a csataképeket, amelyeknek egyúttal ők a hősei is s amelyek majdan a történelem képcsarnokát fogják díszíteni. Azonban akkor, amikor több száz, sőt több ezer kilométeres vonalon folyik a mérkőzés, senki sem mondhatja, hogy látta a világháború lefolyását. Minden katona csak a szemei előtt lejátszódó jeleneteket látja és nagyon sokszor azt is rosszul látja. A harctérről hazatérő harcos csak egy-egy gyöngyszemet hoz haza emlékül a nagy háború történetéből és — sajnos — az se mindig igazgyöngy. Sehol sem olyan élénk a képzelet, mint a vadászatban és a háborúban s különösen az egyszerűbb emberek ajkán egybeolvad a mese a valósággal. Ha mindaz igaz volna, amit a harcterekről hazakerült „szemtanúk“ beszélnek, a minden oroszok cárijának már nem volna egy katonája sem.

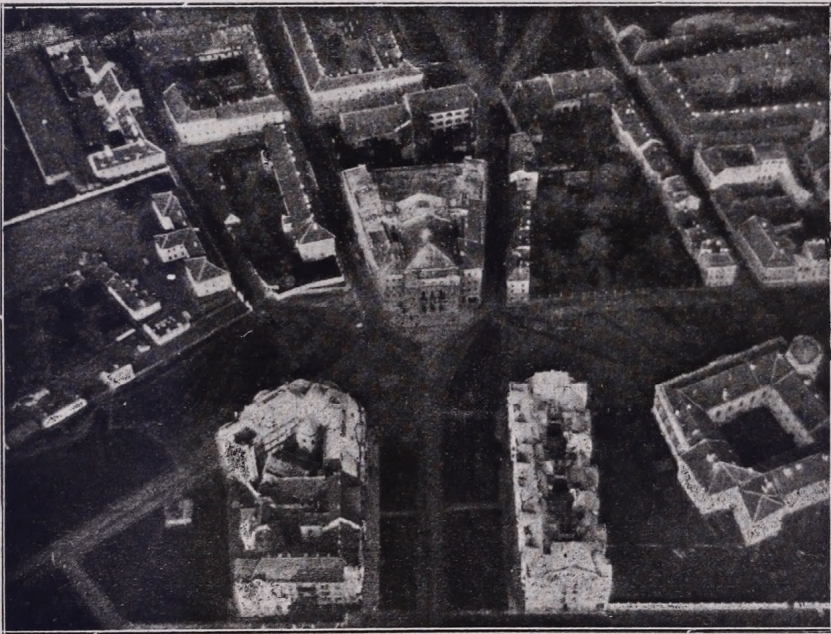
Egyik ügyestollú haditudósítónk² Szabács második ostromának leírását a következő sorokkal vezeti be: „Ki kell mentenem magamat. Aki bent van a dologban, az csupán a szeme előtt lejátszódó dolgokat látja. Csak Budapestről tudják az egészet olyan pontosan megírni.“ A szemtanú fölényes önérzetével odavetett gondolat azonban csak az első pillanatban hangzik különösen, de ha jól meggondoljuk a dolgot, csakhamar belátjuk, hogy a világháború történetét Budapesten, tehát távol a fegyverzajtól sokkal jobban meg lehet írni, mint a harcvonal bármelyik pontján. Ma már nem lehet a harctér közelében emelkedő magaslatról végignézni a harcok lefolyását, mint az elmúlt századokban

¹ Fraknói, Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez. Budapesti Szemle, 164. kötet, 323. l.

²) Fényes László.

s maguk a harcosok is itthon vagy itthoni lapokból tudják meg rendszerint, hogy mi történt azon a harctéren, amelyen ők maguk is harcoltak.

A *hírlapok*, a háború ezer és ezer képen kifejeződő eseményeinek legélénkebb visszhangjai, szintén sok értékes és érdekes adatot szolgáltatnak a háború történelméhez. A hírlapirodalom ezen kiváló történeti értékét épen egy nagy történetíró, Carlyle hangoztatta, amikor azt mondta, hogy ebben a korban, midőn olyan jó reggeli és esti lapjaink vannak, az angol felső- és alsóházat sohasem kellene többé összehívni. — Azonban olyan korban, amikor az újságírónak megszabják, hogy mit szabad látni és mit szabad hallani, amikor a háború forgatga napról-napra, óráról-óra magával sodorja képzeletünket, vágyain-

Temesvár-Belváros Zeppelinről fölvéve.

kat és gondolatainkat, a hírlapok adatait sem szabad Szentírás gyanánt tekinteni. A háborús hírlapirodalom igazmondására talán legjellemzőbb a „Newyork Herald” című amerikai újságnak mulatságos esete. Miután kifogyott a német császárról költött hazugságok közléséből, a német trónörökös személyével kezdett foglalkozni s ha most elolvassuk mindazokat a híreket, amelyek a háború kitörése óta a német birodalom leendő császáráról a lap hasábjain megjelentek, mosolyognunk kell a hírlapi kacsák arányait is messze fölülmúló valótlanságokon. Az említett újság

szerint mindjárt a háború kitörése után, augusztus 5-ikén merényletet követtek el a trónörökös ellen Berlinben. Augusztus 18-ikán a francia határon súlyosan megsebesült és az aacheni kórházba vitték. Két nappal később újabb merényletet követtek el ellene Berlinben és ez alkalommal elvesztette egyik lábát. Augusztus 24-ikén megölték, aminek következtében mi sem természetesebb, mint hogy szeptember 4-ikén öngyilkossá lett. Szeptember 13-ikán meghalt egyik brüsszeli kórházban, de ez nem akadályozta meg abban, hogy 15-ikén támadást ne intézzen Verdun ellen és hogy a következő napon shrapnelszilánktól meg ne sebesüljön Lengyelországban. Október 18-ikán ismét megsebesült a francia fronton és 20-ikán halálos ágyán meglátogatta a felesége. Október 24-ikén egy nő végignézte Berlinben a temetését; október 25-ikén megtalálták holttestét a harcmezőn és november 3-ikán ismét eltemették. A következő napon egy francia golyó halálra sebezte, november 20-ikán pedig megőrült. Elmebajából azonban nagyon hamar kigyógyult és november 13-ikán átvehette a főparancsnokságot a keleti fronton, ahol 17-ikén halálosan megsebesült. Ennek ellenére decemberben karácsonyi szabadságra hazautazott. Január 16-ikán ismét megsebesült, de a hazáért hozott áldozatai ellenére is elmozdították főparancsnoki méltóságától március 8-ikán. Főlélegesen megjegyezni, hogy a német trónörökös az egész idő alatt jó egészségnek örvendett s nem történt vele semmiféle kellemetlenség.

De talán legjobban jellemzi a háborús hírlapirodalmat az az érdekes statisztika, amelyet unalmában egy idős magyar úr állított össze, aki a háború kitörése óta a Genfi-tó mellett lévő nagy hotelek egyikében tartózkodik s aki abban a helyzetben volt, hogy az összes hadviselő államok lapjait olvashatta.

Az érdekes statisztika szerint a különféle nemzetiségű újságokban arról, hogy itt vagy ott döntőütközet vette kezdetét, 763-szor volt szó. Azt, hogy a világ legnagyobb csatája megtörtént, 513 esetben lehetett olvasni. A lapokban 63.867 hajót sülyesztettek a tengerbe és ezekkel több mint 350.000 ember pusztult el. A buzgó statisztikus nagy pontossággal adta össze a különböző csatákban elesett és megsebesült katonák számát s azt az eredményt kapta, hogy a csatatereken 74 millió hős fejezte be földi pályafutását. A sebesültek száma már 239 millióra rúgott, s ugyanakkor 210 millió katona halt meg a hadi-kórházakban és a családi hajlékban.

Igen sokszor volt szó, különösen a háború első idejében az uralkodók és az uralkodóházak tagjainak meggyilkolásáról. A német császárt kilencszer, a császárnét ötször és a trónörököst háromszor ölték meg s a kilenc halált halt német császárt két ízben a fia lőtte agyon. Ami a szegény, most már trónvesztett Petárt illeti, az hatvanhét-szer pusztult

el, részint golyótól találva, részint kardélre hányva, részint megmérgezve. Ez a szegény ember harminchatszor esett gyógyíthatatlan betegségbe és azonkívül kilencszer megőrült. Hét esetben megnősült s két gyermeke is született. Az orosz cár ellen ötvenkétszer követtek el merényletet és ezek közül negyven sikerült. Temetésének részletes leírása két ízben volt olvasható.

A hadban álló felek összevéve huszonöt millió foglyot ejtettek és 98.945 ágyút zsákmányoltak 900 millió gépfegyverrel. A lelőtt vagy lezuhant repülőgépek száma meghaladja a 9000-t. Végül említi a regényesen hangzó statisztika, hogy a háborúban résztvevő csapatokban 8719 olyan hőst szerepeltettek a lapok, különösen pedig a franciák, akik egyenkint legalább 60 ellenséges katonát öltek meg. Ezek között természetesen olyan is akad, aki egymaga 198 harcost lőtt vagy vágott agyon.¹

A *hadinaplók és emlékiratok*² szintén sok értékes adattal gazdagítják a háborús irodalmat, de túlnyomó részben nem egyebek, mint tizenhatod ívrétbe tördelt hírlapi cikkek gyűjteményei s a harctéren szerzett benyomásoknak inkább regényes, tárcaszerű, mint történeti előadásai. Történelmileg értékes az a körülmény emeli őket, hogy közvetlen tapasztalatok alapján szólnak a háborúról, már pedig minden könyv, még a legrosszabb is, amely közvetlen tapasztalatok alapján íratott a történelem legnagyobb háborújáról, dokumentuma, parányi fényképtöredéke a nagy világkatasztrófának, melynek végső, egységes képéhez minden manapság írott és nyomtatott betű hozzá fog egykor tartozni.³

A *diplomáciai okmányok*, az úgynevezett színes könyvek⁴ és a *hivatalos hadi jelentések*, nevezetesen az osztrák-magyar vezérkar főnökének helyettese: Höfer altábornagy neve alatt megjelenő hadi jelentések s a német nagy főhadiszállás és a török főhadiszállás jelentései mindenkor értékes emlékei lesznek a világháború történelmének. A színes könyvek a háború okait és előzményeit tárják elénk, a napról-napra kiadott hadi jelentések viszont a háború lefolyásáról rajzolnak

¹ Furcsa statisztika. „Az Írás“, 1915. 2–3. szám, Budapest.

² Aage Madelung, *Hadinaplóm.* — Brázay Emil, Ezt láttam. — Fehéri Armand, A nyugati harcterről. — Fényes László, A szerb harcterről. — Franyó Zoltán, A kárpáti harcokról. — Herczeg Géza, Sarajevótól Lodzig. — Landauer Béla, A nagy esztendő. — Lázár Miklós, Fronton. — Molnár Ferenc, Egy haditudósító emlékei. Sven Hedin, Egy harcban álló nemzet. — Dr. Vasadi Balog György, Ahol az ágyú szól. — Szádeczky Kardoss Lajos, Przemysltől Brest-Litowskig.

³ Kárpáti Aurél, *Háborús könyvek.* Budapesti Szemle, 164. kötet, 289. l.

⁴ Az osztrák-magyar vöröskönyv, a német fehérkönyv, az angol kékkönyv, a francia sárgakönyv, az orosz narancssárgakönyv, az olasz zöldkönyv, a belga szürkekönyv és a szerb kékkönyv hivatalos okiratai.

vázlatos és sokszor homályos képet. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a világháborút nem azért vívják, hogy az itthon ülők érdeklődését, akik között olykor kémek is lappanghatnak, mindenáron kielégítsék s ez az oka, hogy csak olyat és annyit jelenthetnek, aminek nyilvánosságra hozatala a hadműveletek sikerét nem befolyásolhatja. Igen sokszor nem az a fontos, amit elmondanak, hanem amit elhallgatnak. Gyakran olvashatjuk, hogy nincs semmi újság, nem történt semmisem, pedig talán ugyanakkor száz meg száz harcos szíve örökre megszűnt dobogni.

A háború eseményeinek *történelmi feldolgozásai* — ha szabad így magunkat kifejezni, a háború koraszülött történelmei¹ — egyrészt a kellő történelmi távlat, másrészt a történeti adatok hiánya miatt inkább krónikás előadások, mint magasabb szempontból vett történelmek, bár különösen „A Nagy Háború” címűben már sokszor megcsillan az igazi történetírás aranya. Ezek a füzetes vállalatok mintegy a természetes átmenetet képviselik az újságtól a könyvig s mint érdekes dokumentumai a mai nagy napoknak, a jövő nemzedék számára nagyon meg fogják könnyíteni a szerteágazó hadiesemények áttekintését. Hogy a történetirodalom mennyi maradandó értéket könyvel el belőlük a maga javára, arról a jövő századok ítélnék. Olyanok ezek a háborús történetek, mint megannyi sorsjegy: az utókor az egyiket teljesen elfelejtve, a másikat újra kinyomatva, el fogja dönteni, hogy melyek a nyerő sorsjegyek.

Meglepően hangzik, de valószínű, hogy a most folyó világháborúnak méltó történetét talán csak a jövő század nemzedéke fogja olvashatni. S mégis kezünkbe vesszük a tollat, mert érezzük, hogy a szenvedés elmúlik, a gyász megenyhül, minden eltűnik, egyesegyedül csak az írás az, ami megmarad. Akik a harctéren harcolnak, csak ritkán vehetik a másik kezükbe a tollat, hogy a történelmet, amelyet csinálnak, írják is egyben s így méltó, hogy akik itthon vannak, akiket nem nyom a fegyver súlya, minden szabad percüket a háború irodalmának gazdagítására áldozzák. A mai viszonyok megmagyarázzák, hogy sok fontos dolgot nem tudhatunk s viszont sokat, aminek elmondása talán értékes volna, nem mondhatunk el. A mai nemzedéknek alig fogunk újat mondani, de a jövőnek tartozunk azzal, hogy elmondjuk, milyennek láttuk mi itt Délmagyarországon azt a háborút, amelynek emléke késő nemzedékek lelkében is élni fog s hogy a háború történetéből kiemeljük azokat a hadi eseményeket, amelyek élénkebb rezgésbe hozták a lelünköt s nemzetünk szívét is megdobogtatták.

¹ A nagy háború írásban és képben. — A világháború képes krónikája. — A világháború naplója. A nagy háború albuma.

A világháború okai. Hadbaszállás.

Mintha a történelem hőskorának emlékei feltámadtak volna: tizenkét nemzet áll a porondon s a modern kor hadi gépeivel halált szór egymásra szárazon, vízen, levegőben és a víz alatt. Világhatalmak milliós hadseregei állanak egymással szemben és a harctereken úgy hullik az élet, mint ősszel a levél a dércsipte erdőn. Egységes okot, amely ezt a szomorú levélhullást előidézte, amely ezt az országok életébe menő óriási hadi színjátékot színrehozta, nem találunk. Olyan egységes gondolat, amilyen például a keresztes hadjáratok páncélos lovagjait hadba szólította, a világháború harcosainak lelkét nem hatja át. Azok a nagy, szinte beláthatatlan történelmi, politikai és nemzetgazdasági ellentétek, amelyeknek együttes hatása következtében lángra lobbant a jelenlegi mérhetetlen arányú világégés, a hadakozó nemzeteknek nem az egész csoportját, hanem a két, szemben álló hatalmi csoportnak csak egyes nemzeteit állítják szembe egymással.

A jelenlegi világháború három nagy ellentét összehatásából ered, három világhatalmi főérdek összeütközése, amelyek köré a többi országok többé-kevésbé lokális hatalmi érdekei és nemzeti aspirációi segítő hadakként csoportosulnak. Ez a három nagy ellentét, amely a nagyhatalmakat két táborba sorakoztatta: az *angol-német*, a *francia-német* és végül az *orosz cári birodalom s nyugati szomszédai*, első sorban a monarchiánk között fennálló érdekellentétben domborodik ki. A két előbbi ellentét eredetileg nem a miénk és csak azért vagyunk Angol- és Franciaország ellenségei, mert azok barátaink ellenségei.

A hadakozó nemzetek nem szokták egymást valami gyöngéden szeretni, de ebben a háborúban igazán csak két nagy nemzet gyűlöli egymást: az *angol* és a *német*. Ez a mély nemzeti gyűlölet a háború áldozataival arányosan fokozódik s ma már fennen lángol a „*Gott strafe England*” és „*God damn Germany*” csatakiáltásokban.

A két testvérnemzet veséig ható gyűlölete nem hagyományos történelmi ellentét gyümölcse, hanem csak a közelmúlt talajából sarjadzott ki. Még épen száz évvel ezelőtt, 1815-ben az angol és a porosz, Wellington és Blücher együtt küzdöttek Napoleon világhuralma ellen ugyanazonokon a harcmezőkön, ahol utódaik a mostani háborúban egymást gyilkolják. S még 1890-ben is barátságos a viszony a testvérországok között, hiszen Anglia ekkor engedi át Helgolandot, Németország mai tengeri hadi bázisát barátságos egység útján. Bismarck mély államférfiúi tekintete azonban már ekkoriban észrevette a két nemzet között beálló elhidegülést és híressé vált, rezignált nyilatkozatában a következő szavakkal jellemezte Anglia és Németország viszonyát: „Mi készek volnánk az angolokat szeretni, de ők nem hagyják magukat szeretni.”

A most folyó háború nagy imperátora, II. Vilmos császár még 1899 decemberében is kifejezést adott az angolok iránt érzett vonzalmának, amikor nagyanyja, Viktória királynő panaszos levelet intézett hozzá a délafrikai helyzetről. A császár erre a levélre azzal válaszolt, hogy sajátmaga kidolgozott egy elméleti haditervet s miután azt vezérkara elé terjesztette, elküldötte nagyanyjának Londonba. S ez a császári haditerv nagyon emlékeztetett arra, amely szerint az angol hadvezér, lord Roberts legyőzte a bürokat.

Azonban ekkoriban már az angol-német barátság napja a császár nagylelkűsége dacára is leáldozóban volt s előre vetette árnyékát a sötét nemzeti gyűlölet. A közelmúltban kellett tehát valaminek történnie, ami a mai nagy, elevenen lobogó nemzeti gyűlöletet indokolhatja.

Történelmi távlatból nézve Angolország, amióta a tengerek királynője szerepét játssza, mindig engesztelhetetlen ellensége volt annak a hatalomnak, amely utána a leghatalmasabb volt a tengeren. Nem történt tehát egyéb, mint hogy Anglia, amelynek egyik nagy államférfia, Lord Palmerston még a múlt század ötvenes éveiben azt hangoztatta, hogy a német zászlót a tengeren nem ismerhetik el, egyszerűen azt vette észre, hogy a német kimerészkedik a világtengerekre, kétségbe meri vonni az angol lobogó kizárólagos uralmát a tengereken és Bülow herceg kancellár szavai szerint szintén napsütötte helyet követel magának. (Deutschland wünscht nur den ihm gebührenden Platz an der Sonne.)

Az angol féltékenység Németország tengeri és gyarmati világhatalmának emelkedésével arányosan fokozódott. Az 1900. évi flottatörvény az angolok szemében, akik már az iskolában azt tanulták, hogy Anglián kívül más nemzetnek nincs joga flottát tartani a tengeren, provokáció jellegével bírt és a „the German danger!”, a német veszély a szigetországban közmondásossá vált s mikor 1900-ban német hajó nyerte el a kékszalagot, mert abban az évben gyorsabban kelt át az óceánon, mint bármely más hajó, a német tengerészet dicsősége az angolok nemzeti hiúságán is fájdalmas sebet ejtett.

Amikor VII. Edward 1902-ben az angol trónra lépett, az angol-német viszony válságosra fordult. VII. Edward sajátmaga lett a birodalom nagykövete (an ambassador in the highest sense), aki állítólag unokaöccsét, II. Vilmos császárt nem szívelhette, mivel nem volt hajlandó a flottáról, a nagybácsi szavai szerint „kedvenc játékszeréről” lemondani. Tulajdonképen a nagy békekirály, amint alattvalói nevezték „Edward the Peacemaker” volt a németellenes entente-politika keresztapja, amelynek célja Németország politikai elszigetelése, gazdasági és katonai letörése, egy szóval az „Einkreisungs-Politik” volt.

A csatorna túlsó partjáról folytonosan áthangzó németellenes

menydörgés a német nemzet lelkében is visszhangot keltett. A német úgy érezte, hogy Anglia bűnt követ el ellene, amikor testvérnemzet letére, rokon dynastia uralkodása alatt a németiség boldogulásának

Joanovich Sándorné, főispánné és kormánybiztosné sebesültek és önkéntes ápolónők között.

útjába áll, a virágzó német birodalomnak vesztére tör s nem csoda, ha a gyűlöletet szintén gyűlölettel viszonzta.

A német és angol közt nem országról, nem szárazföldi hódításról van szó, mint a többi hadakozó nemzeteknél, hanem egy egyszerű útról, a világkereskedelem nagy országútjáról, amely az óceánon vezet a föld körül. Ez az országút tulajdonképpen láthatatlan, mert hisz a csavar nyomán azonnal újra kisímul a tenger — és mégis ezért a láthatatlan, eszmei országútért négy világtájon lángol a háború s négy világtájon, tizenkét nemzet járja a haláltáncot.¹

A most folyó háborúban két óriás, az angol és a német birkózik a világhatalmi és gazdasági elsőségért, egy szóval a tengerek országútjáért. Ezért az országútért a britek nem áttartottak soha vért ontani, többnyire idegen népek vérét és többnyire háborús kavarodások vigyázatlan perceiben szállották meg ennek az óceáni útnak egy-egy állomását, amelyek közé azután a világkereskedelem szálait szövögető londoni pók kifeszítette földközi nagy hálóját. Mint hajdan a középkor századaiban a rablólovagok a földi országutak fordulót, úgy rakta meg Anglia a földközi víziút szorosait, szirtjeit és szigeteit várakkal, erősségekkel.²

Ezek a várak és erősségek, amelyeket az angol szerényen víz- és szénállomásoknak nevez, de amelyekben a szénhalmok mögött mindenütt ott ásítanak az Armstrong-ágyúk és az öles skót katonák, századokon át biztosították a britek kizárólagos uralmát a tengereken. A múlt század alkonyán azonban a pénzeszsákján nyugodtan pipázgató angol meglepetéssel vette észre, hogy II. Vilmos hatalmasan föllendülő Németországa nem hajlandó elismerni az angol korona kizárólagos uralmát a világtengereken és a sokat emlegetett angolszász vasabroncsot még esetleg össze fogja törni.

Az emberiség legértékesebb útrendszere a tenger s ma már nem is kockázatos, mint századokkal ezelőtt, hanem a legbiztosabb út. Értékben messze fölülmúlja a szárazföldi utakat, mert fenntartása nem kerül költségbe és csodálatos hajó-kolosszusok járhatnak rajta s amellet gazdasági és politikai jelentősége egyaránt elsőrangú, mert a Globuson mindenütt összeköttetésben van és így egybekapcsolja a legkülönbözőbb zónákat, fajokat és kultúrákat.³ A tengeren való uralkodás a tengeri kereskedelem és flottafelsőbbség által túlnyomó befolyást jelent a világon s ez magyarázza meg Anglia óriási erő-kifejtését: érzi, hogy minden kockán forog.

Ezért lett Anglia az ellenünk harcoló szövetségescsoportnak vezető lelke, ezért hajlandó a legnagyobb áldozatra is, amelytől pedig

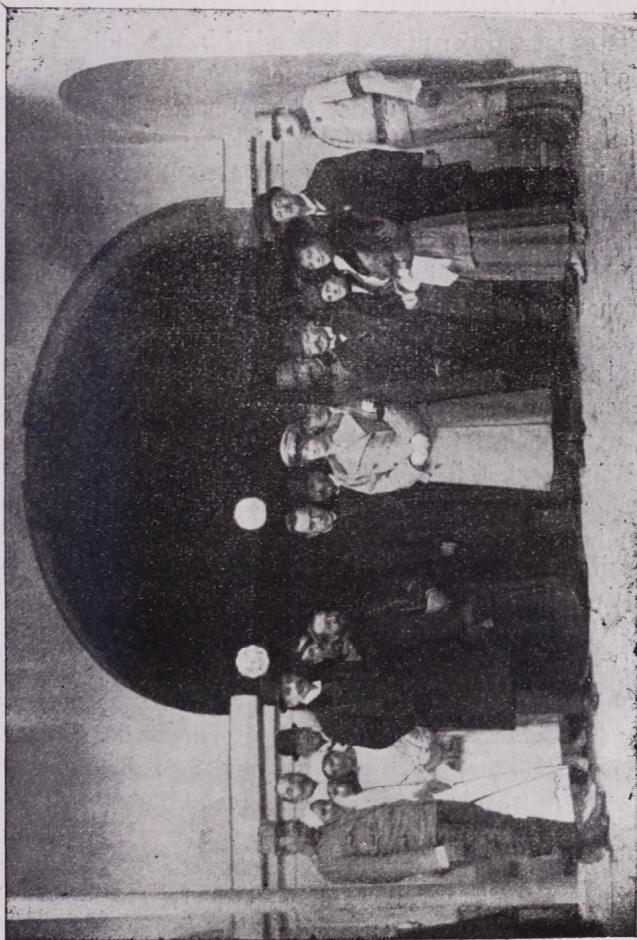
¹ Pekár Gyula: A tengerek országútja, Budapesti Hírlap, 1915. nov. 25.

² Ugyanott.

³ Dékány István: A német imperializmus útban a Kelet felé. (Budapesti Szemle, 469. szám, 133. l.)

századokon át következetesen húzódozott. Amikor látja, hogy azok a nemzetek, akikkel hagyományos szokása szerint most is ki akarta kapartatni a gesztenyét a világháború parazsából, megégették a kezüket, kijátssza utolsó ütőkártyáját is és elrendeli a védkötelezettséget.

A védkötelezettségre vonatkozó bill azonban aligha fogja megállítani és ellenkező irányba terelni a világtörténelem kerekét, annál

Augusta főhercegasszony látogatása Temesvárott.

kevésbé, mivel a büszke Albion fiai nem nagyon lelkesednek azért, amit más országban legszentebb hazafiúi kötelességnek neveznek. Abban a percben, melyben nyilvánvaló lett, hogy a bill csak a nőtlen férfiakra vonatkozik, ifjú és még mindig ifjú gentlemanek ezrei borultak térdre Albion szabad hölgyei előtt s amikor minden más országban a temetések száma szaporodott, Londonban lakodalmas

menetek vonultak végig az utcákon s a haretér helyett nászútra indultak az életerős férfiak.

Ha valaha, most a háború folyamán látható, hogy világtenger tulajdonképpen nincs, csak *angol tenger*. Még nem tudjuk, csak érezzük, hogy minden eddigénél nagyobb lesz a döntés a két világhatalom között s a döntő mérkőzés után a tengeren is új világ kezdődik. A győzelmesen előnyomuló németnek ma már vannak hathatósabb fegyverei is, mint a 42-es mozsarak: utak a Közép Kelet, a Middle East vidékére és jellemzően mondja egy kiváló német író, hogy „minden további százkilométeres sín pár a Taurus és Aleppo meg a Tigris között egykor Angliára nézve ugyanazt jelenti, mint egy újabb Dreadnought a német sorhajók között a tengeren“. Valószínű, hogy a világháború után valóra fog válni az európai hajós nemzeteknek az a reménye, hogy a tenger nem egyedül angol tenger, hanem tulajdonképpen világtenger, a nemzetközi világkereskedelem fölszabadított országútja lesz.

Egészen más forrásból ered a világháború másik mozgató eleme: *a német-francia ellentét*. Ez az ellentét, amelynek kezdete visszanyúl a középkor századaiba, az 1870/71-iki német-francia háború óta állandóan felszínen van s egyetlen francia szóval kifejezhető: *revanche*. Sedan óta a „revanche“ (megtorlás) jelszóvá és a francia nemzeti lélek sajátságává lett: ezt a jelszót vésték a francia ifjúság lelkébe és ez a jelszó volt a cél, amelynek megvalósításáért a francia nemzet hajlandó volt minden áldozatra.

Az 1870/71-iki német-francia háborúban Franciaország nemcsak Elzász-Lotharingiát vesztette el, oly tartományait, amelyeket fegyverrel hódított meg és lélekben is magáévá tett, hanem azonkívül óriási, ötezer milliós hadisarcot fizetett és megszűnt Európa első szárazföldi hatalma lenni. Szétfoszlott a francia dicsőség, a Napoleon-kor emlékeiben gyökeredző „gloire“, a veszteség fájó emléket hagyott maga után s a nagy nemzeti szerencsétlenség emléke nem halványult el egy pillanatra sem. A franciák nem felejtették el Gambetta szavait: „Ne parlez jamais de la guerre, mais pensez-y toujours“ s akkor is boszúra gondoltak, amikor nem beszéltek róla.

Franciaország az egyetlen állam a hadviselő országok közül, amelyről mindenki előre tudhatta, hogy mihelyt a revanche gondolata tette kelhet, azonnal fellángol a „feu sacré de la Revanche“ és örömmel fogja kibontani a zászlót, amelyet 1871 óta állandóan készen tartott. Jellemzően mondotta Bülow herceg, hogy a kedveskedés és diplomáciai nyájaskodások aprópénzeivel nem lehet Németországnak a franciák szívéhez férközni.

A németek nem gyűlölték a franciákat, sőt a győzelem után a győző nagylelkűségével bizonyos jóindulatot tanúsítottak a legyő-

zött nemzet iránt. A folytonos kardesőrtetés azonban, amellyel a franciák a német nemzet nyugalmát folytonosan zavarták, idegessé tette a babérain pihenő birodalmat és Bismarck a német birodalmi gyűlésen 1887-ben kijelentette, hogy ha a franciák megtámadnák Németországot, ebből olyan háború lenne, amelyhez képest az 1870-iki gyerekjáték volt és franciául kiáltotta oda Párisnak a háború célját: „saigner à blanc!” erős érvágás. Bismarck jóslata beteljesedett és a vaskancellár szavait most német ágyúk dörgik a franciák fülébe.

A harmadik eleme a most folyó háborúnak az az ellentét, amely az orosz birodalom világhatalmi vágya és nyugati szomszédjainak:

Az első szerb foglyok Temesvároott 1914. augusztusban.

Törökországnak, Ausztria-Magyarországnak és Németországnak létérdeke között van.

A legnagyobb orosz és az orosz nemzeti törekvések legkiválóbb képviselője, Dosztojevsky mondotta Oroszországról: „Mi oroszok fiatal nép vagyunk, mi csak most kezdünk élni, jöllehet nekünk már ezer esztendőös multunk van: de *egy nagy hajónak mély víziútra van szüksége*¹. A nagy író gondolata híven jellemzi az orosz nemzeti politika irányát, amely kétszáz esztendő óta a Bosporus és a Dardanellák uralma után vágyódik. A két tengerszoros fölötti uralom két

¹ Ruedorffer: Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart, Stuttgart und Berlin, 1914. S. 68.

tengert: a Fekete-tengert és a Márvány-tengert szerezné meg a bezárt óriás számára és hatalmas hadműködési alapot biztosítana neki a Földközi-tenger felé, amelynek uralma viszont világhatalmi főnhatóságot jelentene számára.

A Bosporus és a Dardanellák birtoka a mai orosz közvélemény szemében elsősorban nemzetgazdasági érdek s amint Mitrofanoff írja Delbrückhöz intézett nyílt levelében: „Oroszország számára a balkáni kérdés nem guerre de luxe, nem kalandos álom; megoldása kétségtelen gazdasági szükségesség.”¹ A nagy orosz történetíró őszintén elmondta, hogy az egész orosz budget a külföldre való kivitelre van alapítva s a kivitel két-harmada a két török tengerszoroson megy át. Azért mondotta ugyancsak Mitrofanoff egy alkalommal Delbrücknek: „Ha eláll-játok előttünk az utat Konstantinápoly felé, akkor a háború kikerülhetetlen.”

Konstantinápoly felé is önként kellett vágyódnia a cári birodalomnak, mint azon város felé, amelyen hajdan a kettős kereszt tündöklött, ahonnan az ősök a kereszténységet kapták s amely város a félhold uralma ellenére sem szűnt meg az orosz nemzeti vallás székvárosa lenni.²

Ez a kétszázados vágy az orosz birodalmat elsősorban Törökországgal, a tengerszorosok birtokosával és Konstantinápoly urával hozta ellentétbe, Törökország lehanyatlása után pedig ezen az úton ütközött össze Ausztria-Magyarországgal és közvetve Németországgal.

Törökország most tulajdonképen önvédelmi harcát vívja, amikor a mi táborunkban harcol az ősi orosz ellenség ellen. A törökség nagyon jól tudja, hogy Oroszország és Anglia esetleges győzelme esetén a félhold örökre elhalványulna és az a világtörténelmi tragédia ismétlődne, amelynek Lengyelország áldozatul esett: Törökországot, amelyet Oroszország és Anglia ellenségeskedése fenntartott, a két világhatalom barátsága megfojtaná és kitörülné az európai nemzetek sorából.

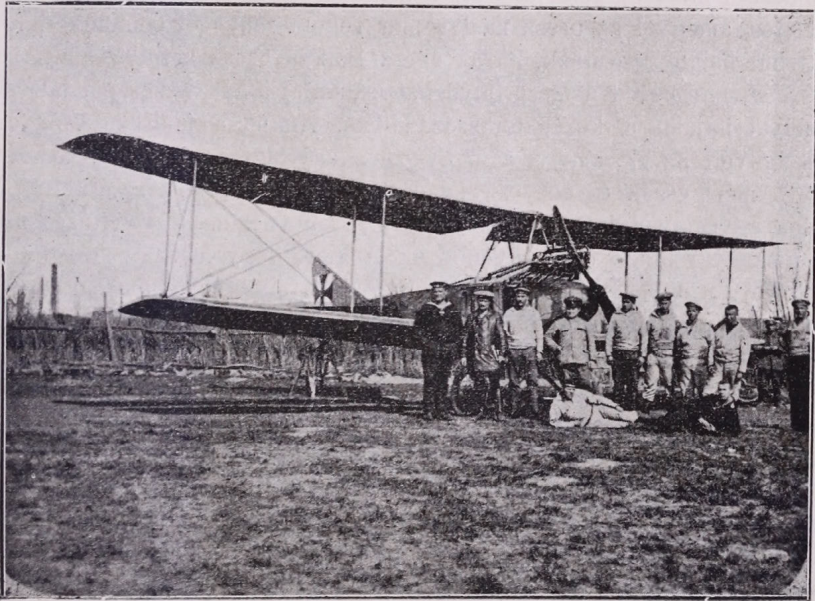
Törökország a multban sohasem tapasztalt mást a keresztény Európá részéről, mint egy többé-kevésbé önző, alattomos és állhatatlan biztatást. Tanácsot adtak „a beteg embernek” eleget, amint Moltke jellemzően mondotta, „de minden segélynyújtás után gyöngébb lett.” Innen van a török bizalmatlansága és innen van az a teljesen meddő biztatás a török reformok fölvételére, amelyet egy osztrák diplomata „az Európából való átkiabálás politikájának” nevezett.³

¹ Delbrück: Motive und Ziele der russischen Politik nach zwei Russen, 1914.

² Andrássy Gyula gróf: A jó béke céljai, Budapest, 1915, 27. l.

³ Dékány István: A német imperialismus útban a Kelet felé, Budapesti Szemle, 469. szám, 139. l.

Amióta azonban Vilmos császár Damaszkuszban 1898-ban őszintén kijelentette, hogy „a földön szétszórva élő 300 millió mohamedán legyen meggyőződve, hogy a német császár minden időben barátjuk marad,” a sok sebből vérző törökség a nagy császár és szövetségese, a mi monarchiánk fegyverbarátságában keresett védelmet. S amikor elérkezett a nagy európai zászlóbontás ideje, Törökország is kibontotta a próféta zöld selyem zászlóját, a szultán, mint a kalifák utóda proklamálta a dsihádöt, a vallás védelmét s a mohamedán világ a „religio militans” vallásos lelkesedésével vesz részt abban a harcban, melyben tulajdonképpen az ő sorsa dől el.

Német repülőgép Temesvárott.

Addig, ameddig Oroszország saját világhuralma érdekében az orthodox keresztény vallás védelmével palástolta Konstantinápolyra és a tengerszorosok fölött való uralomra irányuló vágyait és a szláv testvériség hangoztatásával a török birodalom rendszeres gyengítése érdekében a balkáni népek felszabadítását írta zászlójára, közte és *Ausztria-Magyarország* között nem került fegyveres mérkőzésre a dolog. Az ellentét azonban a két hatalom között megvolt, sokszor fenyegetett háborúval is, de mindig sikerült diplomáciai úton elsimítani.

A háború csak akkor vált elkerülhetetlenné, amikor Oroszország a nagyszerb kérdést kezdte bolygatni, mert a nagyszerb álom valóra válása végzetes lett volna monarchiánk hatalmi állására nézve. Egy

életképes Nagy-Szerbia létezése Ruedorffer szerint is állandóan fenyegetné határainkat, mivel akkor a szerbek által lakott osztrák-magyar országrészek, elsősorban Bosznia és Hercegovina épen ezen szerb nemzeti állam felé vonzódnának, amint egykor Lombardia Piemont felé gravitált.¹ A délszláv népek tömörülése független nemzeti államban Ausztria-Magyarország felbomlását, a Balkánon való orosz uralom az ezeréves magyar állam bukását jelentené s orosz fennhatóság alá juttatná a Duna és Tisza között.

Nem engedhettük tehát, hogy Oroszország magát a mi déli határainknál is befészkelje s vallási és nemzetiségi közösségen alapuló bomlasztó hatását déli határaink mentén is éreztesse. Az a teljes átölelés, amellyel az orosz medve már régóta fenyeget bennünket, feltétlenül halálossá válnék, ha az egész Balkán orosz befolyás alá jutna.

Magyarország a most folyó háborúban újra azt a szerepet játssza, amelyet hajdan a középkor századaiban. Amint a múltban Magyarország volt az ék, amely a nagy-szláv egyesülési eszmének útjában állott, mert észak és dél szlávjai csak a mi testünkön keresztül tudtak volna egybeolvadni, a most folyó háborúban is a magyar vitézségnek és a magyar állam tekintélyének az érdeme, hogy a szláv tenger el nem borította fél Európát. A mult harcairól a történelem lapjai beszélnek, mostani önfeláldozásunkról néhány ezer sirhalom a Kárpátok bércei között.

Németországot sem pusztán a szövetségi hűség, a híres „Nibelungentreue“ állította fegyverbe a szomszédos Oroszország ellen. Bismarck ugyan még szellemesen, de túlságosan könnyedén vetette oda: Mindenkinek joga van „kapukulcsot“ szerezni házához; Oroszországnak is joga van a Dardanellákhoz. Utóbb azonban épen Németország tiltakozása miatt nem tudta Oroszország azt a bizonyos „kapukulcsot“ megszerezni és Péterváron belátták, hogy az út Konstantinápolyba Berlinen át vezet.

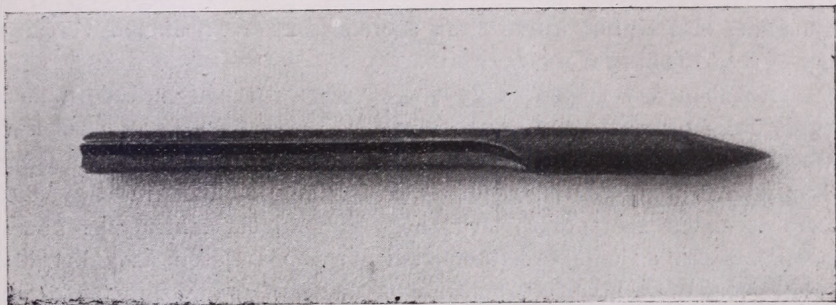
Németország a saját érdekében sem engedheti meg, hogy a Balkán és Törökország teljesen orosz befolyás alá kerüljön. A Balkánállamok ma tulajdonképpen utak, étape-ok a Kelet felé s a Bosporus mint szárazföldi út is jelentős Németországra nézve kisázsiai kereskedelmi és gazdasági vállalatai miatt. Különösen feltűnő a Balkánnak és a Bosporusnak óriási jelentősége most, amikor Németországot az angol-francia flotta a nagy világúttól, a tengertől elzárta s amikor Németország gyarmatai pusztá lehelletre lerázattak a német nemzet fájáról. Németországot tehát a szövetségi hűség mellett nagy nemzetgazdasági érdekei is arra indították, hogy fölvegye az orosz által eléje dobott keztyűt és kardot

¹ Ruedorffer, Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart, S. 67.

húzzon annak a szárazföldi útnak a védelmére, amely a Balkánon és a Bosporuson át a távol Keletre vezet.

Van a világháborúnak egy negyedik mozgató eleme is, amely csak a háború folyamán tárult föl teljes meztelenségében: *Olaszország* és Ausztria-Magyarország ellentéte. Abban a reményben éltünk, hogy Olaszország a mi szövetségeseink, a háború folyamán azonban megmutatta, hogy ez a reményünk csalóka volt és „kibontott zászlóval” átment ellenségeink táborába.

Amikor a háború kitört és a többi nagyhatalmak zászlót bontottak, Olaszország titokzatos semlegességet tanúsított, de megnyugtatót bennünket az a remény, hogy ez a titokzatos semlegesség a jóbarát jóakarató semlegessége. A nagyközönség nem értette Olaszország titokzatos viselkedését és a „kávéházak” diplomatai azt bizonyították, hogy Olaszország Vilmos császár tanácsára maradt semleges,

Repülőgépről ledobott vasnyíl.

aki nem akarta a Földközi-tengerbe keskeny szalagként benyúló Itália partvidékét az angol-francia flotta támadásainak kitenni. Hivatkoztak Bismarck szavaira, aki egyszer azt mondotta: Nekem elég, ha egy olasz káplár egy olasz zászlóval és egy dobossal mellettünk áll, Nyugat, azaz Franciaország és nem Kelet, azaz Ausztria-Magyarország ellen fordulva.¹

Köztudomású volt ugyan, hogy Ausztria az olasz közvélemény előtt történelmi reminiscenciák miatt is népszerűtlen, de nem ebben rejlett a főok, amiért az olasz káplár az olasz zászlóval ellenünk fordult.

1870 óta, amikor Olaszország első királya bevonult az örök városba, az olasz nemzet nem tekintette befejezettnek államalakulását. Sóvár szemmel nézett minden világtáj felé s az *Italia Irredenta* lobogója alatt ő vette át azt a szerepet, amelyet 1860-tól 1870-ig a porosz játszott Európában: ő lett a mozgató, előretörő elem, a „csuka a halas-

¹ Wlassics, A német világpolitika és Bülow, Budapesti szemle, 160. kötet, 335. l.

tóban“. Az Italia Irredenta, a meg nem váltott Itália név alatt ismeretes nemzeti mozgalom hirdette, hogy mindennek, ami olasz nyelvű, mindennek, ami valaha kapcsolatban állott Itáliával, oda kell tartoznia politikai tekintetben is, de közelebbi cél gyanánt Dél-Tirol és Trieszt meghódítását tűzte ki feladatául. Csak Tunisnak a franciák által történt megszállása hozta közelebb hozzánk, az irredenta mozgalom azonban, amely egy időre elhalványult, nem aludt ki teljesen az olaszok lelkében.

Mikor 1881-ben szinte magánkívül volt amiatt, hogy Franciaország elfoglalni készül Tunist, Cherbuliez Viktor ezen szavakkal jellemezte a latin testvért: „Olyan, mint a cirkuszi lovarnő, akinek van selyem szoknyája és gyémánt függője, de inge nincs“. ¹ A fiatal olasz királyság azóta is sóváran kacsingatott minden világtáj felé s az irredenta-mozgalom halványulásával a *Földközi-tengeri* majd utóbb a *gyarmat-programm* zászlójával hajózott ki a magas politika tengerére. S az ifjú állam első lépteit kifelé ritka szerencse kísérte: minden veresége egy-egy tartománnyal gazdagította.

Azonban úgy látszik, hogy „inget“ szerezni mégsem tudott, mert legsóvárabban pillantásait a „mare nostro“ — így nevezik az olaszok az Adriai-tengert — partvidékére vetette s nemcsak Trentó, hanem Görz, Gradiska, Trieszt, Isztria, Dalmácia és a szigetek birtokára vágyódott. Ez a szempont magyarázza meg, hogy a fiatal olasz királyság kacérkodni kezdett az entente-hatalmakkal s utóbb teljesen azok karjaiba vetette magát. A hivatalos politika ugyan egyre hangoztatta a közép-európai hatalmakhoz való rendületlen ragaszkodást, de minduntalan „extratour“-okat lejtett az ellenséges európai táborral.

Érzelmi motívumok is elősegítették Olaszország hűtlenségét. A legtöbbször emlegetett s talán valóban a legfontosabb ezen érzelmi momentumok közül az, hogy Ferenc József, a pápára való tekintettel sohasem adta vissza az olasz királyok látogatását Rómában s így látogatásával sohasem szentesítette azt, hogy Róma már nem a pápának, hanem az olasz királyságnak tulajdona.

Nagy része volt az olasz színváltozásban a balkáni kérdésnek is s ennek egyik symptomatikus jelensége III. Viktor Emánuel olasz király házassága Helénával, Miklós montenegrói fejedelem szép leányával 1896 őszén. A montenegrói királylány magával vitte az olasz trónra előbbi hazájának szeretetét s házasságával rokonságot, sógor-ságot létesített nemcsak a montenegrói, hanem az orosz és a szerb uralkodó házakkal is.²

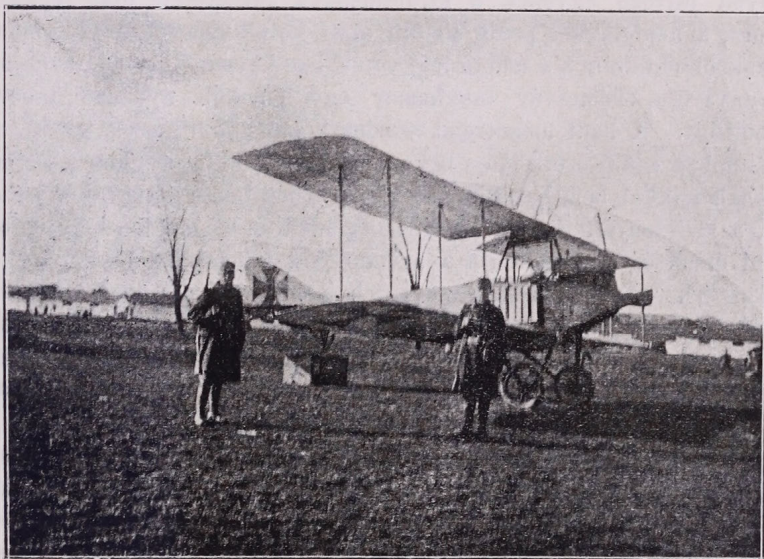
Ime rövid vonásokban azok a nagy történelmi, politikai és nemzet-

¹ Marczali, *Italicae res*, Budapesti Szemle, 463. szám, 14. l.

² Ugyanott, 20. l.

gazdasági ellentétek, amelyek a nagyhatalmakat fegyverbe szőlítették s amelyeknek együttes hatása következtében Európa lángba borult. A kisebb államok, nevezetesen *Belgium*, *Montenegró* és *Szerbia* olyan szerepet játszottak, mint a naprendszerben a bolygósillagok: a nagyhatalmak politikája körül keringettek s amikor Szerbia teljesen Oroszország vonzási körébe esett, eldőrdültek az első lövések, amelyek a trónörökös pár életét kioltották. S még el sem hervadtak a virágok a két fejedelmi áldozat sírján, amikor egy hónappal utóbb kitört a nagy háború olyan gigászi arányokban, aminőt még nem látott a világ.

*

Katonáink megsérült repülőgépet őriznek a gyakorlótéren.

Hajdan, a középkor századaiban tajtékzó paripákon vágató lovasok véres kardot hordtak körül az országban, ha ellenség fenyegette hazánkat. A középkori hadbaszállás szimbolumai helyett a világháború kitörése előtt egyszerű piros, fehér és zöld színű hirdetések szőlítették fegyverbe a nemzetet. Július 26-án hajnalban megjelentek a házak falain és a nagy városok hirdető oszlopain a részleges mozgósításra vonatkozó hirdetések s mint szerte az országban, Délmagyarországon is lelkesen élénk visszhangot keltettek. Ekkor éreztük igazán, hogy íróink és költőink legszebb remekei sem tudták soha olyan szívhez szólóan megértetni, hogy mi a hazaszeretet, mint az a megdöbbentő hír, hogy az ellenség fegyverben áll az ország határán.

A szívünkhöz közel álló VII. hadtest mozgósítása nem remélt

lelkesedést keltett Temesváron s a Jenő herceg-téren és a város utcáin állandóan lelkes, nagy tömeg hullámozott. A tiszti kaszinóban egybegyűlt tisztek a háború kitörésének hírére szívből jövő egyetértéssel éltették a királyt, éltették a háborút s a kaszinó előtt hullámozó sokaság viszonzásul éltette a hadsereget. Az egyhangú, de százféle módon nyilvánuló lelkesedés világosan mutatta, hogy mennyire a szívünkhöz nőtt a szerb háború gondolata, csak a hazai szerbek egy része nem osztozott a nagy nemzeti lelkesedésben, akik közül sokat nemsokára szuronyok között láttunk végigvonulni Temesvár utcáin.

Minthogy a mozgósítási parancs értelmében a nem tényleges állományba tartozó egyének a hirdetmények közzététele után legkésőbb 24 óra, a népfelkelők pedig 48 óra alatt kötelesek voltak tartózkodási helyükről elindulni s a lehető leggyorsabban bevonulni, a Délvidék nagy katonavárosa, Temesvár csakhamar egy élénken nyüzsgő táborhoz hasonlított. A hadi menetrend szerint közlekedő vonatok gyors egymásutánban szállították ide a bevonulók ezreit, akik hátukon jellegzetes katonaládáikkal beláthatatlan sorokban vonultak a főszerelés színhelyei, a kaszárnyák felé. A kaszárnyák udvarán és minden helyiségében óriási élénkség uralkodott s a bevonulókat hamarosan főszerelték új, csukaszürke egyenruhával, fegyverrel, lőszerrel s a hadbaszálló katona egyéb kellékeivel. Ezalatt a kaszárnyák előtt sóvárogva várták az anyák fiaikat, a hitvesek férjüket s a gyermekek apjukat, akiket a városba is elkísértek s akiktől csak akkor tudtak elszakadni, amikor felszállottak a harctérre induló fölvirágozott vonatra.

Néhány nappal ugyanis a mozgósítás elrendelése után minden főlkészült az elindulásra s a teljesen főszerelt zászlóalj összegyűlt a kaszárnya udvarán. A parancsnok „imához“ vezényelt, a zászló lehajlott s néhány pillanatra áhitatos meghatottsággal emelkedtek a kezek a katonasapka ernyőjéhez. — Imától! — hangzik a parancs s a virágokkal, szalagokkal díszített menetzászlóalj néhány perc múlva a zenekar hangja mellett elindul a — vasúti állomáshoz. Kendők lobognak az ablakokból, virágok hullanak a katonákra, éljenzés hangzik az egész útvonalon, de a zene hangjaiba zokogás vegyül: a katonákat kísérő asszonyok hangos zokogása.

Az állomáson már készen áll a csatatérre induló vonat, zöld ágakkal és virágokkal gazdagon díszítve. A fölvirágozott vonat mellett ott tolong mindenki, akinek szívéhez közel áll a távozók egyike; ott akar lenni, hogy még egy utolsó Istenhozzádot mondjon annak, akit talán soha többé nem fog viszontlátni. A búcsúzás fájdalmasan megható jelenetét egyszerre egy jól ismert hang szakítja félbe: fújják az ezredhívót jelölve annak, hogy mindenkinek be kell szállani. Még egy utolsó kézzorítás, még egy utolsó csók s a katonák valamennyien

felszállanak a virágos vonatra, a mozdony füttyül s lassan, méltóságosan elindul . . . Egy pillanatig csend van, de egyszerre kitörnek az elfojtott könnyek s nincs az a kedves halott, akinek ravatalánál olyan zokogás volna, amilyen az eltávozó vonatot kíséri. A katonák dalolni kezdenek, nehogy a síró anyának vagy a zokogó hitvesnek búcsúzása az ő szívüket is meglágyítsa s a távozó vonatról egyre halkabban hallatszik a sírvavigadó katonák szomorú nótája.

Bizony akkor elsorult a szívünk, amikor az anyák és hitvesek százait láttuk zokogni, akik olyan hűséges szívvel siratták azokat, akiket talán még holtan sem fognak viszontlátni. A vonat már elro-

bogott, a katonák dalolása is elhal a távolban, de még ott könnyezik az állomáson az egész közönség. Öreg emberek, öreg asszonyok, kiknek a fiuk, fiatal hitvesek, kiknek a férjük s viruló szép lányok, akiknek a jegyesük távozott el: mindenki érzi, de kimondani senki sem meri, hogy „talán most láttam utoljára!“ A józsefvárosi állomás hatalmas pályaudvara sohasem volt színhelye olyan megható jeleneteknek, mint amilyenek a virágos vonatok előtt lejátszódtak.

S a vonatok vitték a nótázó katonákat tovább, egyre tovább. Útjuk valóságos diadalmenet volt és mindenütt szeretet fogadta a harcmezőkre vonuló víg kedvű legényeket. Az állomásokon előkelő úri

nők, sok helyen mágnáslányok, mágnásasszonyok várták a nép hadbaszálló fiait s különféle kedveskedésekkel: szivarral, teával, süteménnyel halmozták el a napbarnított, egyszerű parasztfiukat.

Végre napok multával a hatalmas ívekben kanyargó vonatok átlépi hazánk határát, távolról már tompa ágyúmoraj hallatszik: minden katona lelkén átrezeg a gondolat: Tehát már itt vagyunk, a harctér közelében, ahol kötelességeink közül a legszentebbet fogjuk teljesíteni!

Határharcok. Benyomulásunk Szerbiába.¹

Ha majd megírják a most folyó háború történetét, az első lapokat az Alduna mentén, Délmagyarországon lejátszódott határharcoknak fogják szentelni s el fogják mondani az utókornak, hogy az egész művelt világot lángbaborító háború első fellángolása, legelső jelene hazánk déli határán, Temesmegye területén zajlott le.

Még lelkünk a hadbaszállítás fájdalmasan fölemelő hatása alatt állott, amikor az Alduna mentén eldőrdültek az első lövések. Július 28-ikán, mindjárt a hadüzenet napján történt, hogy *Temeskubin*nál tüzelni kezdtek járőreinkre egy szerb személyszállító hajóról, amely valószínűen a partviszonyokat akarta kikémlelni, mert rajta ellenséges gyalogság is volt észlelhető. Katonáink azonnal viszonozták a tüzelést s a világháború legelső csatajelenete rövidesen, veszteség nélkül véget ért.

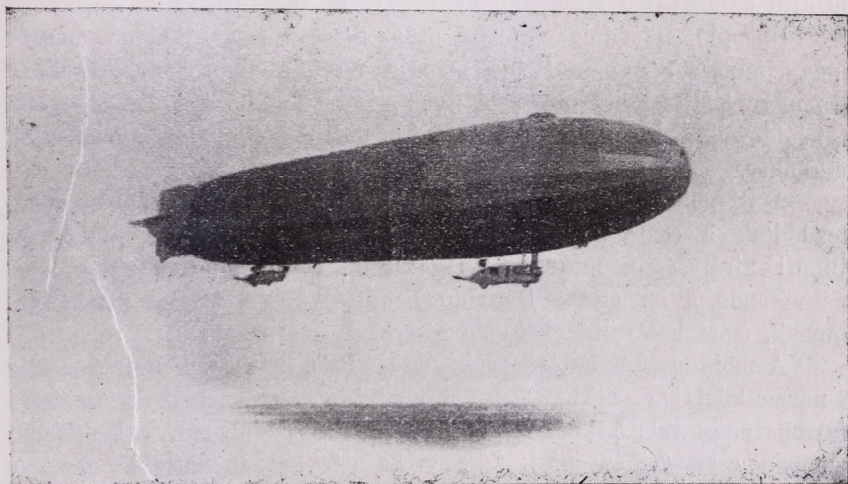
A következő napon, július 29-ikén a szerb katonaság rálőtt egy békésen haladó kereskedelmi hajónkra, az Alkotmány gőzösre. A golyózáporban a hajó kapitánya és első kormányosa életét vesztette s részünkről ők voltak a világháború első áldozatai.

A kedélyek hullámlására nagyobb hatással voltak azok az események, amelyek a szerb főváros, Belgrád alatt történtek. A július 29-ikére virradó éjjel egy óra körül a Dunagőzhajózási Társaság „Inn” nevet viselő hajója a belgrádi vár előtt haladt el s a várból megszólaltak az ágyúk és tüzelni kezdtek hajónkra. Közelben levő monitoraink viszonozták a tüzelést s megkezdődött az első tüzérségi párbaj. Alig-hogy elnémultak az ágyúk, amikor hajnali félkettőkor hatalmas detonáció reszkettette meg a levegőt: a szerbek a belgrád — zimonyi vasúti hidat felrobbantották. Ez azonban csak részben sikerült, amennyiben a hídnak csak a Belgrád felé eső része hajlott le egy kissé, úgy, hogy a híd gyalogközlekedésre még mindig alkalmas maradt. A Zimonyban állomásozó szolnoki 68-ik gyalogezred egyik zászlóalja hősies rohammal azonnal a hídra vetette magát s megakadályozta a szerbeket abban,

¹ Hivatalos jelentések, A nagy háború című munka és szemtanúk előadása nyomán.

hogy a hidat lerombolják. A következő napon a szerbek újabb kísérletet tettek a híd felrobbantására, de még az sem sikerült nekik, hogy az első robbantás alkalmával meghajlott hídpillért ledöntsék. Közben, minthogy a Kalimegdán ágyúi is beleszóltak a harcba, monitoraink, majd utóbb tábori ágyúink is tüzelni kezdtek a belgrádi várra. Ágyútűzünk nagy károkat okozott a várban s gyönyörűség volt hallani az egymást követő detonációkat, amelyek egy-egy löportorony légberöplését jelezték. Az ágyúk dőreje elhallatszott *Pancsováig* és minden lövésre megreszkettek a házak ablakai.

A szerb főváros környékén kívül a Duna egyéb szakaszát is folyton nyugtalanították kisebb határharcok. A hadüzenetet követő napon, július 29-ikén éjjel *Báziás környékén* dörögtek az ágyúk s

Zeppelin

Velke Gradiste-vel szemben felvonult tüzérségünk tűz alá vett két, felszerelésben levő ellenséges gőzhajót s azokat teljesen megsemmisítette. *Orsovánál* szintén említésre méltó hősiességgel a lugosi 8-ik honvédgyalogezred egyik zászlóalja elfogta a szerbek egyetlen aldunai személyszállító gőzösét és annak nevét „Diadalra“-ra változtatta.

Augusztus 5-ikén éjjel bravúros feladatot hajtott végre a szívünkhöz közel álló temesvári 61-ik ezred két csapata *Kevevára alatt*. Weisz lovag ezredparancsnok önként jelentkezőkből két csapatot, úgynevezett különítményt állított össze s a két csapat hősi önfeláldozással csónakokon átkelt a széles Aldunán az ellenség földjére s *Szemendria* szerb helység határában meglepte a szerb tábori őrséget. A vak sötétségben véres tusa keletkezett: a vitéz hatvanegyesek puska-

aggyal harcoltak s rövid küzdelem után teljesen szétverték a szerbeket, akik 36 halott és nagyszámú sebesült hátrahagyásával elmenekültek. A dicső haditettnek azonban — fájdalom — részünkről is volt áldozata: katonáink közül egy szakaszvezető elesett és három ember megsebesült. A győzelem után végigvonultak a szerb parton, szétrombolták a távíróvonalat, felrobbantották a hajóállomásokat s a hidat és pallót elpusztítva, csónakokon visszatértek a magyar partra.

Ez volt az első nagyobb siker a déli harctéren s a *temesvári háziezred* katonái voltak az elsők, akik jelentős győzelmet arattak szerb földön. A győzelem híre mindenfelé, de különösen Temesvárott nagy lelkesedést keltett s nagyon emelte a bravúros haditett jelentőségét az a körülmény, hogy az első győzelem a maga lelkesítő és buzdító hatásával a mi katonáink fegyvereit koszorúzta.

Hasonló epizódok nap-nap után történtek az Alduna mentén épűgy, mint a Száva és Drina mentén folyó állandó csatározásokban s a nagy haditetteket bevezető ilyen kisebb jelentőségű, de az egyéni önfeláldozás szempontjából rendkívüli hőstettek mély hatást gyakoroltak lelkünkre.

A Szerbia határain folyó harcokkal csaknem egyidőben megkezdődtek a csatározások *Montenegró* határán is. A fekete hegyek liliputi királyságán mosolyogni szoktunk, pedig mint ellenség nem megvetendő s az ellene irányuló hadviselésnek irtózatossághoz vezető nehézségei vannak, mert határait égbenyúló hegyek koszorúzzák.

A montenegrói határharcok augusztus 5-ikén kezdődtek és pedig a nemzetközi jog szabályainak szégyenteljes kijátszásával. Montenegró ugyanis augusztus 5-ikén üzente meg nekünk a háborút, a hadüzenet azonban csak 7-ikén jutott külügyi kormányunk tudomására, mert a montenegrói kormány, hogy hadai meglepetésszerű támadással törhesse át határainkon, jellemző balkáni ravaszkodással megakadályozta követünket abban, hogy a hadüzenetről kormányunkat értesítse.

Augusztus 5-ikén este a montenegrói csapatok átlépték a határt és Trebinje felé nyomultak előre, azonban katonáinkat nem lepte meg az ellenség meglepetésre számító támadása s alig pár kilométernyire a határtól az előnyomuló montenegrói csapatokat megverték és visszavonulásra kényszerítették. Augusztus 8-ikán és a következő napokon azonban egyre nagyobb erővel és egyre több ponton támadtak a fekete hegyek királyságának csapatai s az egymástól messze eső pontokon való, az egységes tervszerűséget nélkülöző hadműveletek azt a látszatot keltették, hogy főképen határvidékeinket akarták nyugtalanítani s ezzel hadvezetőségünket ellenrendszabályokra kényszerítve, csapatokat szerettek volna más területekről elvonni.

A montenegrói határharcok sorából emlékezetreméltóak azon

csatározások, amelyek öt napon át *Avtovác* közelében folytak. A montenegróiak augusztus 10-ikén átlépték a határt és elfoglalták Gat környékén az egykor megerősített csendőrsházát. Csapataink augusztus 12-ikén parancsot kaptak, hogy foglalják vissza ezt az őrhelyet s egyúttal általános támadással verjék vissza az előnyomuló montenegróiakat a határon. Az avtováci 1300 méter magas hegyoldalt kitűnően megerősítették a montenegróiak s közeledő csapatainkra

Az állomásépület Bázíáson.

borzalmas tüzelést indítottak. Tüzet okádtak a mély szakadékok és a sötét barlangok, — mondotta egy sebesült magyar tiszt — s minden talpalatnyi helyet meg kellett vívni. A lejtőket százával borították a montenegrói halottak és sebesültek s öt napi elkeseredett küzdelem után a montenegróiak visszamenekültek a határon s győzelmes csapataink mintegy tíz kilométernyire üldözték a menekülő ellenséget Montenegró területén.

A tőlünk távol eső határharcokról s a határokon harcoló katonáink önfeláldozó hősiességéről a hadműveletek érdekében történő

titoktartás miatt halvány sejtelmünk sem volt. Annál mélyebb megdöbbenést keltett egész Délmagyarországon az a gyorsan szárnyaló hír, amely augusztus 13-ikán az esti órákban Temesvárott is elterjedt, hogy a szerbek az elmúlt éjjelen megkezdték a Duna partján fekvő *Orsova és Báziás bombázását*, s az ellenséges gránátok jelentékeny károkat okoztak. A hír, bár enyhébb alakban, valónak bizonyult. Orsován néhány ház megrongálódott, Báziáson pedig a leadott 24 lövés közül négy eltalálta a vasúti állomást. A vonatok azonban továbbra is rendesen közlekedtek, noha a szerbek előszeretettel ágyúztak a vonatokra is, sőt megtörtént, hogy egyetlen emberre sem sajnáltak néhány shrapnelt megkockáztatni.

A királyunk születésnapját megelőző estén, augusztus 17-ikén a szerb tűzérség újból erős tüzelést kezdett *Orsova, illetőleg az orsovai vasúti állomás ellen*. A szerb tűzérség ama törekvése, hogy az orsovai állomást és a petróleumgyárat elpusztítsa, teljes kudarcot vallott s csupán a vasúti vendéglő boltozatát rongálta meg az egyik lövés.

Még javában vonultak Dél felé a nyár virágaival díszített, harci lelkesedéstől hangos-dalos katonavonatok, máris szívdobogva leste mindenki a déli harctérről szállongó híreket s reménykedve vártuk hadaink benyomulását Szerbiába. Szívünk szerint volt ez a szerb háború, pedig akkor már tudtuk, hogy a szerb harctér eltörpül azokkal a hatalmas arányú erőkkal szemben, amelyeket az orosz világhatalom zúdított ellenünk.

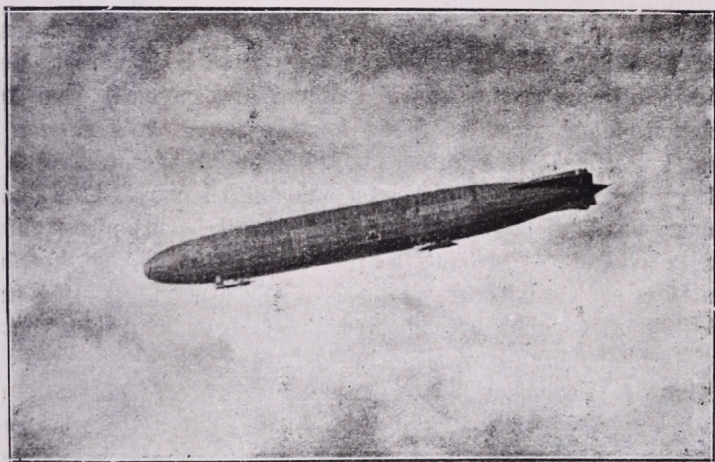
Hadvezetőségünk támadó fellépésre határozta el magát. Oroszországgal való hadiállapotunk miatt nem volt tanácsos a balkáni háborúban megedzett és diadalmas szerb hadsereget érintetlenül hagyni déli határainkon s hadvezetőségünket valószínűen az a gondolat is vezérelte, hogy a balkáni népek előtt erőnket megmutassuk és hogy a szerb hadseregbe csapást mérjünk addig is, amíg az északi nagy hadszíntéren várható sorsdöntő mérkőzés megengedi.

A Szerbia ellen irányuló támadó hadjáratra három hadseregünk vonult fel: Böhm-Ermolli vezérlete alatt a második hadsereg, amely a budapesti 4-ik hadtestből, *a temesvári 7-ik hadtestből* és a 20-ik honvédegységből állott; az ötödik hadsereg Frank Libórusz gyalogsági tábornok vezérlete alatt s végül a Potiorek tábornok vezérlete alatt álló hatodik hadsereg.

Hatalmas folyók: a Duna, Száva és Drina választottak el bennünket az ellenséges országtól s ezeket a nagy természeti akadályokat kellett először legyőzni, hogy Szerbia belsejébe hatolhassunk. A hadtörténelem emlékei szerint minden ilyen átkelés sok áldozatot követel s épen azért, hogy ennek az áldozatnak nagyságát csökkentse, rendszeren éjjel szokták végrehajtani.

Hadaink 1914. augusztus 11-ike és 12-ike között való éjjelen kezdték meg támadó előnyomulásukat, amelyet napokon át elleplező hadműveletek, feltűnő előkészületekkel rendezett színleges átkelések és határmenti csatározások előztek meg, különösen a Duna és Száva partjain azzal a célzattal, hogy az ellenséget tévútra vezessük és a valóságos átkelés tervét elleplezzük. Hadseregünk mozdulatai azt a látszatot keltették, mintha Kupinovo-tól északra akarnók végrehajtani az átkelést s a szerb hadvezetőség is, valószínűleg félrevezetve a színlelt hadműveletek által, arra felé csoportosította csapatait.

Augusztus 11-ikén egyik, gyalogság-, lovasság- és tüzérségből álló csapatunk megkapta a parancsot a hatszáz méter széles, megáradt és a szerbek által jól védett Száva folyó átlépésére, hogy éjnek idején

Zeppelin Temesvár fölött.

Klenák szávamenti községnél, Szabáccsal szemben erőszakolja ki az átkelést.

Egy színmagyar ezrednek, a somogyi 44-ik gyalogezrednek jutott a hősi szerep, hogy elsőnek keljen át a Száván. Augusztus 11-ikén, kedden éjjel 11 órakor kezdték a merész vállalkozást, miután előbb tetten értek néhány árulót, akik az éjszaka sötétjében a mi csapataink háta mögött húzódó dombokról, meg a Klenák közelében levő kolostorból fényjeleket adtak a túlparton levő szerbeknek. Hogy az ellenségnek ne legyen ideje a fényjelzések nyomán ellenintézkedéseket tenni, azonnal megkezdtek az átkelést.

Szelíden fénylett a hold a nyári égboltozaton s a csónakok nesztelenül eveztek a holdvilágos éjszakában csillogó vizen, amikor hirtelen gyilkos tüzelést indítottak a túlsó partról a mieinkre. Azon-

ban az ellenség halátszóró tüzelése mellett is halálmegvetéssel eveztek át utászaink az előkészített pontonokon s csodálatos gyorsasággal szállították szerb földre előcsapatainkat.

A partraszállott csapatok azonnal beásták magukat az ellenség földjébe s élénk tüzelést kezdtek a visszavonuló szerbekre, s az ellenséggel való állandó tüzelés védelme alatt megkezdődött a hidverés. A gyorsan felállított hidon egymásután vonult át a sok gyalogszázad s mind beljebb nyomult az ellenség földjére s előnyomulását az innenső parton felállított tüzérség gránátjai eredményesen támogatták.

Mialatt egyre sokasodtak katonáink a szerb parton, lassankint rájuk virradt a történelmi nevezetességű nap: *augusztus 12-ike*, amikor hadseregünk első hősei — József királyi herceg hadosztályának csapatai — bevonulhattak Szabácsba.

Előbb azonban önként jelentkezőkből mintegy harminc főnyi, a legjobb lövőkből álló bátor kis csapat járta be a várost, de sem komitácsinak,¹ sem rendes szerb katonaságnak nyomát sem találta. A házakon fehér zászlók, fehér kendők lobogtak s minden azt a látszatot keltette, hogy a katonaság kiűritette Szabácsot. Erre a hírre a 44-ik gyalogezred egyik része is bevonult a városba, a katonák csakhamar előhúzták zubonyaikból a magukkal hozott piros-fehér-zöld magyar zászlókat és azokat a friss hajnali szellő egy-kettőre ott lobogtatta a szabácsi házak tetőin és a vár ormain. Azután azonnal hozzáfogtak a védelmi berendezkedéshez: drótsövényeket vontak és kisebb sáncokat hánytak a város külső határán.

Egyszerre azonban váratlan orvttámadás érte őket s ekkor láthattuk, hogy a szerb lakosság lelkében milyen engesztelhetetlen gyűlölet él irántunk. Mindenfelől vad alakok ugráltak elő s ablakokból, ajtókból, háztetőkről tüzeltek és dobálták a kézi gránátokat. S nemcsak a férfiak, hanem nők és tíz-tizenkét éves gyermekek is részt vettek az alattomos támadásban. Akadtak komitácsik, akik holtnak tetették magukat s amikor elhaladt mellettük egy magyar tiszt, hátulról lelőtték. Egy szerb asszony vízzel kínált meg egy szomszéd bakát s a szerencsétlen, mit sem sejtő legény néhány perc múlva a halállal vívódott, mert az ital meg volt mérgezve. Amikor csapataink bevonultak Szabácsba, néhány kis gyerek előtt keresztrel a kezében egy szerb pap állott s mintha a kis gyerekeket védelmezné, visszatartotta katonáinkat. A katonák a fegyvert lábhoz eresztve érdeklődni kezdtek az egyes épületek iránt, miközben a pap hirtelen az öve alá nyúlt s bombát vetett katonáink közé. Utóbb kitűnt, hogy nem is pap volt,

¹ A komitácsik a nemzetközi jog megsértésével polgári ruhában harcoló, a legkülönbözőbb fegyverekkel felszerelt, alattomos guerillaharcot vívó s orozva támadó szerb csapatok.

hanem komitácsi, aki az egyházi ruhát használta fel gaztettének végrehajtására. — De talán mindennél jellemzőbb a szerb nép gyűlöletétől izzó, vad lelkiületére az az eset, amely Nisarnál történt, ahol egy hadnagy, aki elé a foglyokat vezették, száralombból szabadon bocsátott egy áldott állapotban levő asszonyt s amikor a nagylelkű tiszt elfordult, az asszony revolvért rántott elő és hátulról lelőtte.

Már úgy látszott, hogy csapataink teljesen elfojtották ezt az utcai harcot, amikor augusztus 14-ikén újból kitört a lakosság zendülése. Még javában folyt a véres harc, amikor egyszerre riadó harsant fel a város minden pontján: Szabács keleti része felől rendes szerb katonaság intézett ellenünk támadást. A szerb hadvezetőség, miután

Zeppelin Temesvár fölött.

értesült átkelésünkről, gyorsított menetekben Szabács alá irányította csapatait és vissza akarta foglalni a várost. Véres harc fejlődött ki, amelyben katonáink önfeláldozó vitézséggel verték vissza a számra túlnyomó ellenséget. Mialatt kis számú csapataink egész délután és éjjel hőiesen tartották a várost a háromszoros túlerővel történő szerb ellentámadás ellen, a budapesti negyedik hadtest csapatai sorjában átkeltek a Száván s olyan súlyos veszteséget okoztak a szerbeknek, hogy azok Szabács alól kénytelenek voltak Dél felé visszavonulni.

A szabácsi harcokban először állotta ki a tűzpróbát hadseregünk, amely mintegy félszázad óta nem vett részt a háborúban. A magyar ezredek mindjárt az első rohamokba belevitték a magyar faj legszebb

harci erényeit s a híres szerb vitézséget is túlszárnyaló hősiességük a magyar nevet újból szépen hangzóvá tette. Nemzetünk, „a monarchia gyöngye“, amint Aage Madelung nevezi hazánkat, hadi erényeinek, az ős magyar erényeknek föltámadásával annyi méltatlan feledés után ismét világhírré emelkedett.

A nagy nyilvánosság semmit sem tudott ezen hadműveletekről mindaddig, amig augusztus 14-ikén meg nem jelent a hadvezetőség következő jelentése: *Az osztrák-magyar csapatok több ponton behatoltak Szerbiába . . . Szabács megerősített városa osztrák-magyar kézben van ; ezzel megnyílt az út Szerbia belsejébe.* Az emberek boldogan újságolták egymásnak azt a hirt, amit úgyis mindenki tudott: Szabács a mienk! s az első nagy győzelem híre lelkesedést keltett szerte az egész országban s az ország határain túl is.

A szabácsi támadással egyidőben a Drina folyó mentén húzódó határszélen Boszniából is benyomultak csapataink Szerbiába. Az augusztus 12-ikéről 13-ikára virradó éjjelen történt a Drinán való átkelés s miután átkelt csapataink a mocsaras bozótokban és a sűrű erdős-területeken rejtőző komitácsi-csapatokat szétverték, előnyomultak a magaslatok felé, amelyeket már rendes szerb katonaság tartott megszállva. Támadásunk első célja *Obres* falu volt, amely ötszörös sáncvonallal volt megerősítve. Obressel szemben augusztus 14-ikén kifejlődött az első rendszeres harc s nagy áldozatokat követelő szuronyrohamok után este 9 órakor birtokunkban volt a kiváló fontosságú, megerősített magaslat. A szerbek kétségbeesetten harcoltak s az obresi csata délelőtt 11 órától este 9-ig tartott. A falu templomtornyából, a házakból, a kertek és utcák fáiról folytonosan lövöldöztek és kézi gránátokat dobáltak a szerbek s amint később kiderült, minden ellenséges katonának tarsolyában kézigránát volt.

Mikor a kettős győzelem következtében a Száva és Drina felől előnyomuló csapataink között létrejött az összeköttetés, a szerb haderők véres harcok után kénytelenek voltak Valjevó irányában visszavonulni. A szabácsi és drinai együttes előnyomulás és az ebből kifejlődött első harcok hozták meg fegyvereinknek az első nagyobb győzelem dicsőségét s a kivívott győzelem jelentősége annál nagyobb volt, mert ezzel a déli határaink közé mélyen benyúló *Drina-Száva szöglet birtokunkba jutott.*

A magyar nemzet szinte mámoros lelkesedéssel fogadta a győzelmes harcokról s különösen a magyar királyság katonáinak hősiességéről szállongó híreket, akik a balkáni háború óta híressé vált szerb vitézséget is túlszárnyalva, a hazáért való önfeláldozásnak legszebb példáit adták. Mikor az első kórház-vonatok meghozták az első sebesülteket, mint szerte az országban, Délmagyarországon is a szeretet és

a meghatottság túlradó jeleivel vártuk őket. A legelőkelőbb családok leányainak gyengéd ápolása enyhítette fájdalmaikat s a sebesült hős volt ettől fogva az ország szeretetének legfőbb tárgya. Hozzája vándoroltak a hadi kórházba legszebb virágai kertjeinknek s az ajándékok százféle faja, amit csak a szánalom és a szeretet leleményessége kitálálhat.

Vesszen Szerbia!

Irá: **Gara Ernő** Zenéje: **Müller Jenőtil**

*Bátrok, nálunk a szent igazság,
Fegyvert kézbe, védjük a hazát;
Mutasuk, éi bennünk ősi vér
S meg tudunk halni a hazáért.*

*Vesszen a gaz királygyilkos had,
Irsuk őket míg egy se' marad.
Jöhet az orosz horádálva,
Várjuk őket éles kardunkkal.*

Ára 4 fillér.

*A fiszta jövedelem a bevonultak
hátramaradottjainak segélyezé-
sére fordíttatik.*

*Zenéje esténként a Palace-ban
Rácz Gusztl zenekarától hall-
ható.*

Henryd nyomda, Temesvár. 2322

Háborús nyomtatvány.

Hadaink győzelmes előnyomulása közepette egyszerre új szerb haderők tűntek fel csapataink előtt. Amikor megtörtént a szávai és drinai győzelmes átkelésünk s amikor három szerb hadosztály súlyos vereséget szenvedett, a szerb hadvezetőség a Kolubara vidékén előnyomuló főerőit azonnal a közeledő osztrák-magyar seregek elé vetette. Augusztus 16-ikán kezdődött meg a harc a Száva-Drina szöglet szélén a szerb haderők előcsapataival, amiből a következő napokban a szerb hadsereg főerejével való ütközet fejlődött ki. Itt és délfele tíz szerb gyaloghadosztály állott, de katonáink a jelentékeny túlerővel szemben is

diadalmasan helyt állottak és három napon át az egyre nagyobb számban felvonuló szerb haderők támadását hőiesen visszaverték, úgy, hogy augusztus 19-ikén a szerbek súlyos veszteségeik következtében a további ellentámadást beszüntették. Augusztus 19-ikének estéjén meg volt pecsételve a győzelem s az ütközetben résztvett magyar ezredek a magyar vitézség emlékeit újabb babérokkal gazdagították.

Mialatt a Száva-Drina szögletében ezek a harcok folytak, a szerbek Uzšice irányából megkezdték előnyomulásukat Bosznia belseje s különösen Szerajevó felé. Minthogy a szerbek előnyomulását Montenegro is támogatta, a kettős ellenséggel szemben ajánlatosnak látszott, hogy hadseregünk beékelje magát a Szandzsákba s a montenegrói és szerb hadsereg együttműködését lehetetlenné tegye. Átléptük tehát a montenegrói határt s augusztus 18-ikán, királyunk születése napján heves harc árán elfoglaltuk *Plevljét*, ahol Bosznia és Hercegovina annexiója előtt egy hegyi dandárunk állomásozott. Hadseregünk elhagyott lakanyáiban még a német felirások is megvoltak s a török lakosság nagy örömmel fogadta a régi uralom győztes csapatait.

Két nappal utóbb hatodik hadseregünk szembeszállott az előnyomuló szerb haderőkkel s augusztus 20-ikán megtámadta a magas sziklákon elhelyezett szerb hadállásokat. Visegrádtól és Rudótól keletre, tehát úgyszólván Szerbia és Bosznia határvonalán húzódó hegyes-dombos vidéken folyt le a *visegrádi kétnapos ütközet* augusztus 20-ikán és 21-ikén. A visegrádi harcok rendkívül elkeseredettek voltak s mint-hogy a szerbek balkáni szokás szerint megcsónkították a halottakat s a kezükbe jutott élőket embertelen módon kínozták, katonáinkat nemcsak hazánk védelmének gondolata lelkesítette, hanem magasra fokozta harci hevüket a szerb kegyetlenségek megtorlásának vágya is.

Ezekben a harcokban résztvett egy kisebb német csapat is, amely a háború kitörése előtt Albániában, Szkutariban a rend fenntartására kiküldött nagyhatalmi különítmények egyike volt. Mikor a háború kitört, elhagyta Albániát s Bosznián át hazafelé tartott, előbb azonban a visegrádi ütközetben vállvetve harcolt a mieinkkel és vérével pecsételte meg a német szövetségi hűséget.

Győzelmes előnyomulásunknak azonban hirtelen vége szakadt. Északi hatalmas ellenségünknek, az oroszoknak óriási arányokban történő felvonulása folytán legfőbb hadvezetőségünk kénytelen volt az eddigi győzelmekkel megelégedni s a délen működő három hadsereg közül a Böhm-Ermolli-féle második hadsereget az északi harctérre vezényelni. Mialatt vonataink a második hadsereg egyik részét, a *temesvári 7-ik hadtestet* északra szállították, a budapesti 4-ik hadtest még néhány napig a déli harctéren maradt.

Csapataink fájo szívvel vonultak vissza a Száva balpartjára s

az ellenség, melyet a reá mért csapások úgy látszik halálosan kimerítettek, a hosszú harcvonalon egyetlen pontján sem követte visszavonuló csapatainkat, csak amikor tudatára ébredt annak, hogy csapataink nagy része már a határfolyókon túl van, iparkodott a Szabácsban visszamaradt helyőrségünket onnan kiszorítani. Az őrség két napon és két éjjelen át, augusztus 21-ikén és 22-ikén hősiiesen védelmezte magát a túlnyomó ellenséggel szemben, amíg Terstyánszky tábornok az augusztus 23-ikára virradó éjjelen újból átkelt a Száván s a vitéz helyőrséget felmentette. Minthogy most már nyilvánvaló volt, hogy az álta-

Szerb hadifogoly temetése Temesvárott.

lános harctéri helyzet folytán Szabács megtartásának nem lenne értéke, augusztus 23-ikán éjjel és a rávirradó hajnalban a szabácsi őrség is visszavonult a Száva balpartjára. Amikor minden ágyú és kocsí ideát volt, a hadi hídakat szétbontották s a szerb háború első szakasza véget ért.

A közönség soraiban visszavonulásunk mély megdöbbenést és csalódást keltett. Beleéltük már magunkat Szerbia legyőzésének gondolatába s ebben a reményünkben az első napok győzelmes harcai és a sebesültek elbeszélései még jobban megerősítettek bennünket s nem csoda, ha fájó szívvel láttuk ennek a szívünkhöz nőtt ábrándnak eltűnését. Egy vígasztalásunk azonban lehetett: elértük, hogy déli határainkon

egyidőre biztonságban érezhettük magunkat s megmutattuk az egész világnak, de különösen a balkáni népeknek fegyvereink erejét és katonáinknak a szerb vitézséget is túlszárnyaló hősiességét.

Szerb betörések. Második előnyomulásunk Szerbiába.

Fájó szívvel végrehajtott általános visszavonulásunk után déli határaink mentén egyidőre elnémult a fegyverzaj s úgyszólván teljes nyugalom állott be. Mi pusztán védelemre szorítkoztunk, a szerbek pedig nem támadtak. Az augusztusban lefolyt harcokban, úgy látszik annyira kimerültek és oly súlyos veszteségeket szenvedtek, hogy sem kedvük, sem erejük nem volt a támadó föllépésre. Hirtelen visszavonulásunk különben is teljesen meglepte a szerbeket, akik csak annyit tudtak, hogy visszavonulásunkat nem a szerb fegyverek győzelme, hanem az orosz világhatalom felvonulása idézte elő. A szerbek tehát, ahelyett, hogy támadásra gondoltak volna, mintegy két héten keresztül velünk együtt csendben, élénken figyelték azt a nagy mérközést, amely északon monarchiánk és Oroszország között szerbiai visszavonulásunkkal egyidőben kezdődött meg.

A *kraszniki* nagy győzelem után, amelyet Dankl hadserege a háromnapos *kraszniki* csatában — augusztus 22-től 25-ig — az oroszok fölött aratott, szeptember 3-ikán délután 2 óra tájban újabb nagy győzelem híre terjedt el Temesváron: a hatnapos *komarovi csata* Auffenberg fényes győzelmével végződött. Az orosz hadsereget csak a gyors visszavonulás mentette meg a teljes átkarolástól, de így is roppant veszteségeket szenvedett, elvesztette tűzérének legnagyobb részét s maradványai vad futásban menekültek a Bug felé. Mintegy 50.000 fogoly és 200 ágyu jutott birtokunkba s a győzelem híre országszerte nagy lelkesedést keltett.

Temesvár azonnal zászlódíszit öltött és az alkony beálltával az utcákon hullámozó sok ezernyi néptömeg a katonazene hangjai mellett zászlóerdő közt járta be a várost. Este a nagy győzelem örömére lelkes tüntetést rendeztek: fáklyásmenet vonult a városon végig s a város- és a megyeháza előtt lelkesítő beszédek hangzottak. Másnap esti 7 órakor maga a megyéspüspök tartotta a székesegyházban a Te Deummal egybekötött hálaadó istentiszteletet s halát adott azért, hogy a seregek mindenható ura megáldotta a monarchia fegyvereit.

A győzelmi ünnep azonban korai volt. Auffenberg hadserege nem aknázhatta ki a győzelmet, mert időközben hatalmas orosz túlerő tört előre Galicia határán s ugyanazon napon, amikor mi itt Temesvárott „döntő” győzelmet ünnepeltünk, hadvezetőségünk az oroszok előnyomulása folytán elrendelte *Lemberg* kiürítését.

A kraszniki s a komarovi győzelmek és Hindenburgnak Kelet-Poroszországban a Mazuri tavaknál kivívott nagy diadalai nem voltak alkalmasak arra, hogy a szerbek támadó kedvét fölkeltsék. A Lemberg körül kifejlődött harcok folyamán azonban az orosz hadvezetőségnek érdekében állott, hogy csapatainknak az északi harctérre való fölvonulását megakadályozza. A szerb hadvezetőség, amely állandó érintkezésben állott az oroszokkal, idejekorán értesülhetett első visszavonulásunkról Lemberg mögé, tudta, hogy az orosz haderők roppant számbeli túlsúlyban vannak velünk szemben s valószínűleg tudhatta azt is, hogy szövetségesünk, Olaszország titokzatos magatartása miatt sorkatonaságunk egy része tétlenül vesztgel az olasz határokon. Valószínűnek látszik az is, hogy a szerbek titkos hírszolgálatával s a hazai szerbek soraiból nagy számmal kikerült kémeik jelentése is biztató volt a támadó föllépésre.

Az orosz hadvezetőség buzdítása, a feladat látszólagos könnyősége, győzelem esetén a hazai szerbek remélhető csatlakozása s a semleges balkáni országokra várható hatás és végül a szerb vitézség javára elkönyvelt hirtelen visszavonulásunk Szerbia földjéről: valamennyi ok külön-külön és együttvéve létrehozta a szerb-montenegrói támadást határaink ellen. Ez a támadó föllépés azonban nem rendszeres előnyomulásban, hanem inkább nagyobb csapattestekkel végrehajtott portyázó kalandokban, egymástól távoleső betörésekben nyilvánult, amikor szeptember első napjaiban hazánk déli határain: a Duna és a Száva mentén valamint a bosznia-hercegovinai határokon mindenütt kisebb-nagyobb szerb és montenegrói csapatok jelentek meg.

Az első szerb betörés meglepetésszerűen történt a Száván át *Mitrovicánál* s ennek az első betörésnek győzelmes megküszítése egyik legemlékezetesebb eseménye a szerb háborúnak.

A földérintés feladatát híven teljesítő repülőgépeink már szeptember első napjaiban élénk mozgolódást észleltek a Száva mentén, amiből sejthették, hogy a szerbek átkelést fognak megkísérelni. Előőrseinket tehát nem lepte meg, amikor a szeptember 5-ikéről 6-ikára virradó éjjelen Mitrovicánál heves ágyúzás indult meg a szerb partról s az élénk ágyútűz fedezete alatt éjjel 11 órakor mintegy 300 főnyi komitácisbanda kelt át csónakokon a folyón és megvetette lábát a Száva innenső partján. Előőrseink a túlerő elől utasításukhoz híven visszavonultak, a szerbek pedig Mitrovica és a vele szemben fekvő Szerb-Mitrovica között acélpontonokból hidat vertek a Száva folyón, amelyen az éj leple alatt előbb a gyalogság, némi lovasság s hajnal felé legvégül a francia gyorstüzéldágyúkkal felszerelt tüzérség: összesen mintegy 15.000 ember vonult át a Száván, miközben a szerb

tűzéréség a folyó túlsó partjáról állandóan ágyúzta a magyarországi partot s a gránátok végigszántották Mitrovica környékét.

A szerb gyalogság az átkelés után két hadoszlopban azonnal megindult s a sötétben Mitrovicától északkeleti irányban a Szávától mintegy 20 kilométernyire fekvő Ruma városka felé nyomult előre. Azonban alighogy kibontakoztak a Száva partvidékének sok helyen posványos laposaiból, egyszerre három oldalról meglepően heves tüzelés fogadta őket.

Hadvezetőségünk ugyanis, amikor előőrseink jelentéséből a szerbek átkeléséről és előnyomulásuk irányáról értesült, összes csapatainkat a szávaparti lapályt szegélyező erdőkbe és dombok mögé vonta vissza, ahol katonáink jól elrejtve, úgynevezett lesállásban várták a mit sem sejtő szerbek közeledését. A különösen megválasztott lesállás, majd utóbb a szerbek kétoldali átkarolása *Krausz Alfréd* altábornagy nevéhez fűződik, aki hadvezérhez méltó előrelátással tette meg a szükséges sakkhúzásokat.

A mitrovica-rumai országúton vonuló szerbek között rettenetes zavart támasztott a három oldalról váratlanul megdördülő tüzelés, amely végigsepert soraikon és megbontotta azokat. A meglepett szerb gyalogság kénytelen volt az itt-ott kukoricaföldekkel tarkított lapályon, úgyszólván teljesen fedetlen területen fölfejlődni, a szerb tűzéréség viszont, amely a könnyen áttekinthető vidéken fedezéket nem talált, a láthatatlan ellenséget pedig tűz alá nem vehette, kénytelen volt azonnal menekülni, anélkül, hogy a megindult ütközetbe beleszólhatott volna.

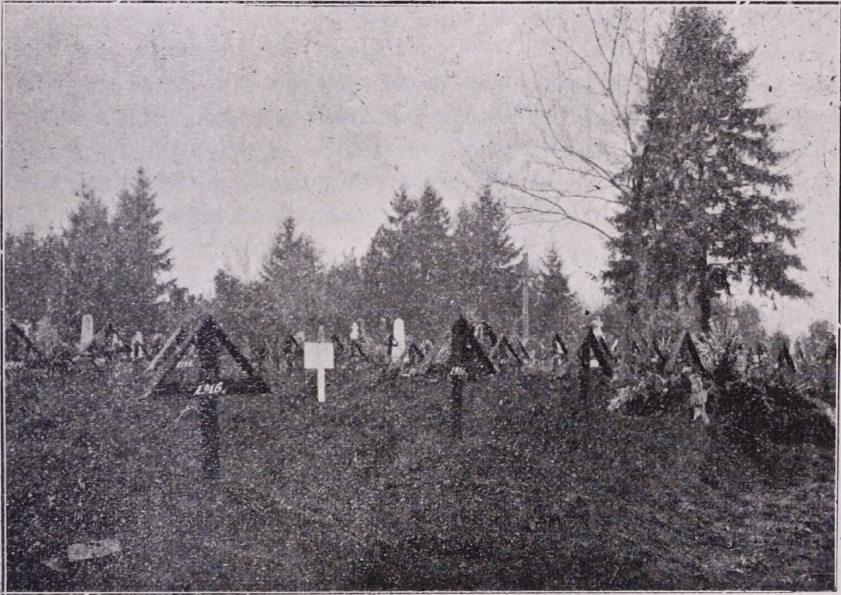
Ebben a végzetes helyzetben a szerbek elismerésre méltó hősiességet tanúsítottak. Az első meglepetés elmúltával rögtönzött lövészárkok védelme alatt szívós ellenállást fejtettek ki s az említett országút mentén húzódó arcvonalkuk a kora délelőtt kezdődő harcban délután 4 óráig vitézül kitartott. Csapataink öldöklő tüzelése alatt azonban végre is meginogtak a megritkult sorok s a szétzilált ellenség menekülni kezdett. Ekkor a mieink hatalmas lendülettel kitörtek rejtekükből és szuronyrohamunk elől a fejvesztett ellenség hanyatt-homlok rohant vissza a Szávához, hogy a hidon egérutat találjon.

A folyónál azonban újabb, kétségbeejtő meglepetés érte a fejvesztetten menekülő ellenséget: egyik zászlóaljunk a híd felé özönlő szerbekkel egyidőben ért a folyóhoz és a Száva partján a szinte egymás hátán tolongó tömeget irtóztatós tüzelés alá vette.

Az történt ugyanis, hogy délután négy óra tájban, amikor a szerb hadsorok már meginogtak, a Zimony irányából a harc színhelye felé előnyomuló 92-ik gyalogezred épen a legjobbkor megérkezett és két zászlóalja a hátráló szerbeket részben oldalba, részben hátba

támadta. Ezalatt a 3-ik zászlóalj derekasan megoldotta azt a feladatot, hogy a szerb hadsorok mögött nyomuljon előre a folyóig s foglalja el vagy esetleg rombolja szét a szerbek hadihídját és ezáltal vágja el a szerbek visszavonulási útját.

A két zászlóalj oldaltámadása ellen a szerbek eleinte védekezni próbáltak, de csakhamar ellenállhatatlan rémület szállotta meg őket, lemondtak a védekezésről is és egyúttal a menekülésre gondolva, vad iramban sereglettek a hid felé. Itt azonban már előbb említett zászlóaljunkat találták, amely gyorsított menetben a korai alkony beálltával

Katonasírok a temesvár-belvárosi temetőben.

elérte a hid tájékát s miután szuronyrohammal áttörte a hidat védő szerb csapat vonalát, egész közelről, mintegy 120 lépés távolságból gyorstüzélést indított a hídfőnél és a hídon megtorlódott ellenség sűrű tömege közé. Fokozta a szerbek zavarát, hogy a keskeny pontonhíd közepén elakadt egy ágyújuk és elzárta a menekülő csapatok előtt az utat. Erre rettenetes kavarodás támadt s a halálos rémületnek és kétségbeesésnek leírhatatlan jelenei játszódtak le az ekkorra már teljesen besötétedett tájon.

A kétségbeesés tetőpontján a hídon tolongó szerbek sorsát megpecsételte egy gyalogszázadunk főhadnagyának hőstette, aki két tisztjársával és néhány közlegénnyel a menekülő szerb tűzérségtől

három teljesen fölszerelt ágyút elragadott s azokat a pontonhíd ellen irányította. A pontonhíd, amelyet már saját ágyúink s állítólag egyik monitorunk is tűz alá vett, a jól irányzott lövések hatása alatt recsegve összeomlott s a hídon tolongó szerb tüzérség feje felett csakhamar összezsaptak a Száva hullámai. Ekkor a hídfőnél tolongó s a Szávának nekiszorított hadosztály egy része szintén a folyóba vetette magát és úszással próbált menekülni, de sokan részben a mi golyóink záporában pusztultak el, részben belefulladtak a folyóba.

A többi szerb csapat erre megadta magát: a szerb gyalogság eldobta a fegyvert s a megadás jeléül a legénység föltartotta a kezét, a tisztek pedig zsebkendőiket lobogtatták.

A tulajdonképeni ütközet éjjel 10 óra felé ért véget s az ütközet után kiderült, hogy győzelmünk jóval nagyobb volt, mint gondoltuk. A szerbek közül foglyul esett 5000, közöttük 68 tiszt, elesett és megsebesült 4000, nem számítva azokat, akik a folyó hullámaiba veszttek vagy menekülés közben kaptak lövést. Ezenkívül birtokunkba jutott 4 ágyú, két zászló, 10 gépfegyver, nagymennyiségű lőszer és az egész trén.

Jelentékenyen emelte győzelmünk értéket az a tudat, hogy a betörő csapat a Stepanovics tábornok vezérlete alatt álló híres *Timok-hadosztály* volt, amely a balkáni háborúban a törökökkel és bolgárokkal szemben ellenállhatatlan előnyomulásával és rettenthetetlen bátorságával győzelemről győzelemre haladt és hadi babérokkal övezte azokat a zászlókat, amelyek most a mi hatalmunkba jutottak.

Mialatt a megsemmisített Timok-hadosztály vízbefult katonáinak holttestét lefelé sodorta a Száva folyó árja, újból gyanús mozgolódás volt észlelhető a Száva tulsó partján, sőt a Duna szerbiai oldalán is. Ez a szomorúan végződő kaland nem józanította ki a szerbeket s még javában folyt a magas kukoricásokban bujkáló szerb katonák és komitácsik összefogdosása, amikor újabb, mintegy 15.000 főnyi haderejük több ponton átkelt a Száván és a Dunán s előnyomult a Szerémségbe és a Bánátba. Az átvonulás két hídon, számos pontonon és csónakokon történt s a rendes hadsereget úgy követték a komitácsi csapatok, mint fekete hollósereg.

Miután az átkelés a sekély vízállású Száva folyón zavartalanul megtörtént, a Szerémségbe betört csapatok két hadoszlopban megindultak Indija irányában. Az elbizakodott szerbek élükön egy ezredzenekarral, könnyű ágyúkkal és számos gépfegyverrel akadálytalanul nyomulhattak előre, mivel hadvezetőségünk most is épen úgy járt el, mint a Timok-hadosztállyal szemben: haderőinket hátrább vonta és lesállításba csoportosította. Az előnyomuló ellenség útközben természetesen ellepte a Duna-Száva szögletében fekvő szerémségi községeket s

azoknak szerb ajkú lakosságát a maga számára igyekezett hódítani. A legtöbb helyen azonban gyújtogatott, harácsolt és nagy előszere-ttel hajtotta el a szegény földnépének marháját.

A csapatok élén maga György királyfi is átkelt a Száván és állítólag, mihielyt partot ért, a nyomorúságos Dobanovici falucskában egy szerb pópával a Szerémség királyává koronáztatta magát s azután csapatainak egy részével kitért keleti irányba és mint újdonsült fejedelem bevonult *Zimony* városába, ahonnan éppen úgy, mint a száva-menti községekből, ezrével menekültek a lakosok az ország belseje felé. Zimonyban azonnal berendezkedtek a szerbek s a berendezkedést azzal kezdték, hogy eltávolították az utcablákat s azokat Belgrád-ból hozott új táblákkal pótolták.

Közben a szerbek főereje továbbnyomult Indija felé és egyenesen beleszaladt határvédő csapataink lesállításába. Ekkor a mieink megállították őket s heves és szívós harc indult meg, amely kemény próbára tette katonáink vitézségét. A győzelem gyors kivívását egyrészt a terepviszonyok, másrészt az a körülmény nehezítette meg, hogy déli haderőnk főparancsnoksága éppen ezekben a napokban, szeptember 8—9-ikén újabb offenzívát indított a Drinán át Szerbia ellen s így aránylag gyengébb erőink állottak az Aldunán és a Szávának szerémségi vonalán. Ebben rejtett az ok, amiért a szerbek 8-ától 14-ikéig, tehát körülbelül egy héten át tanyázhattak a „meghódított“ szávamenti községekben s néhány napig Zimonyban és Pancsován is. Amikor azonban Péter-várads felől megérkezett a megfelelő segítség, a győzelem a szerbek nagy vitézségével, valóságos halálmegvetésével szemben is a mi fegy-vereinket koszorúzta.

Megisméltódott a Timok-hadosztály pusztulásának képe s ennek a tragikus képnek különös élénkséget kölcsönöztek az ágyúörgés és puskaropogás közepette ijedten száguldozó marhacsordák, amelyeket a szerbek a mi földünkön tereltek össze, hogy átlopják a saját országukba. Sok ezer fogoly és a 3000-et meghaladó halott hirdette a mi fegyvereink diadalát s a betörő szerbek véres kudarcát. Hadvezető-ségünk méltán jelenthette, hogy a „Szerémségbe betört szerb csapato-kat katasztrofális vereség érte“ s ez a szeptember 16-án nyilvánosságra jutott győzelmi hír nagy lelkesedést keltett országszerte, de különösen a Délvidéken, amelyet lázas izgalomban tartottak a menekülők ezrei-nek rémhírei.

A *Bánátba* Pancsova irányában előnyomuló szerb haderőt, amely egy teljes hadosztályra tehető, szintén hasonló sors érte. A szerbek szeptember 12-ikén ágyúzni kezdték a magyar partot s a nyílt és védtelen *Pancsova* városát sem kímélték. A városra hulló gránátok több épületet összeromboltak és tüzet is okoztak. Az ágyúk védelme

alatt átkelő szerbeknek a mi határvédő csapataink szabad utat engedtek, de Pancsován túl, Pancsova és Dolova között megtámadták és rövid tűzérzési harc után szuronyrohammal szétverték a mintegy 8.000 főnyi ellenséget. A megfutamított szerbek fejvesztetten menekültek vissza a Dunán, de menekülésük közben monitoraink ágyútűzébe kerültek s csak kevesen juthattak haza hírmondónak.

A Bánátból és Szerémségből érkező riasztó hírek hallatára Zimonyból is sietve menekültek a városban mulatozó szerb tisztek s Ujvidék és Zimony között már szeptember 13-ikán újból megindulhattak a vonatok, amelyek körülbelül egy héten át a szerb betörés miatt Magyarországból csak Ujvidékig közlekedhettek.

A szeptember 14-én kivívott győzelem az egész vonalon megpecsételte a „Magyarország elleni offenzíva“ vagy amint a szerbek a külföldön való hangulatkeltés céljából hirdették, a „Budapest felé való előnyomulás“ sorsát. Egyes apróbb csatározások másutt is történtek ez idő alatt déli határainkon, mint például kisebb csapatok átkelése *Szemendriánál*, *Orsova* és Zimony bombázása, de ezekkel a tüntető ágyúzásokkal és apró átkelésekkel, amelyek inkább csak a lakosságot rémítgették, csak az volt a célja a szerbeknek, hogy figyelmünket a főhadműveletekről eltereljék.

A szerb betörések diadalmas visszaverése szomorú emléket hagyott a szerbek lelkében és a lesújtó hatást az sem enyhítette, hogy a szerb sajtóiroda hazug győzelmi híreket röpített világgá. Szinte bántóan hangzott ezekben a komoly időkben, hogy akkor, amikor már egyetlen szerb katona sem állott Magyarország területén s amikor már a szerbek vére pirosra festette a határfolyók vizét, a szerb hivatalos sajtóiroda azt jelentette, hogy 180,000 szerb átlépte a Szávát, legyőzte az osztrák-magyar hadsereget és győzelmesen nyomul előre Budapest felé. Az események gyorsan rácáfoltak a hangulatkeltés miatt világgá röpített győzelmi hírekre s hiába nevezte ki Miklós cár a Szent György-rend lovagjává Sándor szerb trónörököst, a Duna árja lefelé sodorta a megsemmisített szerb hadosztályok vízbefult katonáit, akik elnémult ajakkal is hangosan hirdették Románia és Bulgária dunaparti lakóinak a mi fegyvereink diadalát.

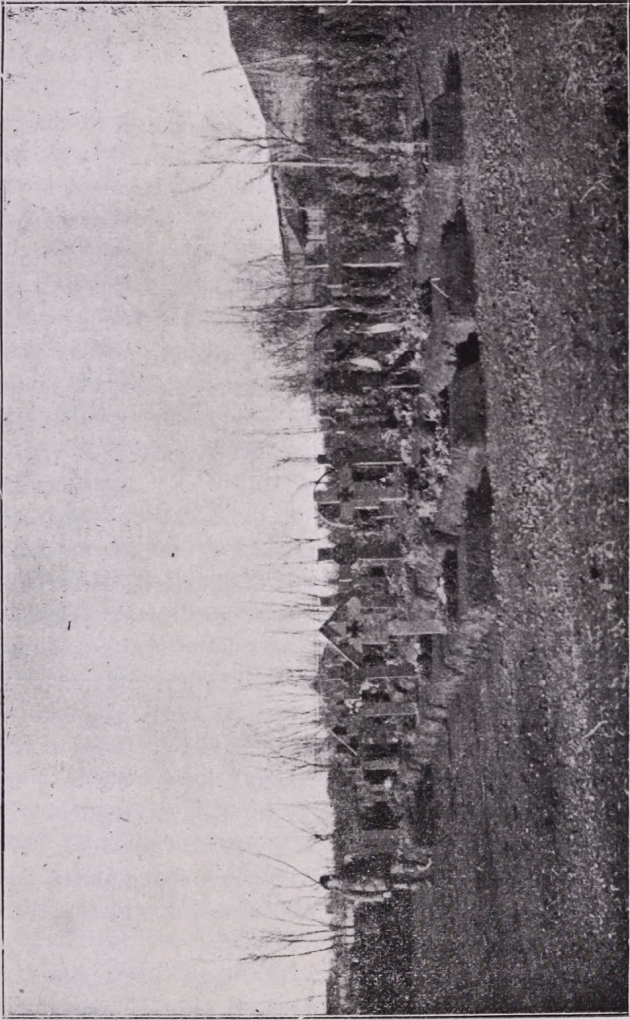
Győzelmünket szányára kapta a hír s nemcsak az országban, de a határokon túl is mély hatást keltett. A lebergi nagy csata válságos napjaiban egyenesen megváltó hatással volt közvéleményünkre s a balkáni népek hangulatát is előnyösen befolyásolta.¹

*

A szerb betörésekkel egyidőben, nem egészen három héttel Szer-

¹ Hivatalos jelentések, emlékiratok s főleg „A nagy háború“ című munka előadása nyomán.

biából való kivonulásunk után a *déli határokon álló hadaink szeptember 8-ikán parancsot kaptak a szerb területen való támadó előnyomulásra.* A nagy közönség, amely reményét veszítve, fájó szívvel vette tudomásul Szerbiából történt kivonulásunkat, most, három héttel ezen lehangoló

Német katonák sírjai a verseczi temetőben.

kivonulás után a Timok-hadosztály megsemmisítésének hatása alatt újra bizalommal nézett a jövőbe.

A támadó föllépést hadászati és politikai okok egyaránt ajánlották.

A Böhm-Ermolli-féle második hadseregnek az északi harctérre való felvonulása után a déli harctéren maradt ötödik és hatodik had-

sereget a lehető leggyorsabban támadó föllépésre képes állapotba helyezték. A két, délen maradt hadseregnek az első szerbiai előnyomulás idején szenvedett veszteségeit és hiányait kipótolták s felszabadították a két hadsereg harcos-létszámát a másodrendű határvédelmi feladatoktól s a hadművelleti terület mögött szükségesnek látszó teendőktől. Gyors mozgósításunk következtében már augusztus havában jelentékeny számú népfőlkelő- és hadtápalakulatot irányíthatott hadvezetőségünk a déli harctérre s ekként az elsőrendű rendes csapatokat magára a támadó feladatra tarthatta készenlétben. Ezenfelül a parancsnokságot is nagyobb hatáskörrel és önállóbb rendelkezési joggal ruházták fel, amikor a két déli hadsereget az újonnan létesített „balkáni haderők főparancsnoksága” alá helyezték s erre a diszes, de felelősségteljes állásra *Potiorek tábornakszernagyot* nevezték ki.

Támadó erővel felruházott hadaink előnyomulását az a körülmény is ajánlatossá tette, hogy Szerbia, ha mellékharctér szerepét játszotta is, még mindig félelmes ellenfél maradt s miután az első összecsapás alkalmával szenvedett vérvesztésből felocsúdott, állandóan fenyegette határainkat, hogy hadaink pótlásának egy részét a mindegyre nehezebbé váló északi harcterről elvonja. Csak támadó föllépéssel háríthattuk el a szerb haderők felvonulását Dél-Magyarország ellen s csak így vihettük át a pusztító háború hatását az ellenség országába.

A külpolitikai szempontok, kivált akkor, amikor az Adrián megjelent Anglia és Franciaország egyesült földközítengeri hajóhada és ott tüntető műveleteket végzett, még sürgősebbé tették támadó föllépésünket. Ha az entente-hatalmaknak sikerül kimutatni a monarchia tehetetlenségét az Adrián, ahol hajóhadunk a négyszeresnél is nagyobb angol-francia flottával nem bocsátkozhatott ütközetbe s ha sikerül bebizonyítani mozdulatlanságunkat a Balkánon, akkor Olaszország, amely titokban eddig is az entente-hatalmakkal kacérkodott, még jobban elhidegül tőlünk, Románia és Görögország még kezesebbekké válnak a hatalmasabbnak látszó érdekcsoport számára, Bulgária és Törökország ellenben, jóllehet sérelmeiknél, vágyaiknál és érdekeiknél fogva a mi barátságunkat óhajtották, nem lesznek hajlandók ezért a reménytelen barátságért áldozatokat hozni.

Minden érdekünk azt parancsolta tehát, hogy ellenségeinknek azt a biztató reményét bármilyen áldozatok árán is megghiúsítsuk és a semleges nemzetek lelkében ellenkező hatást váltsunk ki. Ezt azonban csak úgy érthettük el, ha megmutatjuk a Balkánon fegyvereink erejét és győzelmesen végiglobogtatjuk zászlóinkat a határfolyókon túl Szerbia belsejében.

Támadásunk most is azon hadászati alapgondolat szerint történt, mint az első alkalommal: két oldalról való közrefogó előnyomulás

egyrészt a *Drinán*, másrészt a *Száván*. Azonban okulva az első előnyomulás tapasztalatain, balkáni haderőnk főparancsnoka a fölvonulást rövidebb és tömöttebb fronton rendelte el.

A bosnyák határról, a Drina felől való előnyomulást jelentékenyen megkönnyítette hadvezetőségünknek azon előrelátása, hogy augusztusi visszavonulásunk alkalmával nem vonta vissza szerb földről azon csapattestet, amely a Drina mentén emelkedő s hadászati szempontból fontos *Gucsevo-hegyhátat* megszállotta. Ekként tehát az egyik támadási ponton hídfo állott seregeink rendelkezésére a Drinán való átkelésnél. A szeptember 8-ikáról 9-ikére virradó éjjelen lépték át első csapataink a folyót és megkezdték azokat a harcokat, amelyek eleinte csak kisebb sikerek láncolatából állottak, de éppen annyi áldozatot követeltek, mint a legfényesebb diadalok.

A drinamenti határhegység mint természetalkotta védőbástya emelkedik Szerbia határán s azonfölül a szerbek, sejtven, hogy támadásunk ezen oldalról fog kezdődni, még jobban megerősítették, mint első támadó hadjáratunk idején. A hegyvidék lábánál mocsaras, zombékos süppedék akadályozta előnyomulásunkat, majd szinte áthatolhatatlan bozót és sűrű erdőség, amelyet a szerbek drótsövényekkel át meg átszőttek. A feladat nehézségénél csak katonáink hősiessége volt nagyobb, akik a legnagyobb akadályokon is diadalmaskodtak.

A gyors és meglepetésszerű átkelés, amely sűrű köd védelme alatt történt, annyira meglepte a szerbeket, hogy mindjárt az első napokban betonfedezékkal kiépített, erdőkoszorúzza magaslati állásaikra vonultak vissza. Lángokban álló szerb községek mellett vonultak előre csapataink s minthogy attól tartottak, hogy az utak alá a szerbek aknákat helyeztek el: két nyájat tereltettek maguk előtt. A szerb erők szétforgácsolása következtében hamarosan birtokunkba jutottak a közvetlen hadműveleti célul kijelölt magaslati állások is, miután katonáink a szerb védősereg ellenállását több napon át tartó kemény és elkeseredett harcokban megtörték. Harcvonalunk nemsokára magában foglalta a *Krupanj* körül emelkedő hegyvidék főcsoportjának: a *Jagodinának*, a *Biljeknek* és a *Crni Vrhnek* összes uralkodó magaslatait.

A szerb hadvezetőség azonban nem tudott belenyugodni a drinamenti határhegységnek, ennek a hatalmas védőbástyának elvesztésébe s minden irányból oda vonta össze erőit, s az odairányított szerb haderő, számra nézve mintegy 100.000 ember elkeseredett *ellentámadást* kezdett, hogy az elvesztett magaslati állásokat visszafoglalja. Szerb foglyok vallomása szerint Sándor trónörökös az ellentámadás előtt napiparancsban hirdette ki katonáinak, hogy ha ezeket a hegyeket vissza nem foglalják, Szerbia elveszett.

A szerbek a nemzeti kétségbeesés legnagyobb elszántságával

harcoltak. Hat napon és hat éjszakán át szakadatlanul támadtak és rohamot roham után intéztek különösen déli szárnyunk ellen. Sok ezernyi kézi-gránát és naphosszat tartó szakadatlan ágyúzás kísérte ezeket a rohamokat s volt olyan nap, hogy csapatainknak tizenhat rohamot kellett visszaverniök. György herceg, a volt trónörökös is résztvett ezekben a harcokban s a legtöbb rohamban hősiek példaadással előljárt mindaddig, amíg szeptember 20-ikán súlyos sebet kapott. A golyó, mely a herceget érte, a hátgerincénél hatolt be és a jobb lágyék táján jött ki. Mintha a királyfi megsebesülésével lelkét vesztette volna a szerb hadsereg, hét napi, nagy áldozatokkal járó hasztalan rohamozás után *a szerb ellentámadás megszűnt*. Hősies ellenállásunk szárnyát szegte a szerbek támadó kedvének s a támadó csapatok visszavonultak az ország belsejébe.

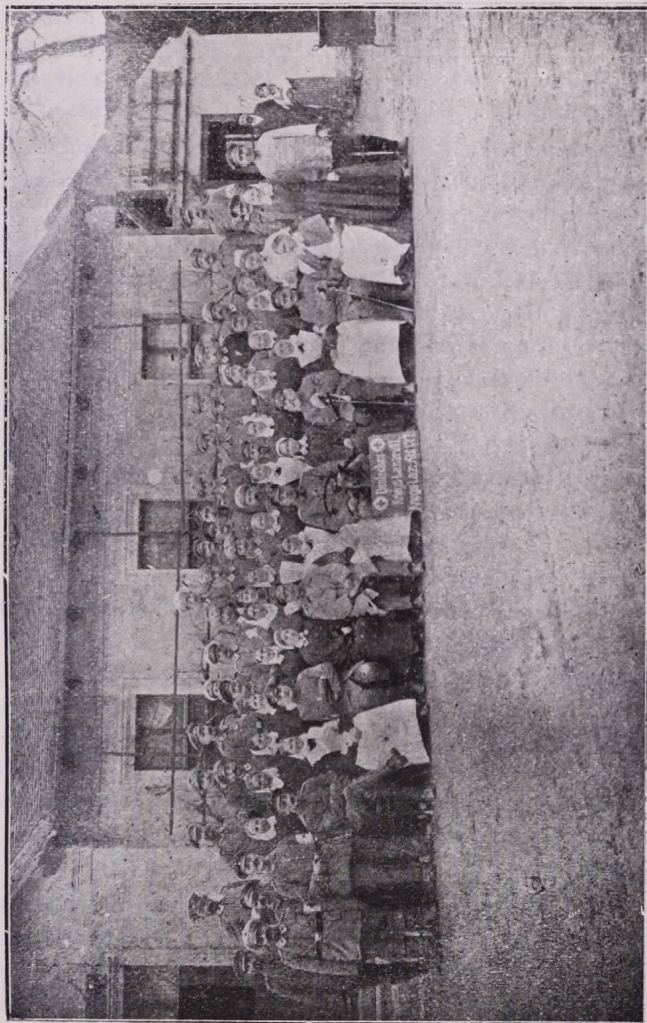
Eközben bejárta az ellenséges hatalmak sajtóját az a hír, hogy szerb és montenegrói csapatok győzelmesen nyomulnak előre a monarchia területén. A hír nem volt teljesen légből kapott, amennyiben ellenséges előnyomulás történt Dél-Bosznia ellen s a betörést csak gyors csapateltolással lehetett ellensúlyozni, ami viszont a drinamenti hadműveletek beszüntetését vonta maga után.

A Boszniába való szerb-montenegrói betöréseknek a remélhető győzelem mellett az volt a céljuk, hogy a déli harctéren álló seregeinket a támadástól visszatartsák és saját határaink védelmére kényszerítsék. Ugyanez a gondolat adott szárnyat a Szerémségbe és a Bánátban való, korábban említett betöréseknek is s így történt, hogy a Dunán, Száván, a Drina legdélibb szakaszán és a montenegrói bosnyák s dalmát határokon ezek a betörések körülbelül egyidőben indultak meg.

Eleinte mindjárt szeptember közepe táján csak elszigetelt bandák jelentek meg a zeg-zugos, szakadékos s ennek következtében nehezen megfigyelhető délboszniai határvidéken, szeptember második felében azonban mindegyre élénkebbé vált ezeknek a bandáknak a mozgalma s minthogy seregeink erejét a drinamenti hadműveletek kötötték le, az ellenséges erőnek sikerült mélyen benyomulni Bosznia területére s egyes bandák már Szerajevó hegyvidékén jártak. Az előnyomuló szerb-montenegrói hadak működését különösen veszedelmessé tette azon körülmény, hogy a háborúnak ebben a szakában a szerbek és montenegróiak már teljes összeköttetésben állottak és a szerb vezérkar tervei szerint egységesen működtek legdélibb balkáni határainkon.

A szerb-montenegrói hadaknak három irányban történő előnyomulása arra indította hadvezetőségünket, hogy a drinamenti hadműveleteket szüneteltesse és gyorsan csapatokat vonjon össze Szerajevó

védelmére és az ellenségnek Boszniából való kiverésére. Hamarosan érezhetővé vált Észak-Boszniából ideirányított hadainknak közeledése és a szerb főserég romanja-planinai offenzívája azonnal megakadt, mihelyt rendes csapataink megérkeztek.

Német hadikórház (Kriegs-Lazarett) személyzete Verseven.

Ellentámadásunk is három irányú volt, mint az ellenség fölvonulása.

Október elsején fölvettük a küzdelmet a délfelől előnyomuló két montenegrói dandár ellen, amely útjában mindenütt rabolt, gyűjtogatott és elesett katonáink közül többeket, köztük egy zászlóst is, állatias módon megcsonkított. Bár a montenegróiak kedvező hadállásban vették

öl a harcot, két napig tartó hősies küzdelemmel megvertük és hatalmas lendülettel visszavetettük a fejvesztetten menekülő ellenséget *Focsán* át a határon túlra.

Ebben a győzelemben oroszlánrésze volt a bileki győzelemről híres *Pongrácz* vezérőrnagynak és a magyar honvédsapatoknak, akik újabb babérokkal gazdagították a magyar honvéd-név dicsőségét.

Mialatt a támadó szerb-montenegrói sereg szélső balszárnyát legyőztük és Bosznia délkeleti részét megszabadítottuk az ellenségtől, október első hetében harcba bocsátkoztunk északi oszlopával azaz jobbszárnyával is s miután az észak felől rabolva, fosztogatva közeledő ellenséget *Szrebrenica* mellett megállítottuk, súlyos veszteséggel visszaszorítottuk Bajinabastán át Szerbiába.

A Szerajevó közvetlen környékére előrehatolt szerb főerő, amely Bozanovics tábornok, volt hadügyminiszter vezetése alatt állott, a Romanja planina magaslatain elsáncolta magát s miután nehéz tűzér-ségét is fölvonultatta, itt várta be a mieink támadását. Azonban október 8-ikán fényes haditettekben gazdag kétnapos csatában nagy vereséget szenvedett s két oldali átkaroló támadásunk oly válságos helyzetbe sodorta, hogy csak a gyors futás mentette meg az elfogatástól. A futó ellenség Rogatica irányában vonult vissza a Drina felé, miközben a mi csapataink a Romanja-Planinán megkezdett harcot most már ellen-támadással toldották meg és üldözőbe vették a kelet felé visszahúzódo ellenséget, amely egészen Rogaticáig vonult vissza.

A menekülő szerb sereg azonban, saját hazája határaihoz közeledve, visszanyerte önbizalmát s minthogy valószínűleg erősítést is kapott, harcba bocsátkozott utánanyomuló üldöző seregünkkel. Október 19-ikén általánossá vált a harc, amelyben mindkét részről nagy elkeseredéssel és elszántsággal küzdöttek, harmadnapra azonban katonáink vitézsége és tűzér-ségünk fölénye ismét gyors visszavonulásra kényszerítette a hazáig meg sem álló ellenséget. Ez az október 21-iki döntő jelentőségű mérkőzés volt az általában *rogaticai csata* néven ismeretes győzelem, déli harcaink egyik legkimagaslóbb eseménye.

Nem telt bele egy hónap s be volt fejezve az a győzelmes had-művelet, amely fenyegetett déli tartományainkat fölszabadította a rövid ideig tartó szerb-montenegrói uralom alól. Most már a szerb jelentések is elhallgattak a győzelmi hírekkel s a délboszniai véres kudarcért Montenegrót tették felelőssé. „Noha csapataink győztek, — így szölt a szerb hivatalos jelentés, — mégis kénytelenek voltunk visszavonulni, mert a *montenegróiak vereséget szenvedtek*.”

Amióta második támadó hadjáratunk megindult, a szerbek a délboszniai betörésen kívül állandóan nyugtalanították a Száva és Duna vonalát is és alig mult el nap anélkül, hogy a két part között apró

csatározások nem történtek volna. A mi részünkről is állandóan élénk tevékenység folyt: a Dunaszakaszon cirkáló monitoraink sokszor lőtték a belgári hadállásokat s egyik gyalogsapatunk szeptember 19-ikén színlelt, elfátyolozó átkelést rendezett *Pancsovándl*, hogy a szerbek figyelmét a tulajdonképeni hadműveletekről elvonja.

A szerbek tíz nappal utóbb, szeptember 29-ikén viszonozták ezt a kellemetlen látogatást, amikor az éjjelutáni homályban a zimonyi híd alatt és Zimonytól nyugatra meglepetésszerűen átkeltek a Száván. Csapataink azonban hamarosan visszakergették a kellemetlen látogatókat és „Zimony megszállása” másodszor is csak álmodott reménység maradt Szerbia számára.

A tüntetés és nyugtalanítás céljából történő határvillongások közül Temesvárott és Délmagyarországon legélénkebb hatást keltett *Pancsovának* október 22-ikén történt bombázása, amikor a szerbek délután fél-kettő tájban a hadijog ellenére ágyúzni kezdték ezt a nyílt és védtelen várost. Rövid 20—25 perc alatt mintegy 20 gránátot lőttek a városra s körülbefül tizenkét lövés talált, a többi szabad térre és a Temesbe hullott. A nagy izgalmat okozott ágyúzásnak emberélet nem esett áldozatul, csupán néhány ezer korona anyagi kárt okozott, de egész Délmagyarországon méltó felháborodást keltett a hadijognak ez a vakmerő arcucsapása.

*

Említettük, hogy amikor hadvezetőségünk a szerbiai második támadó hadjáratot elhatározta, a drinamenti támadással egyidőben csapataink *1914. szeptember 8-ikán több ponton átkeltek a Száván is és a Száva-Drina-szögletben fekvő Macsvának, a hajdani macsói bánságnak területén szintén megkezdődtek a hadműveletek.*

A történelemben alig van rá példa, hogy ilyen kis terület elfoglalása ekkora áldozatokat követelt volna. Az egész Macsó mélyen fekvő lapály, amelyből csak imitt-amott emelkedik ki egy-egy halom, egyébként, különösen a határfolyók mentén csupa zsombékos mocsár s ott, ahol a mocsár megszűnik, annyira agyagos a talaj, hogy minden esőzés után süppedékessé, járhatatlanná válik. A természetalkotta terepviszonyokat a szerbek bámulatraméltó erőfeszítéssel még jobban megnehezítették s a régi magyar Macsónak hadseregek számára amúgy is szinte járhatatlan területén újabb védőműveket létesítettek, úgy, hogy a védőművekkel át meg átszótt Macsó egész területe egyetlen óriási földerőd volt, a természet és emberi alkotás mindenféle akadályával ellátva és a modern technika minden gyilkoló fegyverével gazdagon felszerelve.

Ennek következtében a szerbek földvárjai ellen valóságos ostromháborút folytattak katonáink s a lassú, fáradságos lövőárokharcot még

jobban megnehezítette a hosszantartó esős időszak, amely szeptember táján mintegy két héten át Közép-Európára szakadt s amely Macsónak agyagos vidékét teljesen feláztatta és feneketlen sártengerré változtatta. A lövőárkok megteltek vízzel s katonáinknak szinte elképzelhetetlen fáradalmakat és viszontagságokat kellett kiállaniok a világháborúnak ebben az első állóharcában. Szeptember közepétől november elejéig tartott ez a kimerítő ostromháború s volt olyan szakasz, amelynek elfoglalása csak 54 napon át tartó állandó, véres és nagy áldozatokkal járó küzdelem után sikerült.

Ezekben az elkeseredett harcokban a főszerepet a tüzérség játszotta s a mi tüzérségünk a kis távolságoknál fogva eleinte nem is az ellenség, hanem a saját területünkön állva iparkodott ellensúlyozni az ellenséges tüzérség hatását, amely minden talpalatnyi földet ismert s még éjjel is biztosan lőtt állásainkra. Monitoraink is eredményesen szóltak bele a küzdelembe, amióta két monitorunknak szeptember végén Belgrád alatt sikerült áthatolnia a Szávát elzáró aknasoron s a „Temes“ és a B. őrnaszád most már állandóan dicsőséges szerepet játszott további sikereink előmozdításában, amíg egy búsemlékű napon, október 23-ikán „Temes“ monitorunk egy győzelmes hadműveletről visszatérőben a Száván ellenséges aknára futott és elsüllyedt. Az előtte haladó aknafogó hajó kikerülte az aknát, amely a Temes katasztrófáját okozta. Rettenetes erejű volt a detonáció s épen a közepén robbant fel a hajó, amelynek személyzetéből harminchárom matróz meghalt. A dicsőséges emlékü monitor tragédiája, amely a mi vidékünk folyójának nevét hordozta páncélos oldalán, mint országszerte, Délmagyarországon is mély részvétet keltett.

Kisszerű, elaprózott támadások sorozatából álló harcok folytak egész szeptemberen és októberen át, amidőn végre az utóbbi hónap 27-én megtörtént a *ravnjei áttörés*, amellyel az egész macsói hadjárat döntő fordulathoz jutott. A ravnjei áttörés teljesen megtörte a szerbek ellenállását s háromnapos további harc és üldözés után az ellenség anélkül, hogy előre elkészített hátulsó állásaiból védekezett volna, egyfolytában a Szabácstól dél felé emelkedő dombvidékre hátrált.

A földváraiból kiszorított ellenség csak Szabács északkeleti szegélyén kísérelt meg újabb ellentállást, de november elsején monitoraink, valamint a Klenáknál saját területünkön felállított ütegeink oly hevesen lőtték a szerbek állásait, hogy tüzérségünk pusztítása elől kénytelenek voltak elvonulni. A „Körös“ és „Maros“ monitorok dúsan fizettek a „Temes“ pusztulásáért!

A november elsejéről másodikára virradó éjjelen csapataink benyomultak az akkor már csak utóvédektől megszállott Szabácsba. A másodszor meghódított város szomorú látványt nyújtott. Maga a város

ügyszólván romhalmaz volt: a templom és a főbb középületek össze-löve s az augusztusi ostrom idejéből megmaradt házak tűz által elpusztítva. A szerb lakosság elhagyta fölperzselt otthonát s elvonult messze Szerbia belsejébe, az utcákon csak elesett szerb katonák holttestei heverték. Belül a házakban minden kirángatva, felhányva, a kertekben még egy-egy késői virág nyílt, hajladozott a szélről s körülöttük mindenütt sírhalom, augusztusi győzelmes benyomulásunk emléke.

Szabács elfoglalásával Macsó meghódítása be volt fejezve s a macsói győzelem a délbosznia győzelmekkel karöltve új helyzetet teremtett a szerbiai harctéren: meghozta balkáni hadaink számára az egyesülés és az együttes hadműveletek lehetőségét s ekként a bevezető hadműveletek győzelmes befejezése után áttérhettünk a *döntő, általános támadásra.*

Macsó meghódítása és a Drina mentén történt előnyomulásunk után összes csapataink szerb földön állottak és ügyszólván *egységes harcvonalat alkottak.* A macsói hadak északról oldaltámadással fenyegették a *Valjevo—Krupanj medencében álló szerb haderőt* és ugyanakkor a Drina mentén előnyomuló csapataink, amelyekhez a Dél-Boszniából visszatérő győztes csapatok is csatlakoztak, délnyugati irányból fogták körül a szerbek krupanji hadállását, s így félkörben előretörve akartuk meghódítani ezt a háromszöget, amelynek csúcsai. Szabács, az alsó Drina és Valjevó voltak.

Hadállásunk centruma azonban hónapokon át nem tudott előnyomulni s a Lesnicától a Gucsevó-hegyhátig terjedő vonalon hátra volt maradv a hadvezetőségünk ennek következtében előbb a két szárnyon: északon és délen igyekezett a szerbek harcvonalát megrendíteni.

Centrumunk hátramaradását a Gucsevó-hegységben beállott ellentámadások okozták. Említésre méltó érdekes jelenség, hogy az az előrelátó gondoskodás, amely abban nyilvánult, hogy hadvezetőségünk augusztusi visszavonulásunk alkalmával nem vonta vissza csapataink azon részét, amely a Gucsevó-hegyhátat megszállotta, nem hozta meg a remélt eredményt, amennyiben előnyomulásunk, amely a Drina-vonal mentén mindenütt sikeres volt, épen ezen a ponton, a Gucsevó-hegységben akadt meg, holott ennek a pontnak elfoglalása döntő jelentőségű szerepet játszott további hadműveleteinkben.

Amikor mi augusztusban a Gucsevó-hegység 769. számú Crni vrh nevű csúcsát megszállottuk, a tőle alig kétezer lépésnyire emelkedő 708-ik számú *magaslat* megszállását elmulasztottuk abban a reményben, hogy a Crni vrh magasabb voltánál fogva uralkodik az említett magaslaton is. A szerbek azonban ennek ellenére is megszállták a

708-as magaslatot s úgy innen, mint az ettől három kilométernyire emelkedő szintén 708-as számú *kulistyei magaslatról* igen erős ellentámadásokat intéztek ellenünk. A szerb ellentámadások különösen hevesekké váltak október utolsó harmadában, amikor katonáink csak az önfeláldozás és hősiesség csodáival tudták ezeket a túlerős támadásokat visszaverni.

Végre november elején lanyhulni kezdett a szerbek támadása s ez a körülmény ellentámadásra bátorította a mieinket. November 6-ikán az éj leple alatt sikerült csapatainknak váratlan, meglepő támadással mind a két magaslatot elfoglalni s mind a két nagyszerű támadást magyarországi csapatok hajtották végre. Ennek a két magaslati állásnak két hónapi harc után bekövetkezett elfoglalásával megnyílt az út nemcsak a Gucsevó-hegységben, hanem egyúttal a Lesnica és Lozsница között álló összes csapataink számára is: centrumunk előnyomulása egyre gyorsabbá vált s az egész vonalon meginduló győzelmes előnyomulással a Krupanj körüli csatatéren döntő fordulat állott be.

Északi szárnyunk mindjárt Szabács elfoglalása után legyezőalakban széjjeláradt a szerb síkságon s több irányban hatolt előre. Egyik hadoszlopa Szabácstól dél felé haladt és széles vonalban szorította a szerbeket a Cer-planina hegyvonalaig, ahol balszárnyunk lendületes előnyomulása megakadt. Az északi szárny másik hadoszlopa ezalatt a Száva mentén keleti irányban a *mizári magaslatok* ellen vonult s Mizárnál a szerbek megerősített hadállásait a gucsevói győzelem napján, november 6-ikán elfoglalta. A mizári magaslatokért vívott harcokban három monitorunk: a Körös, a Maros és a Lajta kiváló érdemeket szereztek, amikor végigkísérték a Száván előnyomuló csapatainkat s félelmes oldaltüzeléssel megbontották a szerbek harcvonalát.

Mialatt északi szárnyunk a mizári magaslatok lejtőin harcolt, 1914. november 9-ikén a Dunán is átkeltünk Szemendriánál. Az átkelésnek inkább csak tüntetés, nyugtalanítás volt a célja, de az epizód-szerű átkelés szomorú akkorddal végződött. A november 9-ikére virradó éjjelen egy Szemendriával szemben álló cseh ezred parancsot kapott az átkelésre. Hajnali három órakor megtörtént az átkelés s a szerb parton felvonuló csehekre mintegy 500—600 lépés távolságból a szerbek váratlanul heves tüzelést indítottak.

Délmagyarországon és különösen Temesvárott mély hatást keltett dunai átkelésünk kudarca s a szomorú emlékü átkelés híre

A szávai szárnnyal egyidőben előrenyomult a Lesnica-Lozsница vonalon álló centrumunk is és oldalról fenyegette a cer-planinai és krupanji szerb seregeket. S mialatt a szerbek cer-planinai hadállását nagy félkörben átöleltük, a Krupanj körül levő szerb haderőt is szorongatni kezdték dél felől azok a csapataink, amelyek észak-keleti irányban előnyomulva, megszállották a Sokolska-planina magaslati vonalát.

A minden irányból szorongatott három szerb hadsereg keményen ellenállott, de a kosztajniki magaslatnak november 8-ikán történt elfoglalása után a szerbeknek *Krupanj* körüli egész harcvonala meg-ingott s megnyílt számunkra az út ebbe a fontos városba, amely a Valjevó felé vezető főútvonalnak legfontosabb kulcsa. Három napi harc után *Sturm* és *Bojovics* tábornokok hat hadosztálya, mintegy 120.000 ember kénytelen volt számos ágyú, hadiszer és fogoly hátrahagyásával Valjevó felé visszavonulni.

Hasonló sors érte a szerbeknek a Cer-planina és a Száva között húzódó, eddig szinte megingathatatlanak látszó harcvonalát is. Miután csapataink a mizári magaslatok déli lejtőin lévő szerb hadállásokat négy napi áldozatteljes harc után elfoglalták, azonnal tovább nyomultak a Száva mentén Ochrid falúig s itt hirtelen délre kanyarodva, keletről is oldaltámadást intéztek a szerb hadállások ellen. A szerb harcvonal jobbszárnya benyomatván, majdnem teljes körülkarolás, sőt Potiorek krupanji győzelme következtében elvágás fenyegette a Cer-planinán álló szerb sereget s ennek következtében hadállásait önként ki kellett ürítenie és *Stefanovics tábornok* az északi sereggel szintén megkezdte a visszavonulást Valjevó felé.

Most már csak napok kérdése volt, hogy *Valjevó* alatt a második vonalon megvívjuk a döntő ütközetet. A szerbek ezt a második védelmi vonalat is erősen kiépítették: minden hegy keresztül-kasul volt szántva lövészárkokkal, minden átjárót ágyúk és gépfegyverek védelmeztek, de hadaink három irányból: északnyugat, nyugat és dél-

nyugatról előnyomulva, a szűk terepen összezsúfolt szerb hadakat bekerítéssel fenygették. A szerb főparancsnok *Putnik vajda* újra elrendelte az általános visszavonulást s a szerb főhaderő részben déli, részben keleti irányban vonult vissza. Magaslati állásainkról jól lehetett látni a szerb seregek visszavonulási útjának egy-egy szakaszát, amelyet a hadiszerrel és élelemmel megrakott szekerek ezrei torlaszoltak el. Ennek a visszavonulásnak a végrehajtása, ha tekintetbe vesszük, hogy a két irányban visszavonuló szerb seregnek csak egy-egy útvonal állott rendelkezésére, valóságos hadvezéri mestermunka volt, azonban természetesen csak erős utóvédeknek a feláldozása árán lehetett a szerb hadakat a bekerítéstől megmenteni.

A Valjevó előtt emelkedő magaslatokon a szerb hadvezetőség *Sturm* tábornok parancsnoksága alatt nagyobb erőket összpontosított s ezeknek az erős utóvédeknek ellenállása fedezte a visszavonulást és egyúttal védelmezte Valjevó városát. Seregeink öt hadoszlopban, karéjban nyomultak a város felé s bár ezekben a napokban az eső és hó szinte feneketlenül változtatta Szerbia agyagos földjét, november 14-ikén már elfoglalták *a kamenicai magaslatokat* s Valjevótól mintegy tíz kilométernyire állottak. Másnap, november 15-ikén délelőtt 11 órakor *Sturm* tábornok utóvédharcba bocsátkozott Valjevó városáért. A harc reményen fölül rövid volt: délután öt órakor már teljesen megtörtük az utóvédek ellenállását és csapataink bevonulhattak *Valjevóba*, Nyugat-Szerbia legnevezetesebb városába. A lakosság igazi balkáni hódolattal fogadta bevonuló győztes seregeinket: *a szerb lányok virágot szórtak katonáink elé, a virágesőben azonban kézigránátok is hullottak s az elhaladó csapatokra kerítések mögül, házak ablakaiból sortűzeket adtak.*

Valjevó feladása után *Sturm* csoportja futva menekült Szerbia belseje felé, hátrahagyva ágyúit és hadiszereinek legnagyobb részét. A menekülő seregrészt azonban, még mielőtt a Kolubara tulsó partjára átkelhetett volna, üldöző hadaink valósággal szétrobbantották. Egyik ezredünk a szerb sereggel az erdőn keresztül valósággal versenyt futva, előbb ért a Kolubara folyóhoz s a félkör alakban bekerített szerbeket gyilkos tüzelés alá fogta és a megáradt Kolubarába szorította. A vert sereg egy része a folyó hullámaiban lelte halálát, más része üldöző csapataink tüzeiben omlott össze. Nemsokára elnémult a fegyverek zaja és a folyó árja csendesen sodorta magával Valjevó védőinek tetemeit.

A valjevói diadal napján, november 15-ikén északi szárnyunk is újabb hódítással gazdagította győzelmeink sorozatát: elfoglalta *Obrenovácot*. Hódításunk jelentőségét fokozta, hogy Obrenovác elfoglalásával hatalmunkba jutott a Belgrádba vezető országút legjobban megerősített útvonala.

A kettős győzelem híre nagy lelkesedést keltett országszerte, sőt a szövetséges német birodalomban is. Királyunk a legnagyobb megelégedés hangján emlékezett meg „áldozatkész, mindvégig kitartó és hősiess hátorságú“ csapatainkról, magának a fővezérnek pedig méltó elismerésül az újonnan alapított I. osztályú katonai érdemkeresztet adományozta, amely először balkáni haderőnk főparancsnokának a mellét díszítette. Potiorek tábornagyról újabb hadiparancsban méltatta hadaink önfeláldozó hősiességét s „meleg köszönetet“ mondott balkáni seregeink minden tisztjének és katonájának:

„Katonák! Kilencnapos heves harcok után, amelyeket konok, számra nézve túlsúlyban levő, szinte leküzdhetetlen megerősített pozíciókban védekező ellenféllel vívtunk meg, kilencnapos menetelések után úttalan hegyvidékeken és feneketlen mocsarakon át esőben, hóban, fagyban elérték az ötödik és hatodik hadsereg bátor csapatai a Kolubarárt és menekülésre kényszerítették az ellenséget. *E harcokban 8000-nél több foglyot ejtettünk és 42 ágyút, 31 gépfegyvert és bőséges hadiszert zsákmányoltunk.* A haza e teljesítménytől nem fogja megtagadni háláját és csodálatát!“

Amikor a lezajlott győzelmes harcok folyamán Nyugat-Szerbia hatalmunkba jutott és csapataink elérték a Kolubara vonalát, a déli harctéren beállott helyzetünk reményt nyújtott arra, hogy rövidesen a *belgrádi vár* ormára is föltűzhetjük hatalmunk jelképét: a győzelmi zászlót.

Frank Libórusz gyalogsági tábornok északi serege november közepén azt a parancsot kapta, hogy a Száva vonalán keleti irányban nyomuljon a szerb főváros felé. Belgrád bevételének mintegy előjátékként november 14-ikén, vasárnap, Obrenovac elfoglalásának a napján megindult az általános támadás az Obrenováctól Zimonyig terjedő szávamenti határvonalon. Nehéz tarackjaink és monitoraink állandóan együttműködtek szerb területen előnyomuló csapatainkkal s a Száva szerémségi partjáról és a folyóról folytonosan lötték a szerbek partmenti hadállásait és a belgrádi Kalimegdán várat. Minthogy Obrenovácot megszálló csapataink könnyedén előnyomulhattak Belgrád mögé a 30 kilométeres obrenovac—belgrádi országúton, a fővárost védő szerb csapatokat a szemközti támadáson felül hátbatámadás is fenyegette. Ez a hátbatámadás annál válságosabb lehetett, mivel a szerb főváros védőművei arcéllal Magyarország ellen irányultak, ellenben dél felől úgyszólván teljesen védtelen volt. Nagyon valószínűnek látszott tehát, hogy Belgrád védőserege, amelynek visszavonulási útját további ellenállás esetén a teljes elvágás fenyegette, a fővárost még a közvetlen támadás előtt föl fogja adni s ekként Belgrád nagyobb véráldozat nélkül is birtokunkba jut.

November utolsó harmadában napról-napra szűkebbre szorult a félkör a szerb főváros körül, s mialatt ágyúink a Száva magyar partjáról még éjjel is irtózatoss tűz alatt tartották a szávamenti és belgrádi hadállásokat, csapataink az obrenovác-belgrádi országhídon is aggasztóan közeledtek a szorongatott város felé. A lakosság a veszedelem előérzetében, amint repülőink megállapították, tömegesen hagyta el a várost s a szerb védősereg is mindegyre összébbszorult és elvonulása számára egyedül az Avala-hegyen át délkelet felé vezető út maradt nyitva. Ágyúink szakadatlanul dörögtek, úgy, hogy november 30-ikán és december 1-én úgyszólván egy pillanatra sem némult el az ágyúdörgés. Közben a Zimomnyal szemben fekvő *Cigányszigetet* is megszállottuk, amely tulajdonképen magyar terület, de a háború elején katonai okokból kiürítettük.

Hétfőn, december 1-én este nyolc órakor egyszerre megszólaltak Belgrád ágyúi s reggeli négy óráig 221 lövést adtak le tüzérségi állásainkra. Ekkor már mindenki sejtette, hogy ezek a lövések búcsúlövések: a belgrádi vár tüzérsége kilövi el nem szállítható municióját. Lassanként mindinkább gyöngült a szerb ágyúk dörgése s végre egészen elhallgatott. Az éjszaka leple alatt a szerb hadsereg csöndben, észrevétlenül kivonult Belgrádból és kedden reggel az utóvédek is elhagyták a fővárost, úgy, hogy *december 2-án* délben már egyetlen szerb katona sem volt Belgrádban.

Reggeltájban egy önként jelentkező szerb értesítette előőrseinket a szerb védősereg elvonulásáról s miután hűsz vállalkozó szellemű magyar katona egy tiszt vezetése alatt meggyőződést szerzett arról, hogy valóban szabad az út, csapataink minden oldalról örömrivalgás közepette bevonultak Belgrádba. Nemsokára a Kalimegdán ormán is ott lengett a győzelmet hirdető zászló s Frank tábornok hódolatteljes, örömtől túláradó hangon táviratban jelenthette a királynak, hogy Belgrádot megszállottuk.

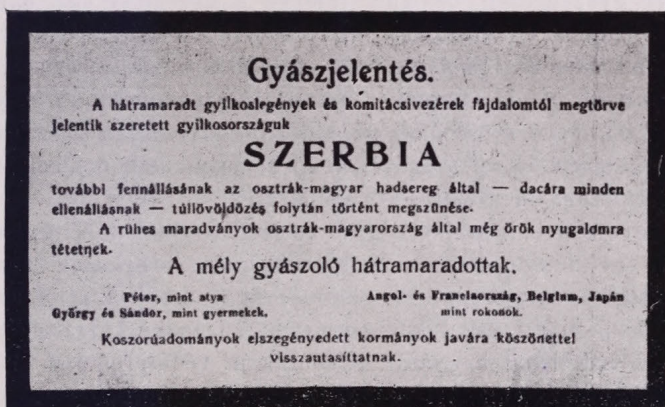
A Kalimegdán ormán, amelynek sáncfalait gránátok rombolták szét, hatalmas üregeket vájtak az ágyúlövések s egy-egy gránát fel-túrta a vár körül félkörben húzódó park bokrait is, még pedig nem ok nélkül, mert a bokrok alatt szerb és francia ágyúk rejtőztek. Maga a város aránylag nem sokat szenvedett: gránátjaink nagyobb rombolást csak a Szávaparton okoztak. A konakban egy gránát átszakította Gyorgye herceg hálószobájának és Petár király fogadótermének boltozatát. Alaposan szétromboltuk a híres zimonyi vashidat is, amely teljesen megroppant. A híd belgrádi fejénél magyar és osztrák lobogó lengett s hatalmas táblán ez a felírás: *Nándorfehérvár*.

Jóllehet Belgrád elfoglalása korántsem volt kiváló jelentőségű haditény, mégis több volt egy város elfoglalásánál. Nemcsak a diadal-

masan bevonuló csapatok körében keltett mámoros lelkesedést, hanem egyúttal nagy hatással volt a mélyen megsértett monarchia egész közvéleményére. Szívünk régi vágya beteljesedett s a szerb főváros elfoglalása valósággal jelképe volt Szerbia méltán megérdemelt megálázásának. Messze túl a határokon is éreztette hatását és Európában Szerbia sorsának megpecsételését látták a szerb főváros elestében.

A helyzet csakugyan olyan volt, hogy Szerbia végzete most már beteljesedik. Hadjáratunk eddig a pontig győzelmek sorozatából állott s nagyon valószínűnek látszott, hogy valóra válik balkáni haderőnk főparancsnokának az az emlékHzetes hadiparancsa, amelyben azt ígérte katonáinak, hogy „*karácsonra otthon leszünk*“.

Potiorek tábornagya azonban — töméredek példa van rá a hadtörténelemben — túlságosan lebecsülte az ellenséget.

Háborús nyomtatvány.

Valjevó után továbbra is gyorsan, szilaj lendülettel haladt az előnyomulás. Elővédjeink már november 16-ikán átkeltek a Kolubarán s jóllehet az ellenség a folyó összes átjáróit szétrombolta, hadaink november 17-ikén már nagyobb részt a Kolubara keleti partján állottak. A folyó túlszárnyán azonban mindazokon az átkelési pontokon, ahonnan járható utak vezettek az ország belsejébe, csapataink újabb kemény ellenállásra találtak. A arangyelováci útvonalon Lazarevác és dombvidéke rendkívül meg volt erősítve, míg a Gorni Milanovác felé vezető úton természetalkotta járhatatlan hegyvidék emelkedik s a borzalmas hegyi terepen való előretörést a zord időjárás és az állandó havazás még jobban megnehezítette.

Mindazonáltal az arangyelovác-gornimilanováci előnyomulásért november második felében vívott harcok szerbiai hadjáratunk legdicsőségesebb, de egyúttal fáradalmakban és áldozatokban is leggazdagabb

harcai. Ezeknek a harcoknak legkimagaslóbb eseménye az a tíz napos, november 16-tól 25-ig folyó heves küzdelem, amelynek folyamán emlékezetre méltó harci lendülettel birtokunkba jutottak a 300—400 méternyi magaslatokból álló *lazareváci hadállások*. Ugyanekkor Valjevóából előnyomuló s déli és délnyugati irányban haladó hadoszlopaink óriási fáradalmak között átkeltek a *Mladen* és *Szuvochor* hóborította szakadékein s eljutottak abba a völgybe, amely a Morava mentén Szerbia szívébe vezet. Ezen győzelmek betetőzéséül november 27-ikén elfoglaltuk *Uzsice* városát, Szerbia nyugati határvasútjának végállomását s két nappal utóbb a *Csacsak* városát védő *Szuvochor-hegység legmagasabb pontja* is birtokunkba jutott.

Ezek a harcok csak előjátékai voltak az utolsó, *döntő ütközetnek*. December elsején az arangyelovác—gornimilanováci előnyomulásért vívott harc győzelmesen be volt fejezve s december első napjaiban érkeztek hadaink a szerbek második fővédelmi vonaláig. A szerbeknek ez a védelmi vonala *Arangyelováctól nagy homorú félkörben húzódott Gorni Milanovácon és Csacsak vidékén át az Uzsicétől délkeletre eső területig a Kolubara és Morava folyók által szegélyezett földszalagnak mintegy a közepén*. Ezzel szemben a mi harcvonalunk domború félköralakot öltött szemben a szerbek hadállásaival.

A végveszedelem érzete csodát művelt Szerbiában. Tizenhat éves gyermekek és hatvan esztendő s aggastyánok sereglettek a zászlók alá. A kétségbeesés vakmerősége hatotta át a szerb királyi családot, a katonai és politikai vezetőket egyaránt s megkockáztatták összes határaiknak védtelenül hagyását. Elvonták a védőseregeket a bolgár határról, az albán és macedon területekről s úgyszólván az egész szerb haderőt a velünk szemben álló harcvonalba vetették a házárjártékos mindent kockáztató vad elszántságával. Az entente-hatalmaknak sikerült kieroszakolni, hogy Görögország Szalonikin, Románia a Dunán át megengedte nagymennyiségű ágyúinak, fegyvernek és lőszernek Szerbiába való szállítását s a hadieszközök tömege épen jókor érkezett meg a nagy döntő ütközethez.

Balkáni haderőnk főparancsnoka viszont nem tudott gondoskodni a csapatok számára szükséges utánpótlásról, nem számolt eléggé azzal, hogy az élelmezésről a felszerelésről nem történhetik megfelelő gondoskodás. November utolsó napján az időjárás nagyot fordult a mi hátrányunkra. A korai tél hirtelen megszűnt, enyhe, fagypont fölött álló hőmérséklet következett, amely a Balkánon állandó hőemelkedésbe ment át. A megfagyott agyagvidék fölengedett s kemény harcban álló hadseregünk alatt és mögött sártengerré változott. A hírhetlen rossz Szerbiai utak járhatatlanokká váltak: a vonatoszlopok elakadtak a feneketlen sárban, nehezebb ágyúink mozgása helyenkint lehetetlenné

vált s a harcoló hadsereg éppen akkor maradt élelem, lőszer és sok helyen ágyú nélkül, amikor éppen a legnagyobb szükség lett volna azokra. Minden harcos érezte, csak a fővezér nem tudta belátni, hogy a folytonos harcokban kimerült katonák már nem sokáig állhatnak ellen.

A szerbek december 3-ikán váratlanul erős ellentámadást kezdtek haderőnk jobbszárnya ellen s a szerbek támadása egyre hevesebbé vált. Az *aranyelovác-gornimilanováci ütközet* ennek ellenére is négy napon át, december 3-ikától 6-ikáig húzódott s csapataink hősiiesen állották a szerb túlerő folytonos rohamát. December 5-ikén azonban Potiorek tábornaszernagy már kénytelen volt jelenteni, hogy „*a harcok rendkívül makacsok és veszteségteljesek.*”

Ebben a helyzetben válságos esemény történt harcvonalkunk déli szélső szárnyán, a *csacsak-uzsicei vonalon*. A szerbek december 6-ikán túlerős támadást kezdtek s fokozta a bajt, hogy Visegrád környékén egy nagyobb montenegrói hadoszlop szintén előnyomult s fenyegette visszavonulási útunkat. Ilyen körülmények között a jobbszárnyak december hetedikén meg kellett kezdenie a visszavonulást. Potiorek tábornaszernagy ezen esemény hatása alatt elrendelte balkáni haderőnk átcsoportosítását, de a tények halomra döntötték a vezér számítását. A szélső déli szárny gyors visszavonulása válságos helyzetbe sodorta fedezetlenül maradt gornimilanováci seregünket is: a szerbek átkarolással fenyegették s a fenyegető átkarolás elől ez a sereg is gyors visszavonulással volt kénytelen menekülni. A lőszerhiány lehetetlenné tette, hogy erélyes utóvédharcokkal fedezzék a visszavonulást, amelynek gyors végrehajtását a feneketlen sártenger is akadályozta, úgy, hogy végre is zavar keletkezett a szerbek által hevesen üldözött csapatok visszavonulásában. Csak a csapatok páratlan lelki erejének és kitartásának köszönhető, hogy haderőnket nem érte katasztrófa!

A vidék, amelyet oly csodálatraméltó harci lendülettel hódítottak meg diadalmas katonáink,

hátráltak saját határaink felé s különösen a Gorni Milanováctól hátráló csoport helyzete volt válságos és veszteségteljes. Valjevót rohamosan kiűritették, néhány tábori kórházat azonban ott kellett hagyni több ezer súlyos sebesülttel, mert a szállítás életveszéllyel járt volna rájuk. Ami zsákmány — kivált ágyúk — az ellenség hatalmába jutott, azt nem harcolva vették el tőlünk a szerbek, az ott rekedt „a szerbiai hírhedt kátyúvilágban“.

Mihelyt déli harcunk Gorni Milanovác előtt teljesen beborpadt, Aranyelovác előtti hadállásunkat is az átkarolás veszedelme

fenyegette. Potiorek hivatalos jelentése ugyan december 11-én még *átcsoportosításról*, kedvezőbb fekvésű terepszakaszokba való gyülekezésről szólt, december 14-ikén azonban már köztudomású lett, hogy szerbiai offenzívánkat fel kellett adni s három hónap óta hőiesen, nagy áldozatok mellett is dicsőséges harcokat vívó csapatainkat Szerbiából „messzebbre“ kellett visszavonni. *„Ezzel szemben áll Belgrád bevétele“* vigasztalt bennünket a hivatalos jelentés, azonban sajnos, másnap Belgrád sem állott már!

Frank Libóriusz serege mindjárt Belgrád elfoglalása után délfelé nyomult előre, annak a feladatnak a véghezvitelére azonban, hogy az ellenség jobb szárnyát felgöngyölítse, gyöngének bizonyult. Visszavonulásunk hatása alatt ennek a seregrésznek is föl kellett adnia a küzdelmet s abban a reményben, hogy Belgrádot az általános visszavonulás közepette is megvédheti, visszavonult a szerb főváros alá. Azonban csakhamar be kellett látni, hogy ez csak szörnyű áldozatok árán vagy talán még úgy sem volna lehetséges s ennek következtében alig félhónapi uralom után Belgrádot is föl kellett adnunk s december hó 14-ikén harc nélkül kiűritettük.

Három hónap önfeláldozó, páratlan diadalokban gazdag küzdelmeinek minden babérja elveszett: rövid egy hét alatt méltán magasztalt győzőkből szájalomraméltó legyőzöttek lettünk s a meghódított nagy darab földterület és a leigázott ellenséges főváros kisiklott kezünkből s visszakerült a már-már teljesen legyőzött ellenség birtokába. Sándor szerb trónörökös csapatai élén december 15-ikén *lova nyakán babérkoszorúval* diadalmasan vonult be visszahódított fővárosába.

Magyarország miniszterelnöke, *Tisza István gróf* újévi beszédében nyíltan, fenntartás nélkül „a méltatlankodás egész keserűségével” bélyegezte meg balkáni haderőnk főparancsnokának eljárását, amikor a következőket mondotta:

„Fáj az én lelkem, ha azt látom, hogy egy hadsereg, amely egy minden tekintetben kiváló ellenséggel szemben számbeli túlsúllyal is megküzdött, óriási terepnehézségek között, hosszú hetek és hónapok hősie harcaival, a legmesésebb önfeláldozással és hősiességgel babérokkal övezte homlokát: ezt az egész dicsőséget a nagyvilág szemei előtt újból elveszti, csak azért, *mert emberfelettit kívántak tőle.*”

Még lobogtak Magyarországon a Belgrád elfoglalását szimbolizáló győzelmi zászlók, amikor visszavonulásunk lesújtó híre végigszállott az országon. A hatás mély, messzeható, szinte fájdalmas volt. Soha, a világháború legválságosabb hullámveréseinek közepette sem hatotta át a nemzet lelkét olyan megdöbbenés, mint amelyet ennek a szívünkhöz nőtt háborúnak nem is sejtett szerencsétlen kimenetele a közhangulatban előidézett. Annyira beleringattuk már magunkat Szerbia legyőzésének gondolatába s oly váratlanul ért bennünket a nagy nemzeti kudarc híre, hogy egy pillanatra — először a világháborúban — a közlélek megrendülésétől lehetett tartani. A magyar közvélemény a szerb háborút a saját háborújának tekintette: érthető volt tehát a levertség és elkeseredés. Ezt a leverő hangulatot csak fokozta, hogy riasztó hírek terjedtek el veszteségeink nagyságáról s hogy ezek az állítólagos veszteségek jelentékeny részben a mi nemzetünket érték, minthogy Szerbiában nagyobbára magyarországi közös-, honvéd- és népfelkelő-csapatok harcoltak.

Nemzetünk lelkierője azonban győzedelmeskedett ezen a nagy megrendülésen is s a bizalom nemsokára visszatért a lelkekbe. A nemzet hangulatának megnyugtató hatására jótékony hatással volt az a körülmény, hogy királyunk mint legfőbb hadúr sürgős vizsgálatot rendelt el s a vizsgálat eredményeképen Potiorek tábornokot és Frank Libóriusz gyalogsági tábornokot rövidesen nyugdíjazták. A határok mentén álló balkáni haderőnk parancsnokságát *Jenő főherceg* lovassági tábornok vette át, aki vezérkari főnökéül *Kraus Alfréd* altábornagyot választotta, aki hadvezéri hivatottságának annyi kiváló jelét adta a szomorú véget ért balkáni hadjáratban.

Azonban mindama vádak mellett, amelyekkel méltán illethetjük második balkáni hadjáratunk vezéreit, akik ügyetlen kézzel letépték a

babért saját hadseregük homlokáról: ennek a hadjáratnak a lehangoló kudarc mellett is jelentős hatása volt a világháború további menetére. A három hónapig tartó lendületes küzdelemben balkáni hadaink valósággal megőrlték a szerb nemzet erejét s azokat a roppant veszteségeket, amelyeket ebben a küzdelemben szenvedett, nem heverhetette ki Szerbia soha többé. A lefolyt harcokban a szerbek foglyokban, sebesültekben és halottakban mintegy 100.000 embert vesztek s elmondhatták volna Pyrrhusszal: „Még egy ilyen győzelem és veszve vagyunk“. Egy-két határmenti csetepatét, csatározást leszámítva, december közepétől szeptemberig minden csöndes volt a szerb határon, amíg meg nem indult a Szerbiát végleg elsöprő, teljesen meghódító harmadik és utolsó támadó hadjáratunk.

Az orosz gőzhenger a Kárpátokban.

A Szerbiából áthangzó fegyverzaj csak gyöngye visszhangja volt a világháború legnagyobb és legvéresebb mérkőzésének, amelyet monarchiánk és hatalmas szövetségese, Németország északon a szabadságtipró orosz birodalommal vívtak s amelyben olyan dicsőséges szerep jutott a magyar fegyvereknek és a magyar vitézségnek. Olyan hullahegyekről, amilyenek a Kárpátokban a magyar fegyverek nyomán emelkedtek, a boldog emlékü *Verescsagin* sem álmodott s olyan borzalmas csataképek a nagy orosz csatafestő megrendítő vásznain sem láthatók, amilyenek itt, a Kárpátok hatalmas sziklafalai között lejátszódtak. S amint a múlt századaiban, most is a Kárpátok égbenyúló bástyafalán tört meg a szláv tengerár hullámverése és elsősorban a magyar vitézség érdeme, hogy a ránk zúduló szláv tenger el nem borította fél Európát.

A világháborúnak egész földrészünkre kiterjedő hatalmas arányai mellett a magyar közlélek az orosz és a szerb hadszíntér két pólusa, észak és dél között oszcillált. A többi haretér távolabb állott lelkünkötől, semhogy szívdobogást tudott volna előidézni, ellenben az említett haretérnek mindegyike a nagy távolság dacára is sokszor megdobogtatta szíveinket, mert mind a kettőn a mi fiaink harcoltak s a mi hazánkat védelmezték. Amidőn tehát a magyar nemzeti lélek rezgésének gyöngye visszhangjaként halvány körvonalakban, főbb vonásokban megrajzoljuk a kárpáti harcok képét, egyúttal a magyar vitézségnek, a magyar honvédség önfeláldozásának legfényesebb lapjait szakítjuk ki a világháború történelméből.

Hindenburg kelet-poroszországi diadalainak hatása alatt az oroszok jónak látták módosítani eredeti haditervüket s elhatározták, hogy leg-

nagyobb erejükkel a gyöngébbnek látszó félre, az osztrák-magyar monarchiára vetik magukat s Magyarországon és Bécsen keresztül keresik az utat Berlin felé. Ennek a hadászati gondolatnak voltak éretlen gyümölcsei az *első kárpáti betörések*.

1914. szeptemberében történt, hogy a *második lemergi*, illetőleg *grodeki csata* közben, még mielőtt a döntés megérlelődött volna, hadaink az aránytalanul nagy orosz túlerő elől a Szan folyótól nyugatra eső területre vonultak vissza. Hadainknak új vonalon való csoportosítása sorsára bízta *Przemysl várát* és megnyitotta az utat a hatalmas északi ellenség számára a *Kárpátok felé*. Szeptember 18-ikán

Orosz hadifoglyok Temesvárott.

már megjelentek az orosz előőrsök a galíciai vár erődgyűrűje körül s a hónap második felében *Dimitriev Ratko tábornok*, a „bolgár Napoleon“ minden oldalról körülzárhatta a várat; egyúttal szabaddá vált az út az orosz előnyomulás számára a Kárpátok és Bukovina felé.

Szeptember közepe óta kisebb kozákőrzjáratok naponta fel-felbukkantak a Kárpátok szorosaiban, de az első puskalövésre rendesen elmenekültek. Ezek a járőr-portyázások vezetik be az oroszok előnyomulását hazánknak a Kárpátok bérceivel koszorúzott területére.

Az első, nagyobb arányú támadás szeptember 24-ikén történt, amikor az Ung vármegye határán utat nyitó *Uzsoki-szoroson* át egy több ezer főből álló orosz hadoszlop nyomult előre a Kárpátok északi

szakaszának megszállására. Az orosz betörésnek az akkori általános harcéri helyzettel összefüggő katonai célzata volt. Az orosz hadvezetőség azt remélte, hogy Magyarország északi részét megszállva a Kárpátok vonalát, mint hatalmas, természetalkotta bázist fölhasználhatja az egész orosz haderő balszárnnyának a biztosítására. Dél-Lengyelország gyors fölszabadítása és Galicia keleti részének meghódítása után annak a nagyszabású haditervnek a megvalósítására gondolt, hogy megfészkelje magát a Kárpátokban s balszárnnyával a hatalmas hegyvonalra támaszkodva: bevonul Bukovinába és kelet felől megtámadja Erdélyt s ezáltal megfosztja a mi harcvonalunk jobbszárnnyát a Kárpátok biztonságot nyújtó szárnyfedezetétől és ugyanakkor egész haderőnket fölgöngyölítéssel fenyegeti.

A mi hadvezetőségünk azonban szintén megtette az előkészületeket az oroszok méltó fogadására. A katonavonatok gyors egymásutánban rohantak Észak-Magyarország felé s ekkoriban alakult meg *Pflanzer-Baltin* tábornok hadseregcsoportja, amelynek — mint a tábornok monddotta — kezdetben csak a parancsnoka volt meg és a vezérkari főnöke.

A Kárpátok bércei csakhamar fegyverzajtól visszhangzottak s a Kárpátok története új, véres lapokkal gazdagodott.

Amint említettem, szeptember 24-ikén az Uzsoki-szorosnál lezajló kisebb csatározás vezette be az oroszok első támadását hazánk ellen. Csaknem egyidejűleg támadó orosz csapatok nyomutlak elő a *Toronyai-szoroson* is, ahol két zászlóaljunk két napon át feltartóztatta a túlerős ellenséget s csak harmadnap, szeptember 27-ikén vonult vissza a túlerő elől *Ökörmezőig*. Ekkor már nagyobb arányú harcok fejlődtek ki és gyorsan felvonuló csapataink *Attems gróf* altábornagy vezérlete alatt az oroszokat öt napig tartó heves harcok után a máramarosmegyei *Toronyáig* szorították vissza.

Az emlékezetes uzsoki harcok folyamán szeptember 27-ikén az Uzsoknál betört ellenséget *Malomrét*, *Fenyvesvölgy* és *Csontos* községek között csapataink hőiesen visszaverték s miután szeptember 29-ikén az orosz hadak t a határig szorították vissza, a következő napon, szeptember 30-ikán visszafoglalták az Uzsoki-szorost is, az északi háborúnak ezt a vérszomjazó színterét. Az első uzsoki csata emlékeként 8000 orosz holttestet temettek el katonáink: irtózatosszánnak látszott ez a hadjárat első heteiben, amikor még nem gondolhattuk, hogy ez a vérontás csak néhány cseppje annak a véráradatnak, amely Uzsok körül hullámozott a karácsonyi és husvéti kárpáti csaták napjaiban.

Egyidejűleg szeptember 26-ika óta a Vereckei- és a Beszkidi-szorosnál is heves harcok folytak s csapataink hőies küzdelem után

október 1-én *Szolyvákig* vonultak vissza. Azonban napokon át tartó heves harcok után Vezérszállástól északra Alsóvereckénél és Volócnál megverték az oroszokat és kiszorították Bereg vármegye területéről.

Mialatt Ung és Bereg vármegyék határait megtisztítottuk az ellenségtől, a máramarosi ellenséges hadoszlop elől *Hosszúmezőig* kellett visszavonulnunk. A máramarosi kirándulásnak legfőbb indítóoka valószínűleg az volt, hogy az oroszok Bobrinszki gróf pánszláv akciója gyümölcseként azt remélték, hogy Magyarország északkeleti vármegyéinek rutén és tót lakossága tárt karokkal fogja őket fogadni. Emellett a politikai célzat mellett természetesen katonai szempontok is ajánlották a máramarosi betörést, mert ezáltal mi kénytelenek voltunk főerőnket szétforgácsolni és harcvonalunkat kiterjeszteni.

Amikor október elején Máramaros vármegyén végigszárnnyalt a hír, hogy az oroszok átlépték az ország határát, a lakosság legnagyobb része kétségbeesetten menekült az ország belseje felé. Szomorú, bús emlékü napok voltak ezek s lehangoló hatásuk országszerte érezhető volt.

A máramarosmegyei országhatárt báró Bothmer vezérőrnagy védelmezte, aki az oroszok ötszörös túlereje elől kénytelen volt október 2-ikán Hosszúmezőig, 3-ikán pedig Técsőig visszavonulni, az oroszok pedig bevonultak *Máramarosszigetre*. Gróf Attems altábornagy azonban október 4-ikén újabb csapatokat vont össze s október 5-ikén és 6-ikán az előnyomuló orosz hadakat viasszaszorította s 7-ikén éjjel visszafoglalta Máramarosszigetet és az ellenséget Nagybocksóig szorította vissza.

Időközben egyes orosz osztagok, Bukovina megszállása után betörték a Kárpátokon *Beszterce-Naszód* vármegye területére is s bevonultak a megye legészakibb községéba, *Romuliba*. Mindössze mintegy 300 főnyi szárnalmas külsejű, kiéhezett orosz csapat jelent meg a községben, de ez az ártatlan vendégszereplés szerte a megyében menekülésre készítette a félénkebb szívűeket. Fokozta az ijedelmet, hogy Romuli község jegyzője leszerelte a telefont s a hatóságok nem tudtak értesülni a történteokról.

Október közepe felé a kárpáti veszedelem mindinkább alábbhagyott. Október 8-ikán az oroszoknak Máramaros megyéből való visszavonulása futássá fajult s 9-ikén Nagybocksónál, majd Rahónál súlyos vereséget szenvedtek. Ekkoriban már a Beszkidekben és a Vereckei-szoroson keresztül előnyomultunk s az Uzsoki-szorosból kivert ellenséget is tovább szorítottuk. Négynapos kemény harc után október 13-ikán visszafoglaltuk Toronyát s a nagy lendülettel üldözött ellenség a Toronyai-szoroson át sietve elhagyta az országot. Ezzel az első csatározásszerű kárpáti hadműveletek befejeződtek s október 20-ikán hivatalosan jelentették, hogy katonáink a betörő orosz csapatokat kiverték az

országból s egyetlen orosz katona sem áll a magyar földet koszorúzó Kárpátokban.

A távozó oroszok érdekesen szomorú emlékeket hagytak maguk után s különösen sokat szenvedett az orosz betöréstől a Máramaros-sziget közelében levő híres sóbányatelep: Aknaszlatina és a kisebb községek, ahol az oroszok a *sóbányák gépeit összetörték* és a Tisza-hidat felgyújtották. Máramarosszigeten a kozákok több alkalommal Kossuth-bankóval fizettek. Azt mondták, hogy jó pénz az, valamikor régen a nagyapjuk vitte el Magyarországból és most odaadta az unokájának, hogy költse el Magyarországon. Valószínűleg 1849-ben vihették el a szabadságharcunkat elfojtó oroszok a Kossuth-bankót s megőrizték mostanáig.

Mialatt a hőskölteménybe illő magyar vitézség szövetkezve a Kárpátok hegyvonalában rejlő varázshatalommal védelmezte a Magyarország szívébe vezető utat, Hindenburg hadvezéri zsenialitása nem sejtett meglepetést szerzett az oroszoknak: a szövetséges német, osztrák és magyar hadak október első napjaiban, anélkül, hogy erről az ellenségnek sejtelme lehetett volna, új támadó előnyomulást kezdtek Nyugat-Lengyelországból és Nyugat-Galiciából a Visztula felé. A német hadakat *Mackensen* tábornok vezette s hozzája csatlakozott a Nida vonalán álló *Dankl*-féle osztrák-magyar hadsereg. A meglepetés a maga teljességében érvényesült s a szövetséges hadak példátlanul gyors előretörése valósággal fölborította a Lengyelországban álló orosz őrcsapatokat. A Lengyelország szívének szánt előnyomulástól méltán remélhettük az ostromlott Przemysl fölszabadítását, sőt a két Visztula menti várnak: Varsónak és Ivangorodnak elestét is lehetett várni.

Minden a legszebb reményekre jogosított, amikor Miklós nagyherceg fővezér irtózatossá tette a harc vonalát s átkelt a Visztulán és a Szanon. Az orosz túlerő hatása alatt Hindenburg október 19-ikén gyors elhatározással elrendelte a visszavonulást s Hindenburggal együtt a Dankl-hadseregnek is vissza kellett vonulnia és Przemysl várát, amelyet október 11-ikén *Boroevics* tábornok hadserege fölszabadított, ismét a sorsára kellett bízunk.

Visszavonuló hadainknak nyugat felé való kitérése következtében hamarosan az oroszok hatalmába jutott csaknem egész Galícia és újra megszállhatták a Kárpátok északi lejtőit. Október végén és november első felében éltük át az északi háború legválságosabb, legizgalmasabb perceit, amikor Németország és Ausztria-Magyarország ellen az egész mozgósítható orosz haderő felvonult és hadainkat elsöpréssel fenyegette. Az orosz gőzhengeter vészjóslóan gurult felénk . . .

Az északi harctéren lejátszódott hadműveletek következtében a Kárpátok galíciai határvidéke fokozatosan gyengülő harc vonal védelme

alá jutott s ennek folytán november elején újra orosz csapatok jelentek meg Magyarország északkeleti határán, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy újból és most nagy sereggel törjenek be Magyarországba. A Kárpátokban a Dukla-szakaszon és Szepes vármegye határán *Boroevics* hadserege állott, az Uzsoki-szorostól keletre húzódó Erdős-Kárpátok vidékét pedig *Pflanzer-Baltin* hadsereg-csoportja védelmezte.

Boroevics tábornok, aki hadseregét Szepes, Sáros, Zemplén és részben Ung megye északi határán vonta össze, nyugati szárnyával Bártfa irányában körülbelül egy héten át tartotta a kárpáti szorosokat és hágókat az utána tóduló oroszokkal szemben. Az orosz túlerő elől

Orosz hadifoglyok a villamos vasúti síneket javítják.

azonban a kárpáti szorosokban már november harmadik hetében ki kellett térnünk s egyes kárpáti szorosokat ideiglenesen az ellenségnek engedtünk át. A harcok eleinte a szorosok körül folytak s az oroszok nagy erővel igyekeztek a Duklai-, a Lupkovi- és Uzsoki-szorosokon át Sáros, Zemplén, Ung és Bereg vármegyék területére behatolni.

Ekkoriban már a németekkel karöltve megkezdtük a második lengyelországi offenzívát s Krakkó körül és Orosz-Lengyelországban a porosz-sziléziai határ közelében is heves harcok folytak, de az ott kifejtett nyomás még nem éreztette hatását a Kárpátokban. Ennek folytán az oroszok az egész kárpáti vonalon előnyomultak s eljutottak Bártfáig, Homonnáig s előnyomultak dél felé az Ung völgyében is. Az

utóbbi helyen azonban csak rövid ideig vendégszerepeltek, mert nem egészen két héttel a második kárpáti betörés megkezdése után, november 26-ikán visszafoglaltuk az Uzsoki-szorost s az oroszokat kiszorítottuk Ung vármegye területéről.

Heves, változó szerencsével folyó harcokat vívtunk Zemplén és Sáros megyében is, amelyek közül legnagyobb jelentőségűek a Zemplén megyében vívott harcok voltak. Az oroszok a Laborca völgyében eljutottak Homonnáig, vagyis ötven kilométernyire hatoltak be hazánk földjére. November 23-ikán érték el Homonnát, de itt már szemben találták magukat a mi csapatainkkal. Napokon át tartó ágyúharc után november 27-ikén főttámadást kezdtünk az oroszok ellen, amelynek lendületes rohamában csakhamar összeomlott az oroszoknak Homonnánál álló jobbszárnya és centruma. Az ellenség megkezdte a visszavonulást a határ felé, miközben rabolt, gyújtogatott s szétrombolta a vasútakat, hidakat, utakat, elégette, szétépte a hivatalokban az összes hivatalos iratokat és könyveket. December 8-ikán már Sztropkó, Mezőlabore és egész Zemplén megye mentes volt az orosz áradattól.

Sáros megye északi részében a Bártfa körül vívott harcok a legemlékezetesebbek. A megye határszéli községeinek megszállása után december elsején vonultak be az oroszok Bártfára. Nagyiványi Fekete Elemér, Bártfa város polgármestere megvárta az oroszokat s amikor bevonultak, fölkereste a parancsnokot.

— Miért nem menekült el? — kérdezte a parancsnok.

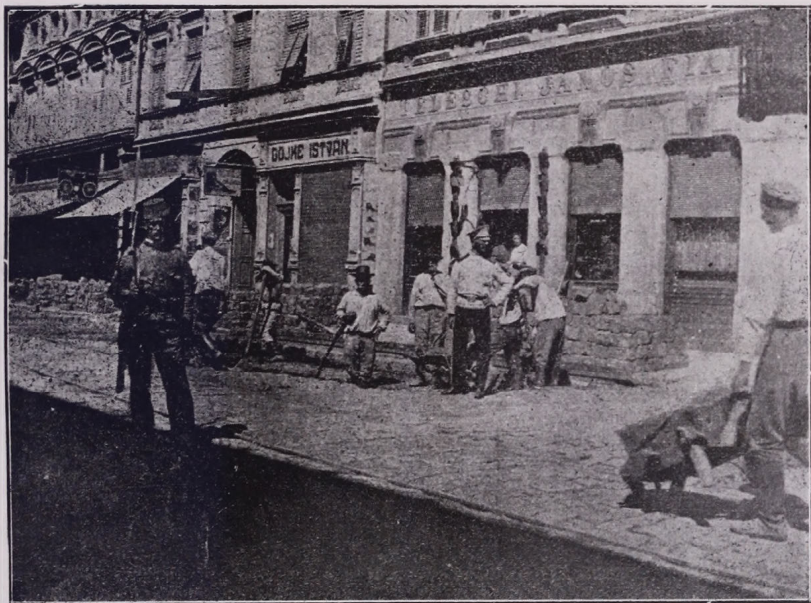
— Azért — felelte a polgármester — mert erre a helyre állítottak, ide köt a kötelesség s a magyar ember a posztot, amelyre állítják, sohasem hagyja el. — A tábornoknak láthatóan tetszett a válasz és megígérte, hogy senkinek sem lesz bántódása.

Az oroszok nem sokáig időzhettek Bártfán, mert csapataink nemcsak megállították az ellenséget, hanem heves harcok után visszavonulásra is kényszerítették. December 3-ikán kezdtek az oroszok Bártfáról kivonulni s a Duklai-hágón át elhagyták hazánkat. December 9-ikén már nem volt Sárosban orosz katona.

Hogy a Kárpátok északi hegyvonala megszabadult az ellenségtől, abban jelentékeny szerepet játszott az a körülmény, hogy a lengyelországi és nyugat-galiciai második támadás megtermette gyümölcsseit s a *Lodznál* és *Limanovánál* kivívott győzelmek az orosz hadvezetőség minden támadó reményét fölborították. Az oroszok a lodzi csatában (november 26-ikától december 4-ig) rettenetes veszteségeket szenvedtek: a német csapatok az orosz holttestek dombsorai mellett haladtak el s amikor a német nagyvezérkar az ellenség veszteségeit 150.000 főre becsülte, semmiesetre sem túlzott. Ez a véres csata eldöntötte a Lengyelországban folyó nagy küzdelmet s az orosz főerő ellenállását

megtörte. A lodzi csatával csaknem egyidőben mi is győzelmes harcot vívtunk meg Nyugat-Galiciában, ahol a 12 napos limanovai csata (december 1-től december 12-ig) a mi győzelmünkkel végződött. Ezen győzelmek hatása alatt alakult ki a *Dunajec—Nida—Pilica—Bzura vonal*, amelyet a szövetséges hatalmak a nagy gorlicei áttörésig megtartottak.

Bármily nagy volt is a lodzi és limanovai győzelmek hatása, a Kárpátokban nem némult el teljesen a fegyverzaj. Különösen az Uzsoki-szoros körül hullámzott a harc s november 26-ikától fogva, amikor a szorost másodszor foglaltuk vissza, ez a fontos kárpáti

Orosz hadifoglyok utcát köveznek a Gyárvárosban.

átjáró többször gazdát cserélt. Alig egy héttel a szoros visszafoglalása után kénytelenek voltak csapataink a szorost újból föladni. Azonban hamarosan támadásba mentek át s december 5-ikén a borzalmas téli időjárás ellenére is sikerült visszafoglalnunk, — immár *harmadszor* — a sokat emlegetett Uzsoki-szorost. Egy napi uralom után, december 6-ikán túlerős orosz csapatok támadása folytán újra kénytelenek voltunk föladni az imént elfoglalt szorost, amelyet azután az oroszok meg is tartottak december végéig, amikor — a hónap 26-ik napján — *negyedszer* is visszafoglaltuk.

Az Uzsoki-szorostól keletre eső Erdős-Kárpátok vidéke, bár a

november-decemberi északi nagy csatától távol esett, mégis állandó harcok színhelye volt. Az orosz hadvezetőség valószínűleg inkább politikai és diplomáciai szempontokból, mint hadászati szempontból folyton nyugtalanította hazánk északkeleti vármegyéit: Bereget, Ungot és Máramarost. Minthogy csak aránylag kisszámú sereg védelmezhetette ezt a több mint 450 kilométer hosszú kárpáti szakaszt, a roppant túlerővel jelentkező oroszok támadását látszólagos, múló siker koronázta. Az oroszok sem embert, sem löszert nem kimélve december 1-én átlépték Máramaros vármegye határát *Toronyánál*, ahonnan néhány napi hősie védelem után a *Hoffmann* altábornagy parancsnoksága alatt álló hadseregcsoport jobbszárnya *Ökörmezőhöz* vonult vissza. A jobbszárnyal egyidőben a Beszkidi- és Vereckei-szorosoknál lévő központi hadállásaink, valamint a nyugati irányban húzódó balszárnyunk is legalább háromszoros orosz túlerő támadása alatt állott s az ellenség támadó ereje egyre fokozódott. A Beszkidi-szorosnál december 5-ikén egyik zászlóaljunk legendás hősiességgel leverte az oroszokat, de a Beszkidi-szoros és Toronya között álló hadaink visszavonulása folytán az ellenség mintegy 20 kilométernyire előnyomult a Nagyág és Opor völgye közé s hátbatámadással fenyegette beszkidi hadállásunkat. Ennek folytán, tekintettel a centrum és a balszárny szorongatott helyzetére is, a csoportparancsnokság december 11-ikén elrendelte a visszavonulást a védelemre alkalmas legközelebbi vonalig. Ez az új védelmi vonal a *Vezérszállástól és Volóczytól* délre emelkedő magaslatokon húzódott s a Hoffmann-csoport ebben az állásban hősieen kitartott 1915 január végéig, amikor újabb haderők vonultak fel a Kárpátok védelmére.

Egész januárban (1915) a heves orosz támadások szakadatlan sorozata ostromolta a Kárpátok hegykoszorúját. Az orosz haditerv azon a gondolaton alapult, hogy a Kárpátokat, mint hatalmas szárnytámasztéket fölhasználják balszárnyuk biztosítására s egyúttal Bukovina felől Erdélybe betörve a mi jobbszárnyunkat átkarolják és így politikai nyomást gyakoroljanak Romániára.

Az orosz balszárny még december hó folyamán előnyomult az Ung, Latorca és Nagyág folyók völgyébe s jöllehet csapataink karácson napján hősi harc után elfoglalták a sokszor szereplő Uzsoke-szoros, december végén már ismét az oroszok birtokában voltak a Dukla-szorostól keletre eső kárpáti átjárók. Úgy látszott, hogy a legendás magyar vitézség megtörik a hatalmas északi ellenség roppant túlerején.

Az 1915. év elején azonban megjelentek a Kárpátokban csapataink oldalán a németek *Linsingen* tábornok parancsnoksága alatt s ettől fogva s nagy kárpáti csata győzelmes befejezéséig szövetséges hűséggel és vitézül védelmezték Magyarországot az orosz invázió ellen. A

németekkel karöltve az oroszok előnyomulását hamarosan megállítottuk s egy hétig tartó heves harcok után az Erdős-Kárpátokban január 30-ikán visszafoglaltuk az összes szorosmagaslatokat.

A Dukla-szorosban azonban az oroszok nagy tömegeket vetettek harcba és hármas rajvonalba támadtak. A támadás célja az volt, hogy a legjárhatóbb és legszélesebb kárpáti átjárót, amelyen aránylag könnyen vonulhatott volna be Magyarországba nagyobb orosz haderő, hatalmukba kerítsék. Két hétig tartó véres harcok után, amelyekben az oroszok kiméletlenül áldozták föl embertömegeiket, február közepén

Füvet kaszáló orosz hadifoglyok Zsidóházon (Torontál m.)

ellanyhult az ellenség támadása úgy, hogy mi ellentámadásba mehettünk.

Azonban leghevesebben a kőrösmezői harcvonalon indult meg kárpáti támadásunk, de az oroszok ellenállása s a kedvezőtlen természeti viszonyok folytán Délkelet-Galiciának csak egy keskeny sávját foglalhattuk vissza. A támadás hallatlanul nehéz és fáradságos küzködés volt a jégben és hóban s megtörtént, hogy a lövészvonalak vállig besüppedtek a méteres hófúvásokba. Hóborította, keskeny szorosokat kellett megostromolni vagy megvédeni s az ezerméternyi magas szorosokhoz meredek vonalakban kigyóznak az utak. Leégett házak,

a fehér hótakaróból feketén kimeredő romok és magányos sirok jelezték az egykori falvak helyeit.

Ekkoriban Orosz-Lengyelországban is nagy harcok folytak s a németek február hó folyamán újabb előnyomulást indítottak Varsó ellen. A csata hosszabb ideig ide-oda hullámozott, de Russkij tábornok február utolsó napján ismét megmentette Varsót.

Az orosz nagyherceg-fővezér most minden figyelmét a Kárpátok felé fordította s minden rendelkezésre álló erejét ide összpontosította. A nagyherceg nem sejtette, hogy az orosz birodalom hadereje, amelybe a pusztulás csíráját már a mazuri téli csata beoltotta, a Kárpátok hegységi rendszerén teljesen meg fog bénulni. Hasztalan volt minden ellenmondás, hiába akarta Russkij tábornok, Oroszország legkiválóbb hadvezére a nagyherceget terve megváltoztatására bírni, az orosz fővezér nem engedett.

Március közepén kezdődött a Kárpátokban az orosz haderő általános támadása s ezzel megindult a kárpáti nagy csata, amelynek minden jelene ékesen szóló emléke a magyarság önfeláldozásának. A kárpáti harc vonal forgópontja a sokat emlegetett Uzsoki-szoros volt s ezt a hadállást *Szurmay* altábornagy csoportja védelmezte az ellenség állandó túlereje és szakadatlan támadásai ellen. Ennek a hősi védelemnek köszönhető, hogy az oroszok átkaroló terve meghiúsult s hogy végül a hathetes csatában mi arattunk győzelmet. Az oroszok másik fő támadása a Beszkidekben álló harc vonalunk ellen irányult ahol *Boroevics* tábornok hadserege védelmezte a Kárpátokat. A centrumban *Böhm-Ermolli és Linsingen* seregei állottak.

Március közepétől fogva éjjel-nappal támadtak az oroszok: tizenötszörös rajvonalba indultak rohamra s ha visszavertük őket, újabb rohamoszlopok nyomultak előre. Minden magaslat, minden völgy, minden szoros elfoglalása rettenetes áldozatokat követelt tőlük, a szorosokban hullahalmok emelkedtek, de hiába áldozta föl a nagyherceg katonáinak ezreit, a mi harcosaink legendás hősiességén az oroszok áttörési és átkarolási tervei sorra meghiúsultak.

Tetőpontra emelkedett a kárpáti csata március 21-ike után, amikor *Przemysl* elesett. *Przemysl* eleste valósággal gyászba borította Magyarországot is, mert mindenki úgy érezte, hogy ez a legnagyobb csapás, amely hadseregünket a háború folyamán érte. Fokozta az országos lehangoltságot, hogy *Przemysl* vára a katonai presztizs dicsőséges megvédése mellett a kiéheztetésnek esett áldozatul. A vár eleste után, amelynek erődeit és ágyúit a megadás előtt *Kuzmanek* tábornok fölrobbantatta, a felszabadult orosz haderők szintén a kárpáti harc vonalra vetették magukat, de ezeknek a beavatkozása sem tudta megingatni harc vonalunkat. Az ellenség emberanyagának legkímélet-

lenebb föláldozásával állandó rohamokkal folytatta támadást: holttesteknek és sebesülteknek valóságos dombjai jelölték a mi ágyúink és géppuskáink tüze alatt álló területeket.

Végre április közepe táján lanyhulni kezdett az orosz támadás, április 12-ikén az ellenség kárpáti offenzíváját végleg megállítottuk és csapataink ellentámadásba mentek át. A husvéti kárpáti csata tehát végleg megghiúsította az ellenségnek azt a reményét, hogy a Labore és az Ondava völgyében harcvonalunkat áttörje. Április 25-ikén még egy utolsó erőfeszítéssel az oroszok újból megpróbálták az Erdős-Kárpátokban arcvonalunk átkarolását s egyúttal az Uzsoki-szoros elfoglalását, de véres vereséget szenvedtek és támadó kedvüket végleg elvesztették. Április 25-ikén elcsöndesedett a kárpáti csata utolsó hullámverése is, amely hat héten át ostromolta a Kárpátok bérckosorúját. A hat hetes harcok folyamán az oroszok félmillió embert vesztettek: az orosz gőzhenger nem tudott többé előre gurulni, csak hátrafelé s az orosz túlerő a kárpáti tömegsírokban pihent.

Amikor az orosz gőzhenger a borzasztó veszteségek hatása alatt megállott, elérkezett az alkalmas pillanat, hogy ellentámadást kezdjünk az egész vonalon, amelynek célja az ellenséges harcvonal áttörése és fölgöngyölítése volt. A terv keresztülvitelére legajánlatosabbnak látszott a nyugat-galíciai arcvonal, amely tompaszöveget alkotott a kárpáti vonallal s ekként biztató reményt nyújtott az üldözés leg-hatásosabb formájára: a párhuzamos üldözésre nyugati és déli irányból egyidejűleg.

A tervezett áttörés előkészületei a legnagyobb titokban folytak s *Mackensen* tábornokot bízták meg a nagyszerű terv végrehajtásával. Hogy az ellenség figyelmét a nyugat-galíciai harcvonalról elvonjuk, az áttörés előtt Dél-Lengyelországban a leghevesebb ágyúzást folytattuk. Fokozta ezenfelül az ellenség megtévesztését *Hindenburg*, aki a német harcvonal mögött az orosz foglyok százezres tömegeit meneteltette. Minthogy az orosz egyenruha hasonlít a némethez, az orosz repülők azt jelentették hadvezetőségüknek, hogy a *Pilica*-front mögött nagy német csapat-összevonások történnek.

Május elsejére a nyugat-galíciai fronton minden készen volt a meglepetésszerű nagy támadásra. Befejeződött ekkorra ágyúparkunk kicserélése is és új, modern típusú s nagykaliberű ágyúk állottak a front mögött, amelyek május elsején váratlanul megszólaltak. 1500 mindenféle kaliberű ágyú záporként ontotta a halált az orosz hadállásokra s május 2-ikán reggel is még négy óra hosszáig folyt a borzalmas ágyúzás. Utána megindult a roham s megtörtént a *gorlicei áttörés*, az oroszok nyugat-galíciai frontjának áttörése, amikor *Mackensen* hadserege a *Gorlice—Malastor—Gromnik* között 35 kilo-

méteres fronton áttörte az orosz arcvonalat. Ettől fogva előnyomulásunk valóságos diadalmenet volt. A meglepett oroszokat hatalmas lendülettel üldözőbe vették és egy iramban visszahódították Közép-Galiciát.

Az áttörés hatása hamarosan érezhetővé vált a Kárpátokban is, s az oldalba támadott kárpáti orosz csapatok kénytelenek voltak hazánk földjéről kitakarodni. A gorlicei győzelem hatásaként az oroszoknak egész kárpáti arcvonala megingott, az oroszok tehát az egész vonalon megkezdték a visszavonulást Magyarország területéről. Május 8-ikán már jelentette hadvezetőségünk: *Magyarország földje megtisztult az ellenségtől.*

Június a győzelmek újabb sorozatát eredményezte: 3-ikán visszafoglaltuk *Przemysl* várát, 22-ikén felszabadítottuk *Lemberget* s megkezdtük az előnyomulást a Bug és a Visztula mentén, ott, ahol egy évvel ezelőtt Dankl és Auffenberg kevesebb szerencsével próbálkozott. Júliusban újabb meglepetés érte az oroszokat: Galicia visszahódítása után Hindenburg tábornagy is támadólag lépett fel s megkezdődött a nagy visszavonulás. Hogy az orosz nagyherceg-fővezér hadserege ezt a visszavonulást óriási áldozatok mellett is végre tudta hajtani, az kétségbevonhatatlanul nagy érdeme az orosz hadvezetésnek. Augusztus győzelmes várháborúk láncolatából állott: ekkor szedtük le tulajdonképpen májusi győzelmünk gyümölcseit. *Varsó, Ivangorod, Kovnó, Novogyorgyevszk* egy-egy étapeja a győzelmes előnyomulásnak, amelynek lendületes diadalútján az egyetlen Rovnó kivételével az összes orosz várakat elfoglaltuk.

A német hadvezetés művészete és a magyar katona csodás vitézsége mellett „a jó, öreg Kárpátoknak“ köszönhető, hogy a hatalmas északi ellenséget hosszú időre harcképtelenné tettük. Az a bizalom, amellyel a hazánk határait koszorúzó természetalkotta bástyafalra tekintettünk a multban, most csak fokozódott, amikor láttuk, hogy milliós seregek roppantak össze ezeréves védőnknek, a Kárpátoknak hegy-völgyeiben. Azok a fakesztek, amelyek a kárpáti tömegsírokat jelölik, a legszebb kitüntetések a magyar nemzet mellén!

Temesvár mint főhadiszállás. Szerbia meghódítása.

Már hervadozni kezdtek a második háborús nyár virágai, amikor szállingózni kezdett a hír, hogy odalenn a déli határon nagy csapatösszevonások történnek s azt is rebesgették, hogy a gorlicei győző, *Mackensen* tábornagy lesz a Szerbia ellen operáló haderők fővezére. 1915 szeptemberében valóban élénk mozgalom támadt Délmagyarországon. A modern hadak-útján: a vasútvonalakon katonavonat katoná-

vonat után robogott a dunamenti szerb határ felé s mindenki sejthette, hogy nagy események készülődnek a Balkánon. Fokozta a háborús élénkséget a német hadak sereglése s a német birodalom sisakos hőseinek és a német birodalom jelképének; a birodalmi sasnak meg-

Német és magyar katonák barátkozása Temesvárott 1915. szeptemberben.

jelenése bizalommal töltötte el lelkünket a jövő iránt. Szemtanúi lehettünk a német nemzet csodálatraméltó hadi fölkészültségének: a hadigépek ezrei, ágyúk, repülőgépek, autók, trénparkok, pontonok, csónakok, szóval minden, amit a legújabb kor a hadászat terén alkotott, mozgalmas, színes képekben vonult el szemeink előtt. Sejteni kezdtük

a német hadvezetés titkát, amely harcosainak erejét hadigépek ezreivel fokozza s egyúttal megértettük a német katonák önérzetes szavaiban rejlő bizalmat: *Wir müssen siegen!*

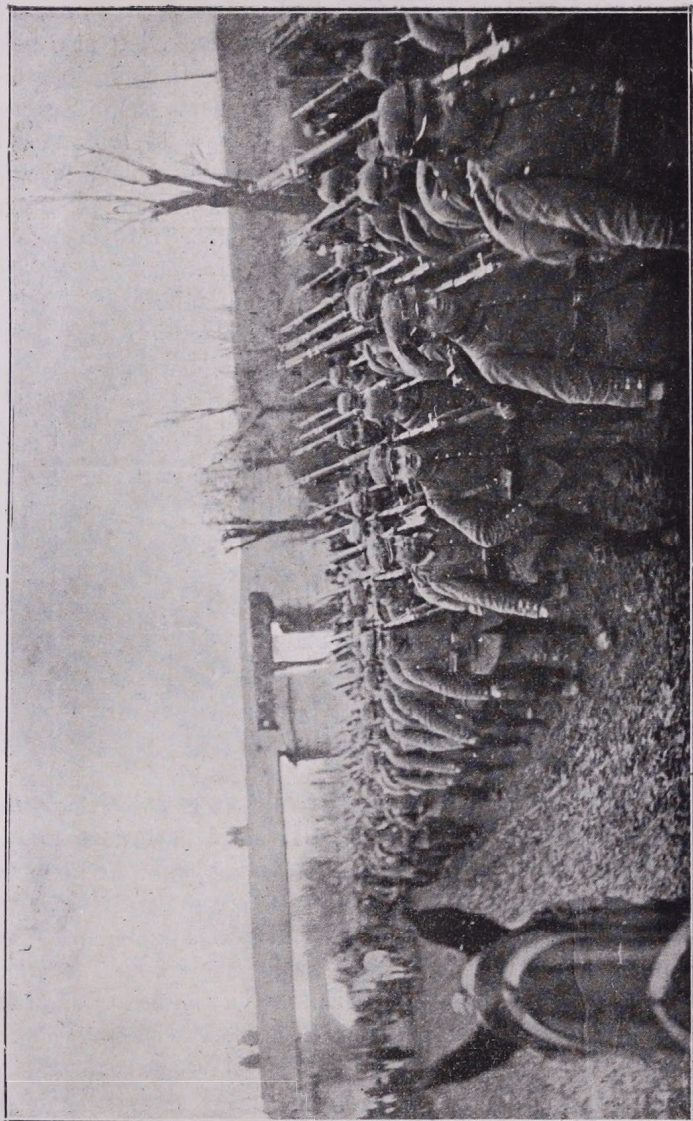
Temesvárra, az Anjouk hajdani királyi székhelyére és a Hunyadiak városára hosszú századok után újból mozgalmas, színgazdag történelmi napok virradtak. A város háborús képe megélénkült: birodalmi sassal díszített száguldó automobilmek, az utcákon végigvonuló trén-parkok, a levegőben keringő repülőgépek és Zeppelinek s a városban nyüzsgő német katonák ezrei felejthetetlen emlékei lesznek Temesvár háborús történetének. Egy verőfényes őszi napon, szeptember 18-ikán megérkezett maga Mackensen tábornagy is és a város egyik legszebb palotájában, a Lloyd-palotában üttette föl főhadiszállását. A palota tőzsde-terme a német vezérkari tisztek munkatermévé alakult át s a temesvári „Operations-Kanzlei“-ben olyan véres operációkat készítettek elő, amelyek ha sikerülnek, a beteg menthetetlenül elveszett.

A német hadak megjelenése többet jelentett a hagyományos Nibelungentreue, a német szövetségi hűség megnyilvánulásánál s többet jelentett egy bosszuló hadjáratnál Szerbia ellen. A vállalkozásnak integráns része maradt ugyan az a gondolat, hogy Szerbiának meg kell lakolnia, de az új offenzívának ennél nagyobb jelentőségű kapcsolata is volt a világháborúval: a hadvezér, aki a Szerbia ellen irányuló háborút átvitte a Dunán, ezzel egyúttal egy nagy világtörténelmi útrendszernek, a *Balkán útrendszerének* rendezését vette a kezébe. Mindaddig, amíg Szerbia kellemetlen szomszéd, agent provocateur volt csupán, a balkáni harctér a világháborúban csak epizódikus jelentőséggel bírt, mert mint a Balkán egyik zuga, egyik zsákutcája nem lehetett döntő. Amikor azonban visszatértünk a hadjárat kiinduló pontjára — oda, ahonnan a vérfolyam árja megkezdte iszonyatos körfutását: Szerbia most már a második télbe nyúló hadjárat küszöbén *sorsdöntő harctérre* alakult át.

A világháború folyamán Németországot elzárták a nagy világtúttól: a tengertől az entente-hatalmak páncélosai. Németországra nézve tehát a Balkán-államok ma utak, étape-ok Kelet felé s ha ennek az útrendszernek egyetlen ellenséges szakaszát, Szerbiát meghódítja, *szabad lesz az út Berlintől Bagdadig*. A második szerb háború tehát az úttalanság birodalmának, a Balkánnak meghódítását tűzte ki célul, hogy a nagy világtútról elzárt középeurópai hatalmak eljuthassanak a német organizáció új „Indiájába“, a Middle East, a Középső Kelet vidékére.

Győzelem esetén ismét helyreáll a szerb ágyúk és a Dunába lerakott szerb aknák által lehetetlenné tett összeköttetés a középeurópai hatalmak és a Kelet között s lehetővé válik a meghódított Szerbián és a hozzánk csatlakozott Bulgárián át egyfelől *hadiszereket*

küldeni Törökországba s ezáltal a Dardanellák ostromát kilátástalanná tenni, másfelől a Keletről élelmiszereket és ipari nyers anyagokat beszerezni s ekként Anglia hírhedt kiéheztetési tervét egy csapással

Félvonalú német gyalogság.

meghiúsítani. Fokozta ezeket a biztató reményeket az a gondolat is, hogy Nis elfoglalása után a szövetségesek hatalmába kerül a Belgrád—Nis—Szófia—Konstantinápolyi vasút szerb vonala is és így lehetővé

válík a közép-európai hatalmak közvetlen vasútösszeköttetése a keleti szövetségesekkel: az egész mohamedán világgal.

Azonban mindennél jobban ajánlotta a támadó háborút Szerbia ellen a *bolgár-szerb viszony kiélesedése*. Az évszázadok hagyományaiban gyökerező bolgár-szerb gyűlölet tetőpontra emelkedett 1913-ban a második balkáni háborúban. A három év előtti Balkán-háborúban a bolgár hadsereg döntötte el a hadjárat sorsát: ő vívta meg a legerősebb várakat, ő hozta a legnagyobb áldozatokat s a kivívott diadalok orosz-lánrésze az ő fegyvereihez és a háromszínű bolgár lobogóhoz fűződött. Amikor azonban szövetségesei is ellene fordultak, Bulgária elbukott az aránytalan harcban és a bukaresti békében (1913. augusztus 10.) megfosztották hősi küzdelmének majdnem minden gyümölcsétől. Oroszország, amely a Balkánon az „első hegedűt játszotta“, a Balkán-háború zsákmányának orosz-lánrészt Szerbiának juttatta azzal a hátsó gondolattal, hogy Bulgária megerősödése nem felelne meg Konstantinápolyra vonatkozó terveinek.

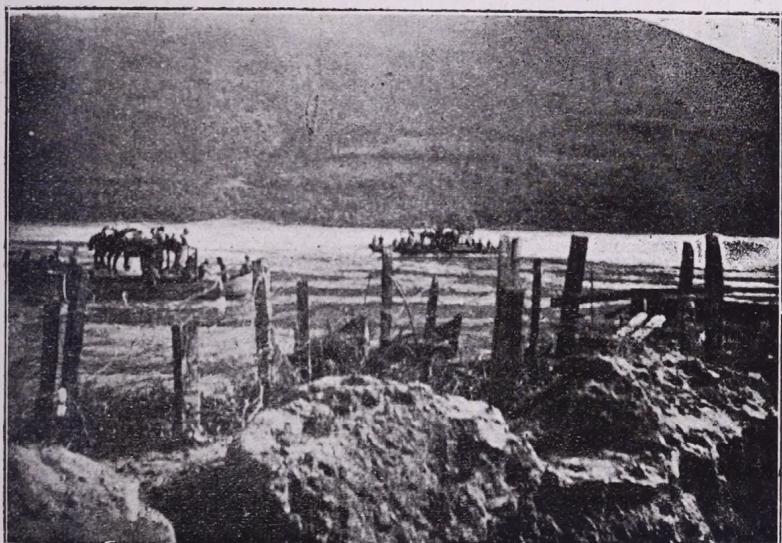
Oroszország részvégtlensége Bulgária sorsával szemben bizalmatlanságot keltett a megalázott nép lelkében s a kifosztott bolgár nemzet úgy érezte, hogy vélt pártfogója méltatlanul elárulta s ennek következtében az 1913. évi második Balkán-háború után a közép-európai hatalmakhoz közeledett. Erre az árulásra gondolt minden bolgár hazafi a bukaresti békében szenvedett súlyos megaláztatás óta s ez az árulás okozta, hogy a világháború kitörésekor Bulgária nem volt hajlandó az entente-hatalmakhoz: Oroszország és Szerbia szövetségeseihez csatlakozni. Semleges maradt, mert nem tehetette ki magát annak a veszélynek, hogy — amint 1913-ban történt — ismét négy ország támadjon ellene.

Még erősen sajnált a bolgár nép lelkében az 1913-ban kapott seb, amikor Bulgária ellenségei közül, akik az előző háborúban kimerült helyzetét kihasználták, *Törökország* hajlandóságot mutatott arra, hogy az 1913-ban kicsikart területet visszaadja. 1915. évi augusztus havában az entente-diplomaták folytonos csábítgatásai dacára Sztambul és Szófia között megindultak a tárgyalások és szeptember 9-ikén létrejött a *török-bolgár* megegyezés, amely kiigazítván a határt, Bulgáriának visszaadta az alsó Marica völgyét 3000 négyzetkilométernyi kiterjedésben és hozzájuttatta Bulgáriát a dedeagacsi vasútvonalhoz.

A megegyezés híre valósággal lesújtotta az entente-hatalmakat, mert ez a megegyezés Bulgária állásfoglalását jelentette a közép-európai hatalmak mellett s ezzel a megegyezéssel szétfoszlott az oroszoknak az az illúziója, hogy megvalósíthatják évszázados álmukat: Konstantinápoly elfoglalását. Fokozódott a meglepetés ellenségeink

táborában, amikor Bulgáriában szeptember 20-ikán elrendelték az általános mozgósítást.

Az entente-hatalmak látták, hogy Bulgáriát elvesztették, de Pétervárott az utolsó percig nem adták fel a reményt. Oroszország a folytonosan vesztő játékos idegességével egy végső kísérletet tett: 1915. október 4-ikén Anglia és Franciaország hozzájárulásával Szófiában ultimátumot adott át a bolgár kormánynak, amelyben azt követelte, hogy Bulgária huszonnégy órán belül távolítsa el a vezérkaránál tartózkodó német, osztrák és magyar tiszteket és szakítsa meg a diplomáciai viszonyt a szláv ügy és Oroszország ellenségeivel.

Német és osztrák-magyar csapatok átkelése a Dunán Orsovánál 1915. októberében.

Közben az entente-hatalmak, hogy a bolgár kormányhoz intézett ultimátumnak még nagyobb súlyt adjanak, megkezdték csapataiknak Szalonikiben való partraszállítását. Az orosz ultimátum azonban, amelyet oroszbarát körökben is elhamarkodott lépésnek tartottak, az ellenkezőjét érte el annak, amit Oroszország remélt; az orosz kormány fennhéjázó hangja fölháborította az egész bolgár népet s a bolgár kormány az orosz követeléseket a leghatározottabban visszautasította. Az ultimátumban kitűzött 24 óra letelte után az entente-hatalmak szófiái követei elhagyták a bolgár fővárost, csak az orosz követ maradt ott, mert betegsége miatt nem hagyhatta el az ágyát. Október 7-ikén a szerb követ is kiadatta magának útlevelét s így módon Bulgária szakítása a négyesszövetséggel és Szerbiával teljessé lett.

A balkáni kavardás közepette 1915. október 7-én végigszárnyalt Európában a hír, hogy az osztrák és magyar hadak a németekkel karöltve átkeltek a Száván és a Dunán s megkezdték az új offenzívát Szerbia ellen. Bulgária cárja nemzetének lelkesedése közepette szintén kibontotta az 1913-ban megtépett bolgár zászlót, megkezdte a hadműveleteket Szerbia ellen és újra fölhangzott a bolgár hadsereg dala: a *Dzsumni Marica*.

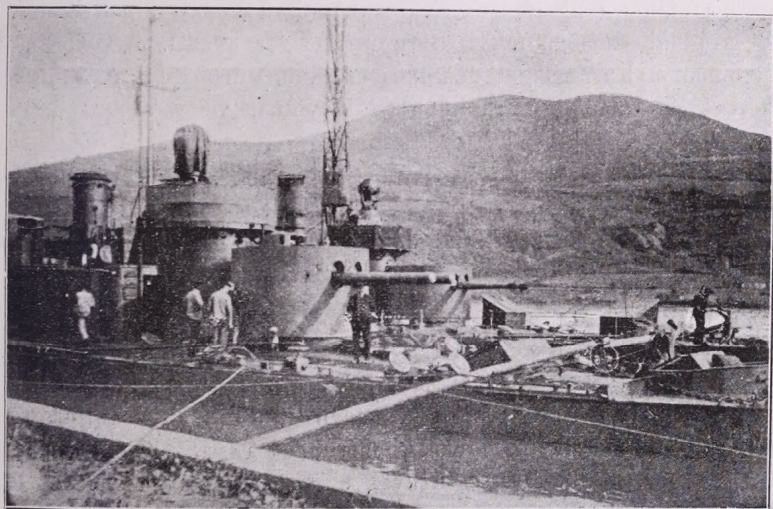
Mackensen tábornagy a szövetséges német és osztrák-magyar hadak felvonulása után kiadta a parancsot az általános támadásra s ezzel a fővezéri parancssal a világháborúnak egy új, kiváló jelentőségű fejezete kezdődött. Szerbiában, amint a később birtokunkba jutott kormányrendeletek igazolják, nem voltak elkészülve a támadásnak ilyen nagy arányú, szinte emberfölötti méreteire; mert abban reménykedtek, hogy az olasz és francia hadak támadása és az oroszok részleges offenzívája teljesen leköti a középeurópai hatalmak erejét. Annál nagyobb volt a megdöbbenés, amikor október első napjaiban Mackensen tábornagy főparancsnoksága alatt *Köress Herman* gyalogsági tábornok magyar, osztrák és német csapatokból álló serege és *Gallwitz* német tüzérségi tábornok hadai a Drina torkolata és a Vaskapu között több helyen átkeltek a Száván és a Dunán.

Temes vármegye területén, ott, ahol hajdan Traján császár legiói átkeltek a Dunán: Báziaától nyugatra, a szerb Rámával szemben *Palánkánál* keltek át az első pontonok október 6-ikán késő délután. Az átkelés előtti napokban Mackensen tábornagy két ízben személyesen is leutazott különvonaton az Aldunához s *Keveváránál*, majd *Báziasznál* megsejmelte az átkelés helyét és a csapatok elhelyezését. Felvonultak a hatalmas hadigépek: 3 darab *negyvenkettes*, a mi 30·5-eseink, a német 24-esek s minden rendszerű és kaliberű ágyú.

A báziai, helyesebben *ráma-palánkai* átkelést, amely az első pontonok átkelését követő, október 6-ikáról 7-ikére virradó éjjelen történt, félelmetes ouverture-ként már három nappal előbb földet rengető ágyúdörgések és az éjet bevilágító villanások vezették be. Az első napon a szerb partról is erősen viszonyozták a tüzelést, a másodikon már részben elhallgattatván halkabban válaszoltak a szerb ágyúk, — harmadnap elnémultak az átellenes partok. Az átkelés éjjelen csak időnként hallatszott egy-egy lövés a mieink részéről s a lakosaitól teljesen kiűritett partrészen, amely lassankint leszálló ködpárában úszott, semmi különösét sem lehetett látni. Amikor azonban a ködfoszlányokon áttörő hajnalpír láthatóvá tette a gyenge szélről hullámozó Duna tükrét, egyúttal láthatókká váltak a hatalmas folyam hátán úszó pontonok és csónakok, amelyeken német birodalmi katonák iparkodtak a tulsó part felé.

A szemlélt szorongó érzés fogta el, vajjon mi lesz a sorsuk az ellenséges parton? Az ellenség azonban csak kisebb ellenállást tanúsított s néhány puskalövés leadása után elmenekült. — A csónakok partot érven, a németek rajvonalba széledtek, hogy a várható ellenséges sortűz hatását csökkentsék s úgy kúsztak fölfelé egyenes irányban a meredek hegyen, meg-meghúzódva egyes bokros, cserjés és vízmósásos helyeknél. Feszült félórai várakozás után, mindig közelebb és közelebb jutva a hegy csúcsához egyszerre három-négy katona teljesen felemelkedett s boldogan lengette sapkáját a magyar part felé, ezzel jelezve, hogy ellenséget nem lát.

Annál keményebb ellenállást tanúsítottak a szerbek *Belgrádnál*.

Monitorunk Orsovánál 1915. október havában.

A szerb fővárost az egész vidéken uralkodó magaslati fekvése s a magas vízállású Duna és Száva szinte bevehetetlenné tették. A hadviselés történelme a tanúja, hogy mit jelent magas vízállás mellett átkelni az ellenség országába olyan hatalmas folyókon, mint a Száva és a Duna. Katonáink haláltmegvető bátorsága s a német hadvezetés művészete azonban legyőzte ezt a hatalmas akadályt is: átkeltünk a Dunán, ott, ahol 1717-ben Jenő herceg vert rajta hidat s a német csapatok egyidejűleg átkeltek a Száván is.

Amikor Mackensen tábornagy kiadta a parancsot, hogy az alsó Drinán, Száván és a Duna több pontján egyszerre támadjuk meg Szerbiát, Kövess tábornoknak Belgráddal szemben összpontosított tüzérsége már be volt löve az ellenséges állásokra. Gorlicén kívül a

világháborúnak egyetlen pontján sem volt együtt annyi és oly sokféle ágyú, mint Belgrád alatt, amelyeknek borzalmas hatásáról a szerb hadvezetőség is ijedt őszinteséggel emlékezett meg.

Október 6-ikán délután tűzértségünk megkezdte az ágyúzást, a szerb tűzértség azonban rettenetes tüzelésünk alatt is hallgatott s nem viszonzta a tüzet, nehogy állásait elárulja. Csak késő délután adott le néhány lövést egy német repülőgépre, amely Belgrád fölött kóválygott. *Az október 6-ikáról 7-ikére virradó éjjelen kezdtük átszállítani első csapatainkat a szerb partra.* A Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság, a Dunagőzhajózási Társaság és a Délnémet Társaság gőzösei Obanovceből indultak, ahonnan az első csapatszállítmány a Kinizsi, Stefánia, Bács-Bodrog és Herkules hajók uszályain a Zimomnyal és Belgráddal szemben fekvő Borcsaszigetig érkezett. A Gémsszigetre, majd onnan a Kazánsziget délkeleti csücskéhez érkeztek, anélkül, hogy a szerbek egyetlen emberünket látták volna, vagy sejtették volna, hogy a sziget füzesei között katonáink mozognak. A szigetről a belgrádi partra szegedi utászok és komáromi szapőrök zöld fűzzel fedett pontonokon vitték át katonáinkat a szerb parthoz. Hajnali két órakor egyszerre megszólaltak összes ágyúink s egyidejűleg német csapatok a felrobbantott zimonyi vasúti hídtól nyugatra megkezdtek az átkelést pontonokon a Cigányszigetre.

A Kalimegdánon a szerb fényszóró izgatottan, reszketve keresett, kutatott jobbra-balra, anidőn hirtelen telitalálat érte s az egész táj koromsötétségbe borult. Közben megjelentek a Dunán monitoraink is, hogy magukra vonják az ellenség figyelmét és tüzelését. S mialatt ágyúink egy része lekötötte tüzével a szerb ágyúkat, másik része tüzserompót állított a csónakokról partraszálló katonáink és a szerb gyalogság közé. Reggel 4 óra 50 perckor már két zászlóaljunk volt a szerb parton, ahol rohammal kiverték a szerbeket a vasúti töltésen elfoglalt erős állásaikból.

A Cigánysziget elfoglalása csak véres harcok árán sikerült. A németek az első éjszakán nem tudták a hadászatiilag fontos szigetet elfoglalni, mert mihelyt kivirradt, be kellett szüntetni a további csapatszállításokat a szerb tűzértség heves tüzelése miatt. Az áthajózott hat zászlóalj azonban hősie önfeláldozással a szerbek leghevesebb ellentámadásaival szemben is megtartotta állásait, jöllehet előtte jobbra ellenség, fölötte a Kalimegdánon a szerb tűzértség s háta mögött a széles Duna teljesen átkarolta. Az alkonyat beálltával a sötétség leple alatt folytattuk a Kazánszigetről csapataink átszállítását ugyanekkor, az október 7-ikéről 8-ikára virradó éjjelen a németeknek is sikerült a Cigányszigetet megszállaniok. Itt jutottak kezünkbe az első szerb

foglyok s az elfoglalt szigeten több mint hatszáz szerb harcos hullája hevert.

Mihelyt a szövetséges csapatok szilárdan megvetették lábukat a Száva és a Duna jobbpartján, Szerbia földjén hatalmas lendületű harcok kezdődtek. Október nyolcadika mint a rettentő utcai harcok napja emlékezetes. Miután legyőztük azokat a folyókat, amelyek ebben az évszakban és a nagy esőzés következtében mint látszólag legyőzhetetlen határvédelem állottak előnyomulásunkkal szemben, az ellenség legkeményebb ellenállásába ütköztünk, amelyet heves harcok során kellett

Főhadiszállás a vezérkarral Básiánál.

megtörnünk. A szerbek hőiesen harcoltak s a magyar és osztrák zászlóaljoknak csak elkeseredett utcai harcokkal sikerült Belgrád északi részét megszállani. Civilférfiak, sőt asszonyok is küzdöttek a szinte utolsó lehelletükig harcoló szerb katonák soraiban. Az október 9-ikére virradó éjjelen is szakadatlanul tartott a kétségbeesett véres küzdelem, de kilencedikén reggel Belgrád vártornyán és a szerb királyok palotáján már az osztrák, a magyar és német hadseregek diadalmas zászlóit lobogtatta a hűvös őszi szél.

A szerb főváros elfoglalása csak nyitánya volt a gyönyörű lendületű előnyomulásnak, amely inkább ágyúdörgéstől kísért diadal-

menethez, mint áldozatokat követelő véres harcokhoz hasonlított. Mialatt Gallwitz tábornok hadserege a Duna több pontján kikényszerítette az átkelést Szemendriától lefelé s az ellenséget mindenütt dél felé szorította, a mi hadaink a Macsvában és Obrenováctól északra szintén diadalmasan nyomultak előre. Október 12-ikén a Belgrád környékén emelkedő minden magaslat a szövetséges hadak birtokába jutott s ugyanakkor a németek Szemendria elfoglalása után elérték a Moravát, amelynek völgyében lendületesen haladtak dél felé.

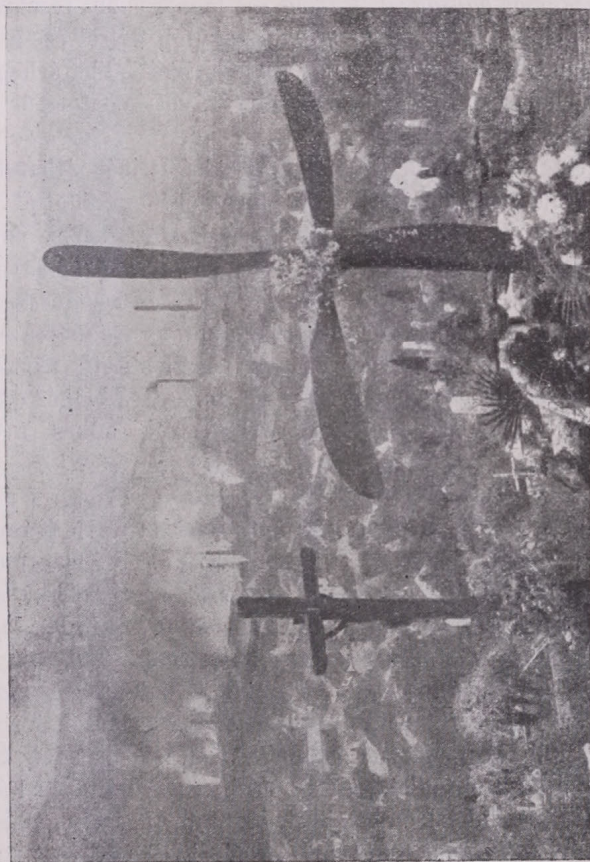
Mialatt Kövess és Gallwitz két hadseregének babéros hősei diadalmas harcokban törték az utat a várrendszerre átalakított Szerbia szívébe, délen a bolgár harcosok ujjongó örömmel vetették magukat a szerb határra. *Bulgária október 14-ikén reggel 8 órától fogva proklamálta a hadiállapotot Szerbiával*, mintán a szerbek a 14-ikére virradó éjjelen több ponton betörték Bulgária földjére. Három hatalom három hadserege három világtáj felől nyomult előre, hogy végrehajtsa a történelem ítéletét s valószínűnek látszott, hogy mire bezárul a kör, bezárul a sírbolt egy volt nemzet fölött.

A bolgár hadüzenet napján, 1915. október 14-ikén Délmagyarországon szomorú emlékü tragédia játszódott le a levegőben: *Kurt Müller* kapitány és *Wolfgar von Koerber* főhadnagy a „*Sonnenvogel*“ nevű német biplánnal *Resicától* körülbelül 12 kilométernyire, a „*Kosinca*“ erdei tisztáson reggel kilenc órakor nagy viharban lezuhan tak. A hatalmas biplán, amely napmadárként büszkén és magasan szállott a levegőben, Szófiából jött s talán épen a bolgár hadüzenet hírét hozta Mackensen marsall főhadiszállására, Temesvárra, amikor útközben a végzetes vihar szárnyát szegte. Estében fákat rántott magával s a rajta levő gépfegyver az egyik német tisztnek a mellét fúrta keresztül. A resicai temetőben temették el a hősie kötelességteljesítés két áldozatát és sirjukra a kegyelet megindító jeleként az összetört repülőgépnak keresztbe illesztett propellerjét helyezték. A két német hős virágdiszes hegyoldali temetőben alussza a hősök álmát s két szép szöke német asszony hiába várja haza az urát.

Mihelyt a szövetséges német, osztrák és magyar zászlók mellett a fiatal bolgár királyság fehér-zöld-piros hadilobogói is megjelentek a szerb harctéren, mint égzengéskor a fellegek, oly gyorsan követték egymást a hadi események. Az egyes frontok északról, nyugatról és keletről nyomultak Szerbia belsejébe, a szerbek azonban vitézül, elszántan védekeztek a három oldalról reájuk zúduló végzet ellen. Halálmegvetéssel védték állásaikat: a halottak rengeteg nagy száma, amelyeket a rohammal elfoglalt szerb hadállásokban találtunk, azt bizonyította, hogy a szerbek komolyan vették a kapott parancsot, hogy az állásokat az utolsó emberig kell védelmezni. Kemény, makacs

tusakodásban, minden lépésért egész vérözönt fizetve és fizettatve kellett hadainknak az utat megtenniök a kétségbeesés országában.

Támadásunk erős felsőbbsege azonban az ellenség tagadhatatlan vitézségén is diadalmaskodott. Október 16-ikán a hadászatiilag különösen fontos *Avala-hegy*, amely az egész környéknek legmagasabb pontja (565 méter) és mintegy tizenhárom kilométernyire Belgrádtól délre

Lezuhant német repülőgépek sírja a resiczai temetőben.

elzárta a déli irányba vívó utakat és vasúti vonalat, heves harcok után birtokunkba jutott. Távolabb keletre a Morava völgyében Gallwitz tábornok csapatai *Pozsarevácot* foglalták el s az erősítések övével koszorúzott város elfoglalása után kierőszakolták a behatolást az ellenséges föld szívébe, amelyet már keletről is fenyegetett a *Knyazeváctól* keletre lévő szorosokon előnyomuló bolgár hadsereg.

Jóllehet a szerbek Észak-Szerbia legnagyobb részét valóságos

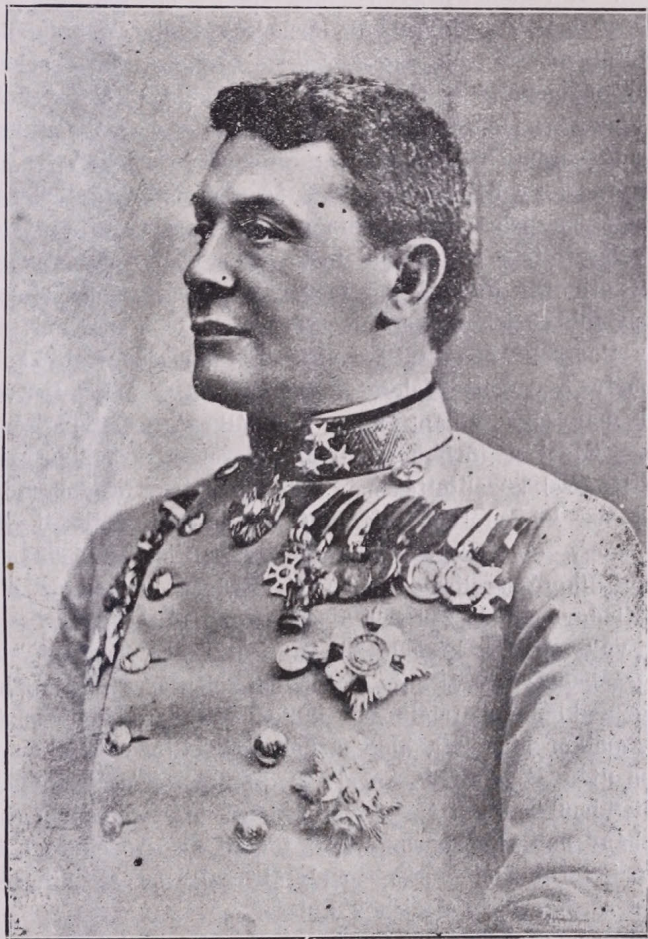
várrá építették ki s abban az órákhosszáig tartó szuronyharcban, amely az Avala-hegyi szerb állások végleges elfoglalását megelőzte, az ostromlóknak négy-öt sor egymás mögött húzódó betonárkon, drótakadályokon, farkasvermeken, aknamezőkön és minden elképzelhető akadályon kellett magukat keresztülküzdeniök: diadalmas harcunk Szerbiában az egész vonalon lendületesen haladt előre. Mialatt a Szabácstól északnyugatra elterülő posványos és nehezen járható sikság — a *hajdani macsói bánság, a Macsva* — legnagyobb részben birtokunkba jutott, a német hadak az Avala-hegytől délre és a Morava völgyében nyomultak előre s ugyanakkor a keletszerbiai határhegységben a bolgárok támadása is egyre szélesebb sávot hasított le Szerbia térképéről.

Miután a Szerémségből, valamint az Alsó-Drinán áthatolt csapataink a macsói mocsaras lapálynak minden részét megszállották, október 20-ikán bevonultak az előbbi szerb hadjáratok alatt sokat emlegetett *Szabácsba*. A bolgárok viszont Zajecsár és Knyazevác között a *Timok* völgyébe nyomultak elő és a *Pirottól keletre levő főerőd műveknél* ágyú-
lövésnyire hatoltak s ugyanakkor kierőszakolták a *kumanovói medencébe* és a *Vardár* völgyébe vezető utakat is. A meghódított, fölszabadított területek lakossága leírhatatlan lelkesedéssel fogadta a bolgár csapatokat s mint régóta várt fölszabadítókat virágessövel, lelkes ovációkkal ünnepelte őket.

Október 23-ikán Orsovánál is átkeltünk a Dunán s a szerbia parton elfoglaltuk Tekiánál a Duna déli partján levő Elisabetherőseget. Az ellenséges arcvonala már számos ponton megrendült és szétszakadt s a szerb hegyi állásnak Orsovával szemközt történt elfoglalásával jelentősen közeledtünk ahhoz a célhoz, hogy a *Negotinnál* harcoló bolgár csapatokkal érintkezésbe jussunk. Bulgária eddigi győzelmeit mintegy megkoronázta Üszküb elfoglalása s ezzel már szinte teljessé vált Ó-Szerbiának elválasztása Új-Szerbiától. A bolgárok bevonulása Üszkübbe rendkívül ünnepies volt: a macedón lakosság leírhatatlan lelkesedéssel fogadta a fölszabadítóknak tekintett hódítókat.

Két nappal Üszkübnek a bolgárok által történt elfoglalása után, október 25-ikén lovasságunk bevonult *Valjevóba* és Kövess tábornok hadserege harcolva közeledett Arangyelováchoz. Csupa ismert név és vérző seb: tíz hónappal előbb, az akkori szörnyű fordulat hatása alatt nem mertük gondolni, hogy *olim et haec meminisse iuvabit*, hogy valaha ezekre is kellemes lesz a visszaemlékezés és íme most fájdalmas kegyelettel az elhunytak iránt, de már megrendíthetetlen bizalommal a jövőben, olvastuk le Szerbia térképéről harcosaink előretörését az új és utolsó hadak útján. Mialatt a Visegrádtól keletre a *Drinán át* előnyomuló osztrák és magyar csapatok megszállották a határon

emelkedő magaslatokat, Kövess tábornok hadseregének támadása kedvezően haladt s eljutottunk *Arangyelová*cig s október 27-ikén az ellenséget a Gorni Milanováctól északra levő hegységbe szorítottuk vissza. Idáig jutottunk el tavaly decemberben, nagyszerűen lendületes támadásunk katasztrófája előtt s *Arangyelová*cnak és az utána követ-

A temesvári származású Kövess Hermann vezérezredes, a szerbiai győző.

kező állomásnak, Gorni Milanovácnak emlegetése szomorú emlékeket ébresztett lelkünkben, de nyugodt és biztos tudatában voltunk annak, hogy az események ebben a háborúban többé nem fognak megismétlődni.

*Knyazevá*cnak a bolgárok által történt elfoglalásával egyidejűleg

1915 október 27-ikén történelmi nevezetességű esemény játszódott le: *Brza-Palánkánál találkoztunk a bolgárokkal*. A bolgár lovasjárőr két tiszt vezetésével huszonöt emberből állott és *Brza-Palánka* irányából közeledett. Milutinováctól nem messze északnyugatra a bolgár lovasjárőr találkozott a mi lovasjárőrünkkel s ezzel együtt vágatott be *Kladovóba*. A fogadás nagyon lelkes volt: a mi katonáink hurrával köszöntötték a bolgár lovasokat, leemelték őket a nyeregből, kézről-kézre adták, *ölelték és összecsóskolták*. Nehéz küzdelmeket vívott csapataink a monarchia minden nyelvén ünnepelték a bolgárokat: harsogott az *éljen*, hangzott a *hoch*, az *eviva* és a *zsivio* szakadatlanul. A túlárado öröm valóságos kis ünnepet rendeztetett annak az emlékezetére, hogy déli barátainkkal az egyesülés megtörtént. Hadúr kardja ismét megjelent s áthidalta azt az ezeréves szakadékot, amely eddig elválasztotta a két turáni testvért: a bolgárt és a magyart. S amikor Milutinovác fölött kezet fogott Magyarország és Bulgária, ez a kézfogás többet jelentett két testvérnemzet ölelkezésénél: a magyar és bolgár előőrök keze által két világtörténelmi láncszem kapcsolódott össze, amely összeköti Keletet és Nyugatot s a két testvérnemzet jövőjének nagysága villant meg a találkozó és ölelkező katonák szemében. Ezzel a történelmi találkozással a szövetséges seregek hatalmas lépéssel közelítették meg a déli hadjárat felsőbbrendű célját: a szabad és közvetetlen világot az Északi-tengertől Bagdadig. Éreztük, hogy oly korszakos esemény ez, amely fölött a világtörténelem alkotó szelleme szárnyal! Érdekes, hogy az a divízió, amelyik Kladovónál először találkozott az osztrák-magyar csapatokkal, ugyanaz volt, amely később *Prokupljenál* megteremtette a három szövetséges hadsereg teljes és történelmi jelentőségű egyesülését.

Még a kladovói találkozás lelkes visszhangjának hatása alatt állottunk, amikor híre jött, hogy a bolgárok október 28-ikán *Zajecsár* elfoglalása után *Pirot várát*, amely a betörés főútját Bulgária felől elzárta, hatalmukba ejtették. A véres harc után a bolgár hadsereg, amely néhány nap alatt három várat foglalt el, győzelmesen bevonult ebbe a régi, történelmi várba, amelytől csak hatvan kilométernyire van *Nis vára*, Szerbia belsejének kulcsa.

Október hó utolsó napján újabb győzelem koszorúzta fegyvereinket: Kövess tábornok hadseregének német csapatai elfoglalták *Gorni Milanovácot* s bevonultak a makacsul védett városba. Gorni Milanovác elfoglalásával Kragujevác előtt az utolsó akadály is elhárult utunkból. Ugyanekkor a *Berettyó* nevű magyar dunai gőzös a szabaddá tett Dunán a világháború kitörése óta első ízben Orsovából Viddinbe érkezett s ettől kezdve nap-nap után a muníciószállító hajók egész raja közlekedett a Duna partján álló katonák örömjongásától kísérvé.

Mindenszentek napján a szövetséges hadak kezébe került a *Kragujeváci* arzenál is, ahonnan tavaly június 28-ikán fölkeltek és körútjára indult a nagy Halál. November 1-én reggel nyolc órakor tüzték ki diadalmas zászlóinkat Kragujevác arzenáljára, jeléül annak, hogy Szerbia fegyvertára a kezünkben van és hogy Szerbia kezéből kiűtöttük a gyilkos fegyvert. Kragujevác eleste előjele volt annak, hogy a végzetes döntés órája közeledik. Kragujevácától délre a győzelmes osztrák és magyar csapatok, amelyek hatalmas ostrommal bevették a várost, tovább dél felé nyomultak előre. A Kövess-hadsereg szélső jobb szárnya november 3-ikán bevolt *Uzsicébe* és ezzel biztosította frontunk folytonosságát Visegrádtól Zajecsárig, nyugattól keletig. A szövetséges csapatok egész Észak-Szerbiát majdnem 100 kilométernyi szélességben megszállották s a bolgárok már Nis megrohanására készültek s november 5-ikén Nisnek erőit már nehéz tűzérésük ostromolta.

November 6-ikán megtörtént *Nis elfoglalása*. A szerbek második fővárosa, a király és a kormány menedékhelye rövid ellenállás után elesett. Amikor a bolgárok Nishez közeledtek, teljesen felfordult a rend: a szerb csapatok felmondták az engedelmisséget, a tisztek menekültek, a katonák eldobálták fegyvereiket s később önként megadták magukat a bevonuló bolgároknak. Megint hontalanná lett a szerb „udvar” s a király Nisből Mitrovicára, onnan Prisztinába menekült. Már november 4-ikén hatalmas robbanásokat lehetett hallani: a szerbek az összes erődműveket és löporraktárakat a levegőbe röpítették s november 5-ikén az egész város bolgár és fehér zászlók színeiben pompázott s a bevonuló bolgárokat hangos lelkesedéssel fogadták. Megható volt a kiszabadított foglyok fogadtatása, akiknek örömenél csak kiállott szenvedéseik lehettek nagyobbak. A két legnagyobb fogolytábor Nis és Üszküb a bolgár hadsereg előnyomulásának az útjába esett s így történt, hogy a bolgárok szabadították ki többnyire rokkant, súlyosan sebesült vagy nagyon beteg foglyainkat. Ellenben csak elborult lélekkel és fájó szívvel lehetett azoknak a sorsára gondolni, akiket a menekülő szerb csapatok rendetlen visszavonulásukban maguk előtt hajtottak.

Nis elfoglalásával egyidejűleg, amely Szerbia sorsát megpecsételte, német csapatok *Kraljevót* is megszállották és *Krivivic* mellett létrejött az összeköttetés a bolgár és német főcsapatok között. Kraljevó elfoglalása után most már *Krusevác* felé irányult a gyorsan előnyomuló szövetséges seregek támadása s november 8-ikán Krusevác és a várostól keletre levő magaslatok Gallwitz tábornok hatalmába jutottak.

Mialatt a szövetséges seregek három oldalról karöltve szorongatták Szerbia halálraitélt haderejét, Nis elvesztése után a szerb tragédia végső jelenetéhez közeledett. Mielőtt azonban a függöny legördült

volna, legújabb szövetségünk, a bolgár hadsereg egy kiváló jelentőségű, diadalmas eredményt vívott ki. Amint a bolgár hivatalos jelentésből olvashattuk, november 5-től 8-ig kétségbeesett ellenséggel vívott elkeseredett harc után Kazani, Nis, Alexinác, Leskovác, Vlasotince a bolgárok hatalmába jutott s ezzel az utolsó akadály is elhárult az útból Nyugat és Kelet kényelmes, nagyarányú közlekedésének a *keleti expresszen*.

November közepe táján a szövetséges hadak szorosan összefüggő láncolatban mind mélyebben nyomultak Szerbia szívébe s mind szűkebb térre szorították a szerb hadsereg ellenállását, amelynek utolsó nagy erőfeszítése Nis védelmezése volt. A híres szerb hősiességnek már csak halvány emléke élt s amint *Bojadzsev* tábornak, az első bolgár hadsereg parancsnoka mondotta, a szó katonai értelmében szerb hadseregről többé nem lehetett beszélni. Megvert és szétszórt csapatok voltak csupán, többnyire tiszték és altiszték nélkül, akik szanaszét bolyongtak, fegyvereiket eldobálták és megadták magukat, ha arra alkalmuk nyílt. A szerb hadsereg ekkoriban már inkább menekülőkből, mint katonákból állott. Az üldözés az egész vonalon erővel teljesen haladt előre s foglyok és hadi zsákmány jelezte diadalmas seregeink előnyomulását. A menekülő szerbeknek kedvezett ugyan a járatlan, szakadékos hegyi tájék s a télvíz beálltával a zimankós idő, az eső, a hó s olyan hidegek, amilyenekre azok a bizonyos legöregebb emberek sem emlékeztek, de seregeink előnyomulását semmi sem tartóztatta fel, legföljebb csak valamivel meglassították lobogóink röptét a kegyetlen terepviszonyok.

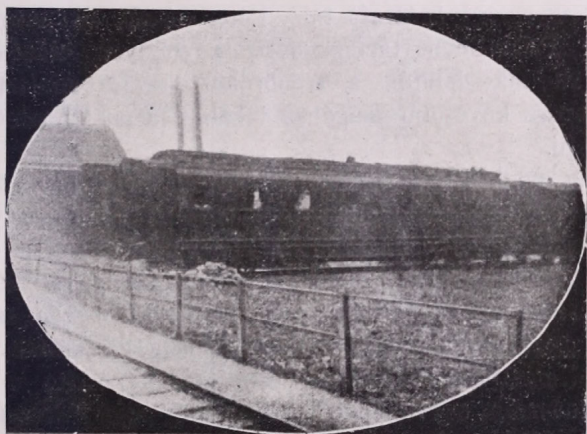
A bolgárok gyönyörű sikereket értek el a macedóniai harcvonalon s november 18-ikán *Prilep* és *Gostivár* elfoglalása jelölte diadaluk útját. A mi hadaink is több sugárban nyomultak előre s különösen Uzšice felől a hóval borított hegységben tomboló vihar közepette emberfölötti nehézséget küzdöttek le: utat vágtak maguknak a hóban, amelyben sok éjszakát töltöttek el. A szerb hadak a raska-mitrovica-prisztinai vonalon gyülekeztek, ahol a *Rigómezőnek* történelmi emlékü földjén akartak előreláthatóan döntő ütközetbe bocsátkozni.

November 19-ikén csapataink bevonultak a *Szandzsákba* a mohamedán lakosság leírhatatlan örömrivalgásától köszöntve. A történelmi nevezetességű föld, szülőanyja annyi végzetes vizálynak, ismét birtokunkba jutott. A bolgárok *Prilep* felől szédületes tempóban törtek *Monasztir* felé s a bolgárok diadalútját az angol-francia csapatok sem tudták föltartóztatni, akik az ismeretlen, zordon és természetlőtől nehéz terepen győzelem helyett temetőjüket lették.

Mialatt a szerb gyűrű mindegyre szűkült, támadásainkat november második felében kiváló siker koronázta. *Az ellenséget Ószerbia*

területéről már mindenhonnan kivertük, úgy, hogy most már nem harcolt hazai földön. A szerb főhaderő, amely óriási veszteségeket szenvedve erejének javarészét elvesztette, válságos helyzetbe jutott s a válságot fokozta, hogy a szerb katonaság egy része kijelentette, hogy *nem hajlandó idegen országban harcolni*. Szerbia hadserege tehát, amely már nem a voltaképeni Szerbia területén harcolt, ép oly hazátlanná lett, mint véres koronájú királya.

Szerbia élete már csak haldoklás volt, de halála előtt még egyszer összemérte kicsorbult kardját a mi diadalokban megedzett kardunkkal a *Rigómező*, a történelmi nevezetességű *Koszovo-Polje* síkján, amelynek emlékét a költészet és a történelem egyaránt őrzi és ápolja. A tíz napos rigómezei csata azonban véglegesen megpecsételte Szerbia

Vilmos császár udvari vonata Temesvárott.

sorsát ép úgy, mint ezelőtt 526 évvel, amikor az 1389-iki rigómezei csatában a Murád szultán szívébe vágott tőr sem menthette meg Nagy-Szerbiát a bukástól. November 24-ikén már a *mitrovicai* régi királyi kastély romjának ormán Ausztria és Magyarország lobogóit lengette a szél, a *prisztinai* kaszárnán pedig német és bolgár zászlók lengtek.

Mitrovica és Prisztina elfoglalása halálos csapás volt a szerb hadseregre, amelyet már az éhínség is fenyegetett; a katonák híjján voltak még a kenyérnek is és a kimerüléstől összeestek. Mitrovica és Prisztina elfoglalása megtisztította a Rigómezőt s november 26-ikán már hivatalosan jelentették, hogy a Szerbia történetében nagy szerepet játszó híres Rigómező már teljesen a szövetségesek birtokában van s a Koszovo-Polje területén, ahol a szerbek szerint a döntő ütközetnek kellett volna lefolynia, már egyetlen szerb sines.

Gallant Servia — amint az angol újságok nevezték — siralom-házba jutott és a „nemes“ szövetséges részére nem maradt más, mint az entente-hatalmaknak szánakozó könyhullatása. Egész Szerbia területéből csak egy keskeny földszáv maradt, amely északnyugatról délkeletnek húzódott Montenegró és Albánia mentén. Erről a hegyes, zord vidékről is, amely nem tudta táplálni a szerbeket, a szerb hadsereg maradványa minden irányban Montenegrónak a balkáni háború idején szerzett albán területére vonult vissza. Csak délen, Prizren, Ochrida és Monasztir háromszögében állott még egy szerb hadsereg, amely talán az angol-francia segítségben reménykedett.

Prizren eleste, amelyet bolgár haderők november 28-ikán foglaltak el, már nem ölt meg szerb reményeket és nem növelte a szerbek kétségbeesését, mert a szerb hadsereg siralmas roncsai már szétűzve bolyongtak az ország határain túl. Péter király, aki még november 28-ikán is Prizrenben tartózkodott, a foglyok előadása szerint november 28-ikán délután a trónörökös, Pasics miniszterelnök és Trubeckoj orosz követ társaságában lóháton menekült minden katonai kíséret nélkül.

Szerbia meghódítását *Monasztir* elfoglalása koronázta be. Északon szenvedett döntő vereségük után *délen is eldőlt a szerbek sorsa*. A bolgárok szándékosan halogatták a bevonulást ebbe a fontos délmacedóniai városba, mert előbb a város környékét akarták megtisztítani a szerb sereg foszlányaitól. December 5-ikén azonban már hivatalosan jelentették, hogy a német és bolgár csapatok bevonultak a városba, amelynek lakossága örömmel üdvözölte a hódítókat. Szófiában Monasztir bevételének hírért, amely éjjel érkezett, harangkongással jelezték vasárnap reggel Szófia összes templomai. A város házai lobogódiszt öltöttek s a nép öröme, amely évszázados nemzeti álmát látta megvalósulni, lelkes tüntetésekkben nyilvánult.

Monasztir elfoglalása után csapatainknak nem akadt többé dolguk s azok a kisebb csatározások, amelyeket csapataink még Szerbia keleti szélén vívtak, csak arra valók voltak, hogy összefogdossák a bujkáló szerb csapatokat és hogy a vidéket teljesen megtisztítsák az ellenséges fegyverektől.

Mielőtt az 1915-iki második háborús esztendő vérbeborult napja leáldozott volna, Szerbia végzete beteljesedett. Két hónap leforgása alatt gyönyörűen megoldotta feladatát *Mackensen* tábornagy főparancsnoksága alatt *Kövcss*, *Gallwitz* és *Bojadzsew* hadserege és egy veszedelmes nemzet ravatala mellett nyujthattak egymásnak testvéri jobbot a hű szövetségesek. A szerb nemzet hősieken küzdve esett el s ha élete is olyan szép lett volna, mint halála, talán nem kellett volna meghalnia. A nemzet apraja-nagyja, asszonyok, leányok, gyermekek

is résztvettek az önfeláldozó nemzeti küzdelemben s az ember szinte sajnálta, hogy nem sajnálhatta őket. A szerb nemzet azonban nem volt méltó a sajnálatra, mert bujtogatója volt a sorsnak s őt nem villám sújtotta a viharban, hanem maga erőlködött azon, hogy vihar támadjon és villámok csapkodjanak.

Robespierre-ről, a nagy francia forradalom vérbeborult emlékü vezéralakjáról jegyezték fel a történetírók, hogy mielőtt a vérpadra hurcolták volna, magára lőtt, hogy a vérpad gyalázatát kikerülje. A lövés azonban csak az állát zúzta szét s mikor a megbukott diktátor egy asztalon feküdt, amelyen sebét hamarosan bekötözték, azt mondják, hogy egy ember lépett hozzá és hosszú, hallgatag megtekintése után így szólt hozzá: „*Igen, Robespierre, van Isten!*” Szerbia ravalánál mi is egy felsőbb erkölcsi erő megnyilvánulását láttuk, éreztük, hogy borzalmas bűne visszahullott a fejére és szájalom helyett, amelyet nem érdemelt, mindenkinek lelkében a Robespierre emberének szavai visszhangzottak: „*Igen, van Isten*” és a kiengesztelt világrend napi-rendre tért a szerb nemzet gyászos sorsa felett.

A temesvári régi cserépcsöves vízvezeték és annak analógiái.

— Irta: Milleker Bódog. —

Temesvárt 1913. októberben a III. bástyán túl, a Gyárváros felé, az újonnan épülő papnövelde telkén, megközelítőleg csonka kúpalaku cserépcsőtagokból szerkesztett, kettős vonalú vízvezetékre bukkantak, amelynek maradványait dr. Berkeszi István előzékenységéből a temesvári muzeumban tanulmányozhattam.

Ezen vezeték egy csőtagjának hossza: 0.36 m., amiből 0.30 m. a bővebb végnél lévő karmantyúig mérhető. A karmantyú 0.015 m. magas illetve széles. A belső átmérő a bővebb végen 0.12 és a szűkebbnél 0.09 m. A falvastagság a bővebb végen 0.016 és a szűkebbnél 0.009 m. Színe szép vörös. Belül barna mázos. Különben teljesen hasonló a már régen ismeretes verseci török eredetű vezeték csőtagjaihoz.

A kettős vezeték egy a maihoz hasonló téglából alkotott épített padba van befalazva, ami neki védelmet és tartósságot kölcsönzött. Ezen pad körülbelül 0.8 m. széles és körülbelül 0.5 m. magas lehetett. A két egymás mellett fekvő vonalnak egymástóli távolsága 0.2 m. A csőtagok alatt 2 és felett 1 sor téglavált volt. A csőtagok, a téglák és a mészragasz első minőségűek.

A helyszínelés eredménye dr. Berkeszi szerint magyarázza a vezeték célját. Az 1723—1765 között épült várhoz tartozott és a várak felesleges vizének levezetésére szolgált.

A csőtagokat valószínűleg szerb fazekasok készítették, akik azoknak gyártási módját még a törökök idejéből ismerték, mert ilyen cserépcsöves vízvezetékek másutt és máskorban is léteztek. Így csupán csak Dél-Magyarországon 5 helyen 11 vonalat ismerünk. A legtöbbet tudunk a verseczi vonalokról, amelyekkel e sorok írója már 1877 óta foglalkozik és azóta annak magyarázatára folytonosan adatokat gyűjtött.

Ez a verseczi cserépcsöves vízvezeték — amint azt említettem — már régóta ismeretes. Már 1859-ben említi azt Vászits András, de neki csak zavart fogalmai voltak annak helyéről, irányáról és hosszáról. Vászits ugyanis azt mondja, hogy a verseczi sziget-hegységnek

Kozluk völgyének egy vízdús forrása adott volna alkalmat ezen földalatti vezeték létesítésére, mely szerinte a Kozluknál a monda szerint volt „Topolovo“ nevű falutól a városkertben volt török aga lakásáig ért¹.

Vászits török eredetűnek tartotta. Eisinger Ferenc, ki egy reá vonatkozó igen bájos román népmondát is közölt, ebben kételkedett². Oriováczi Ilics Lukács³, Böhm Lénárd⁴ és Miletz János⁵ pedig rómainak hitték. Torma Károly, ki 1880-ban Verseczen kutatott és akkor ott Arcidava castellumát vélte kereshetni, egy a Seemayer Bálint-féle pinczéből előkerült csőtag alapján, amely tag jelenleg a Délm. tört. és rég. Muzeumban Temesvárt van, azon hasonlatosságból kiindulva, mely a vezeték csőtagjainak alakja és a római hypocaustumoknál használt üres téglaké között észlelhető, eleintén szintén római emléeknek tartotta, amelynek feladata volt volna, a Petőfi-utcában feltételezett castellumot a szükséges vízzel ellátni⁶, amit e sorok írója is elfogadott⁷.

De Torma már 1882-ben, midőn Arcidavát Varadián felfedezte volt, azt jelentette ki, hogy a verseczi vezeték nem római és alighanem a törökök műve. Ezen utóbbi véleményt beigazolta egy 1885-ben a Kozlukból, a néhai Gettmann Ferencz-féle szőlőből hozott nagyobb töredék, amelynek burkolatában olyan téglák töredékei voltak, amelyek alakjuknál fogva nem római, hanem török eredetűek voltak⁸.

36 év óta folytatott kutatásaim eredménye, hogy Verseczen 5 meghatározott és 1 kétes vezetékvonal a Szigethegység forrásvizét a síkságon élt lakóknak szolgáltatta, és hogy ezen vezetékek keletkezése a török világba esik.

És most nézzük az egyes verseczi vonalakat.

a) **A városi, vagy fővonal.** A városi fővezeték, vagy amint azt sokan a fent említett monda alapján nevezik: a „Flóra-vezeték“-nek kezdete, ahol ugyanis a forrás volt, amely azt táplálta, a mondának a „Flóra-forrása“, az eddig konstataált leletek szerint a Törökfő-hegy északi lejtőnek közepén lévő nagy hegyszakadékban volt a Temes-Kutasra vezető út felett. Ebből vette vizét az egyik kozlukai vonal is.

¹ Denkschrift für den Grundstein zum Rathause etc.; 1859; 8.

² A verseczi alreáliskola 5. értesítője, 3.

³ Mitth. d. Central-Commission; Wien; 1865. évf., XXXIV.

⁴ Dél-Magyarország kül. tört., I. 368. l. és 4 jegyz.

⁵ Temes- és Aradvármegyék tört. és rég. emlékei, 12.

⁶ Tört. és rég. Értesítő, VII, 124.

⁷ U. o. és U. F., I. kt., 50.

⁸ Tölem megjelent 1881-ben: „A verseczi római vízvezeték“ (Tört. és rég. Értesítő, VII., 121—126) és egy „Pótlék“ hozzá (u. o., 169—170). 1885-ben irtam a „Verseczi római vízvezetékileletek“-et (u. o., U. F., I, 50) című közleményt és 1886-ban az addig ismert adatok alapján egy rövid összefoglaló leírást, amely „Versecz város történeté“-ben jelent meg (i. m., I. 65—67). — Egy csőtag rajzát l. a T. és r. É. VII., IV. füzet. VI. táblán.

A vezeték vége pedig a város közepén a mai Ferencz József-téren az ottani márványkeresztől délre volt.

Ezen vonalnak az elejét csak 1903. febr. 6-án fedeztem fel a Törökfő lejtőjén a Heegn Károly-féle szőlőben, amely közvetlenül az ettől északra lévő nagy hegyszakadék mellett táruul el. Akkor rigolázás közben hozták azt napfényre a temeskutasi uttesttől felfelé 125 m. távolságban a szakadék balpartja mellett és konstatálták annak esését is a város felé.

1879-ben a Törökfő és a Várhegy közötti szakadéktól délre, közel az utóbbihoz, a Sámuel-féle kereszt felett a Mayer János György-féle szőlőben akadtak a vezetékre. Itt a vonal magassága az alatta elvonuló temeskutasi úttest felett mintegy 38 m. lehet.

Ugyanazon esztendőben a Várhegy lejtőjén, az „Emil-forrást” magában rejtő szakadék két oldalában, a Gettmann Jánosféle szőlő mellett, találták a folytatását.

1896-ban a Friedrich Vilmos-féle szőlőben rigolázták ki a vezetéket a Várhegynek az Ördög-árok felé lévő részén. 1878-ban láttam azt az Ördög-ároktól északra eső mélyútban.

1903-ban a Thier Antal-féle szőlőben ásták ki.

A hetvenes években pedig láttam azt a Várhegy és Kápolnahegy között lévő Ördögároktól délre az utóbbi hegy lejtőjén egy mélyútban, amely pont után a vezeték a város felé kanyarodott.

Mert 1910-ben tavasszal a Hivatalnok-utcában a Navratil- és Viciu-féle villatelkek határán kútásás közben találták meg azt. Itt a vezeték 0.65 m. mélységben feküdt. A cső és a burkolat háromszögű átmetszetet mutatott, mely 0.2 m. magas volt. Itt az iránya már kelet-nyugat volt. A tagok összeillesztési helye alatt mindig egy fél téglavolt elhelyezve.

Ettől nem mesze, a Bappert-féle telken, a házalapozásnál ismét ráakadtak, még pedig két helyt.

Azután konstatálták szavahihető emberek a vezetéket a városkerttől északi irányban húzódó és a várost helyenként szegélyező János-árookban.

1873. áprilisban megtalálták ezt a Háromfutó-utcában, a Seemayer Bálint-féle 472. számú házban pinceásás közben. Egy itt talált csőtag 0.38 m. hosszú. Belső átmérője az egyik végén 0.127, a másikon 0.098 m. A falvastagság a bővebb végnél 0.016, a másikonál 0.008 m. A szűkebb végtől 0.038 m.-nyire van a 0.017 m. magas karmantyú. A csőtag anyaga iszapolt, színe vörös. Kívül, és pedig a két vége felé és a közepén, 1—2 bekarcolt vonal fut díszítésül a cső körül.

1902. december 20-án láttam azt a Zoffmann Sándor-féle telken, amely a kudrici-út és az Ostheimer-utca sarkán van.

1883-ban a nyáron, a Deák Ferenc-utcában a Frisch Hugó-féle

ház építése alkalmával, a mostani bejárat táján, körülbelül 0·7 m. mélységben bukkantak rá.

Ugyanazon időben a végét is meglették. Ekkor ugyanis a Ferenc József-teret nivellálták, illetőleg helyenként leásták, még pedig némely helyt, u. m. a közepén, mintegy 1 m.-nyire. Ezen alkalommal az ott álló márvány keresztől nem mesze délre körülbelül 0·6 m. a föld színe alatt egy mészragaszos téglafalú, köralakú kútszerű vízmedencére akadtak, amelynek szájnylása verseczvidéki gnaiszlapokkal volt befödve, és mintegy 2 m.-nyi mélységig még üresen állott. A kút falának észak-keleti oldalában a vezetéknek utolsó csőtagja volt beillesztve. Nyugati oldalából nyílt kifelé egy négyszögű, kövekből rakott és kőlapokkal fedett csatorna, amely nyugati irányban a felesleges vizet a Meszics-patak medrébe levezette, amely patak mintegy 300 m.-nyi távolságban van.

A városi vagy fővonalnak a hossza: 2950 m., tehát közel 3 km.

b és c) **A két kozlukai vonal.** Ezeket már régen ismerték. Erre látszik mutatni Vászits elbeszélése a „Topolova“ nevű eltűnt verseczvidéki szerb helységről, ahol az mondatik, hogy onnan (?) a városkertbe vezetett a földalatti cserépcsőves vízvezeték. Topolova a Herzog féle hodály előtti környékre esik, amely a Kozluk alatt terült el.

Már 1878-ban hoztak a Gettmann Ferenc-féle szőlőből a tulajdonos fiai, az akkori polgári iskolának tanulói, az első részletet a burkolattal együtt és 1885-ben egy még nagyobb burkolt darabot.

1901- és 1903-ban tüzetesen kutattam át ezen vidéket, amikor a következőket konstatálhattam: A forrás, amiből az egyik vezeték táplálékát nyerte, ugyanaz, amely a városi fővonalnak a vizet szolgáltatta, mert ezen kozlukai vonalnak kezdete a már említett törökfői hegyszakadék északi partjához esik, csak néhány méterrel alacsonyabban feküdván, mint a városi fővonalnak kezdete. Aztán megállapítottam a vonalnak még a következő pontjait, mindenütt az összeköttetést és az esést északfelé konstatálván.

Igy a Thier Dániel-féle szőlőben. Aztán az Adler Miksa-, Weifert Antal-, Behr József- és Waigand János-féle szőlőkben, amelyek egymással szomszédosak. Végre előkerült az a dr. Spatariu Vladimir-féle szőlőben is, amely a Vadász-út kezdete előtt van. Ezen vonalnak hossza: 1225 m.

A másik vonalat 1901. május 25-én állapítottam meg. Ennek vízforrása a „Hangya-forrás“ alatti szakadéknak vízfolyásában keresendő, mely a Kis-Rétbe igyekszik. Mert ott körülbelül 20 m.-nyire a Temes-Kutasra vezető út felett a Zeller József-féle szőlőben 1900-ban bukkantak rá, amelynek folytatása, hallomás szerint, évekkel ezelőtt a városfelé eső Fischer Sebestyén-féle szőlőben találtatott. Ettől tovább 1899-ben egy szerb ember szőlőjében, körülbelül 16 m.-nyire az út

felett, került elő, az esést a város felé tisztán mutatván, tehát az előbbi kozluki vonallal ellenkező irányban. Azután megtalálták azt a Roszmanitz Antal-, és a Waigand-féle szőlőkben és végre a Seemayer Alajos-félében is, mindig az említett irányban.

Ennek a hossza: 450 m.

A két kozluki vonalnak a vége, ahová azok a vizet vezették és ahol esetleg a reservoir lehetett, a mostani Vadász-út kezdetének környékére esik. Ott ugyanis 5 birtokrészből nincsen adatunk, de a két vonal irányából következtetve, ezek csakis itt végződhetnek. Ezen birtokrészek közül egy a Vadász-út déli oldalára esik és még rigo-lázatlan. Ez bizonyos Renz-é. A többi négy az úttól északfelé terül el és ezek tulajdonosai Roszmanitz Antal (2 hold), Elter, Speidl és Zoffmann ($\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ hold), mely utóbbi után a Seemayer Alajos-féle jön. Ezen pont különben kiemelkedik a környékből és így lehetséges és valószínű, hogy a mostani temeskutasi úttest déli, hegyfelőli szélén, a kifolyás, illetve a két vezetékvonal vége volt.

Ezen találkozási pontnál terülhetett el a mondának „Topolovo“ nevű helysége is.

*

A városi fővonal, valamint a két kozluki vonalnak csőtagjai és egyéb körülményei egyformák, úgy, hogy azt lehet mondani, hogy azok egy mester munkája.

A városi fővonal, amint azt fent említettem, 2950 m. hosszú. A két kozluki vonal közül az, amely szintén a Törökfő lejtőjén veszi eredetét, 1225 m., a másik, amely északkeletről jön, 450 m. hosszú. A három vonal hossza együttevve tehát 4625 m. Ha egy méter vezetékre 2·85 csőtagot számítunk, 13200 tagot kapunk, amely körülmény első pillanatra óriási előállítási munkára enged következtetni.

Azonban a munka épen nem igen nagy. Építész kérdezvén, hogy minő munkaerő igényelhetett a vezetékek építéséhez, azt a felvilágosítást kaptam, hogy egy kőműves egy napszámossal, akiknek az anyag szállítására fuvarra is volt szükségük, egy nap alatt 10 métert csinálhatott, ha az árok, amelybe a csövet beágyalták, kész volt, amelynek ásatására különben szintén 1 munkás igényeltetett. Husz ember naponként 50 métert, az egész hármassal pedig egy nyár alatt megcsinálhatták.

A vezetékek csöve csonka kúpalakú, jól iszapolt agyakból készült és vörösré égetett tagokból van összeállítva. Egy 1879-ben a Mayer János György szőlőjében kiemelt csőtagnak a hossza 0·4 m. Falának vastagsága a bővebb végén 0·01 m., szűkebb végénél pedig 0·005 m. Belső átmérője a bővebb végnél 0·09, a szűkebbnél 0·07 m. Ezen utóbbinál van, 0·03 m.-nyire a széltől, egy a túlságos behatolást megakadályozó karmantyú. A csőtagok különben fazekasok munkája.

A tagokból összeillesztett csövet a kiásott árokba fektették, az összeillesztési helyek alá és néha a tag közepe alá is, tégladarabokat helyeztek, mire az összeillesztési helyet sok meszet tartalmazó ragaszszal ragasztották össze. Ezután körülöntötték a csövet durva mészragaszszal, amelynek oldalába kis gnaiszdarabokat nyomtak. Végre tele hányták az árkot földdel. Külön aláfalazásnak a nyomát nem konstatáltam sehol.

A három fenti vonal csöve alá helyezett téglák kisebbek a maiaknál. Hosszúságukat nem mondhatom, mert mindig csak töredékeket lehet találni. Szélességük 0.135 és vastagságuk 0.038. m.

d) **A csukurmalai vezeték.** Midőn 1912 végén a Kudrici út és az Ostheimer-utca sarkán a fővonalat kiásták, azt is konstatálták, hogy ott fellette 0.3 m.-nyire egy tőle egészen független másik vonal is létezett. Ez hegyes szögben a Csukurmála városrészbe irányult és szűkebb szürkés tagokból burkolat nélkül volt szerkesztve. Ezen vonal, amelyről eddig azt hittük, hogy az a fővonalnak csak egy elágazása, ügylátszik, a Kápolnahegynek, az Ördög-ároktól délre és a Mária-utca fölé eső lejtőjéről hozta vizet a Csukurmálába.

Mert ennek a folytatását is már régóta ismerjük. 1882. évi tavasszal a Zoffmann-féle sörgyárnak a kudrici útra néző részén, midőn az akkor ott épült kukoriczamaztár oszlopainak alapját ásták, 1 m.-nyi mélységben ezen vezeték folytatását lelték.

1896. nyarán pedig, midőn a villamos világítás vezetékéhez szükséges faoszlopokat elhelyezték, a Kudrici út és a Csukurmálába vezető Mercy-utca északi szöglete előtt a további folytatása került napfényre, amely irányával a saroktelekbe mutatott.

Az 1882. évi leletből Zoffmann János Rittinger Edének 2 csőtagot adott, amelyek 1894-ben a verseczi városi muzeumba kerültek. Egy ilyennek hossza: 0.4 m. Belső átmérője az egyik végén 0.12, a másik végén 0.10 m. Ez utóbbitól 0.05 m.-nyire van a 0.012 m. magas körülfutó karmantyú. A falvastagság a bővebb végnél 0.02 és a szűkebbnél 0.005 m. 0.03 m.-nyi távolságban a karmantyútól a cső közepefelé egy bekarcolt vonal fut a cső köré.

Ezen tagok alakja megközelíti tehát a hengert. Kidolgozás és égetés jó. A szín szürkés sárga.

Ezen négy vonal eredete a törököknek tulajdonítandó. Ezt igazolja a török Versecz helyrajza. A csukurmalai vonal a török erődöt (a palánkot) látta el vízzel, a városi fővonal víztartója köré pedig csoportosultak a keresztény városrészek: a Tokicsevő-, a Radaka- és Irega-máhállék. Ezen vonalak vagy a XVI. század második, vagy a XVII. század első felében készülhettek.

e) **A határvölgyi vezeték.** A verseczi szigethegységnek, a Cser-

venka hegynek nevezett nyulványa keleti lejtőjén, körülbelül 2 km.-nyire a Meszicsvölgytől északra, Watz József cipész szőlőjében 1901. április 23-án, víztartó ásatása közben 1·2 m.-nyi mélységben, hasonló cserépcsöves vízvezetékre akadtak. A gödörből egy ép és egy törött tagot emeltek ki; az előbbit Watz a városi múzeumnak engedte át. Ez 0·6 m. hosszú és 0·08 m. belső átmérőjű henger. Az egyik végén a henger hirtelen tágabbra tagolódik, hogy a másik tagnak rendes végét magába fogadhassa. Ezen külön tagolt rész 0·055 m. hosszú és 0·11 m. átmérőjű. Falvastagsága: 0·008 m. Anyaga tiszta iszapolt agyag, mely élénk sárgás vörösre van égetve. Burkolata nem volt. Azonban a két kiemelt csőtag összekapcsolási helye alatt téglá és mészragasz találtatott, mely a sülyedés következtében beállható repesztés ellen támaszt nyújtott.

A lelhely a hegynyulvány gerinczétől lefelé körülbelül 140 m.-nyire van. Alatta mintegy 280 m. lefelé, van az északról délre húzódó úgynevezett „Határvölgy“ alja, melynek vízfolyása Versecz határát Meszicsétől elválasztja. A vezeték legalább 300 m. hosszú lehetett, mert feltehető, hogy az a vizet a völgy fenekére vezette. A vége, a hol a víztartó medence lehetett, a lelhellyel szemközt fekvő Tangl-féle nyaralónál valamivel feljebb eshetett, mert a feltárt vezeték-részlet iránya ny-dnyról ké-kre mutatott.

Az összeillesztési helyek alatt volt tégladarabok teljesen hasonlóknak lévén a városi és kozluki vonalaknál találtakhoz, ezen vezeték is török eredetűnek mondható.

f) **Egy meghatározatlan vonal.** 1913. nyarán Küchler Béla, a Salvator gyógyszerárnak 1817-ből eredő épületét tatarozván, annak padlásán sok egyéb régi dolog között, melyeket a hetvenes években elhunyt Herzog Sebestyén, patikáros, ott összegyűjtött, egy vízvezetéki csőtagot leltek, amelyet aztán Küchler a vár. múzeumnak ajándékozott. Ez 0·37 m. hosszú, iszapolt agyagból való és sötét vörösre van égetve. A bővebb végén a belső átmérő 0·08 és a falvastagság 0·015 m. A szűkebb végén az átmérője 0·06 és a falvastagsága 0·005 m. Ennél az a különös, hogy a szűkebb vég külön van tagolva és azért a kor-mantyúja csak 0·004 m. magas. Hogy ezen tiszta csőlap honnan kerülhetett elő, azt senki sem mondhatta meg. De hallottam, hogy a ház udvarában évekkel ezelőtt egy kőlapokkal befödött régi kútra akadtak. Talán evvel állott az vonatkozásban. A vezeték korát sem tudtam megállapítani, mivel a tagon semmiféle mész vagy más nyom nem észlelhető.

A palánki vezeték. 1880. tavasszal Böhm Lénárd az ó-palánkai Szápája szigetről egy csőtagot szerzett, melyet a fehértemplomi városi múzeumnak ajándékozott. Ez jól iszapolt, élénk vörös csonka kúpalku

tag, amely 0·4 m. h., az egyik végén 0·09, a másikon 0·06 m. belső átmérőjű. Itt különben csonka és csorbás. Falvastagsága a bővebb végén 0·015, másikon 0·007 m. Bővebb végétől 0·005 mnyire egy, ettől ismét 0·015 mnyire egy másik és innen 0·244 mnyire, tehát a közepén túl egy harmadik vonal fut a tagon körül; úgyszintén a szűkebb végtől 0·01 mnyire és 0·02 mnyire 1—1 vonal. Ennek nincsen karmantyúja. A méretek után ítélve, talán nem is volt.¹

Ezen vezetéknek, amelyből eddig csak ezen egyetlen tagot ismerjük, az lehetett a célja, hogy a török Uj-Palánka erődöt a száraz-földről ivóvízzel lássa el.

A fehértemplomi vezeték. A Prinzen-völgy nyugati lejtőjén nyugatra az ottani keresztől, dr. Kremling József földjén 1901 március közepén rigolozás közben hasonló vezetékre bukkantak. A csőtagok téglaléből rakott és palalapokkal fedett csatornában feküdtek.² Egy, a verseczi muzeumba került tag 0·46 m. hosszú. A szűkebb végnél 0·03 m. hosszában a cső összeszorul és külön tagolást mutat. Belső átmérője a bővebb végnél 0·105 és a szűkebbnél 0·07 m. Falvastagsága az előbbi végnél 0·02 és az utóbbinál 0·006 m. E a verseczi muzeumba került tag csonka, kúpalakú minden tagolás vagy karmantyú nélkül. Ezen vezeték a Prinzen-völgy torkolatának nyugati lejtőjén volt forrás vizét a város felé vezette. A dr. Kremling-féle szőlőben a vezeték 30 m.-nyire az alatta elhúzódnó út felett volt elhelyezve.

Az oravicabányai vezeték. 1893. nov. 25-én a Simeon-hegy lejtőjén az Ábrahám-kútja nevű forrásnál egy kisebbszerű vezeték maradványait találták, melyből két sérült csőtagot Forster Z. küldött a temesvári muzeumnak. Mindkettőnél a szűkebb vég hiányzik. Az egyik töredék 0·24, a másik 0·18 m. hosszú. Ennek a bővebb végénél a belső átmérő 0·06 és a falvastagság 0·01 m.³

A lippai vezeték. A lippai polgári iskola gyűjteményeiben őriznek egy vagy több csőtagot, amelyek arról a vidékről valók, de amelyekről bővebbet nem mondhatok.

Eisenkolb Aurél a lippai polgári iskolának 1891/2. évi értesítőjének 40. oldalán említi, hogy a török világban lerakott vízvezeték a várost a még ma is „pasakút”-nak nevezett forrásból látta el vízzel és hogy annak agyagesővezetékéből a forrás irányában lévő szilváskertekben és a régi várfal nyomának hosszában gyakran még jól fentartott részek kerülnek elő a földből.

Analógiákat kutatván, idővel Dél-Magyarországon kívül több hasonló vezetéket konstatáltam, amelyekről a következőkben referálok:

¹ Tört. és rég. Ért., VII., 165., 169., 170.

² „Nera”, 1901, 15. sz.

³ Az Értesítő XX. évfolyamában leghelyül tévesen Resicza van mondva.

Hino, Dobrudsa. 1906. júliusban láttam a bukaresti nemzeti muzeumban innen egy kb. 0·42 m. hosszú vörösre égetett tagot, amelynek karmantyúja le volt törve.

Torda. 1907-ben láttam Solymási Ágostnál egy csonka csőtagot, amely itt állítólag a sós fürdőknél évekkal ezelőtt előkerült. Karmantyús. A szűkebb vég letörött. A csonka tárgy 0·35 m. hosszú. A bővebb végnél a belső átmérő 0·12 és a falvastagság 0·01 m. A szűkebb végnél a belső átmérő 0·06 és a falvastagság 0·01 m. Vörös.

Carnuntum. 1904. júliusban láttam a Museum Carnuntinumban 2-féle csőtagot. Az egyik 0·51 m. hosszú, amiből 0·04 m a különtagolt szűkebb végre esik. A belső átmérő a bővebb végnél 0·18 m. és a szűkebbnél 0·132 m. A falvastagság 0·03 m. Egy példányon az egyik végnél 8, a közepén 10 és a másik végén ismét 8 bekarcolt vonal fut körül. De a legtöbb tag nélküli ezen dísz. Színe: vörös.

Az amphitheatrum belső terének szélén, evvel párhuzamosan fordul elő, úgy, hogy azt a nézetet is hangoztatták, hogy a carnuntumi amphitheatrumban naumachiakat is rendeztek.

A másik fajta csőtag szürkésfakó és 0·62 m. hosszú. Bővebb vége külön van tagolva és 0·05, szűkebb vége hasonló és 0·035 m. hosszú. Belső átmérője a bővebb végnél 0·072 és a szűkebbnél 0·045 m.

Pozsony. Ugyanazon időben tekintettem meg a pozsonyi városi múzeumban egy közel 0·70 m. hosszú, hasonló alaku fekete csőtagot, mely a „mély útnál“ találtatott.

Eszék. 1905-ben szerzett az eszéki városi múzeum több csőtagot, melyeket Eszék-Ujvárosban egy házban találtak. Egynek a hossza 0·50, amiből 0·43 a bővebb résznek jut. A szűkebb vég külön van tagolva és 0·07 m. hosszú. A bővebb végnél a belső átmérő 0·10 m. és a falvastagság 0·01 m. A szűkebb végén a belső átmérő 0·06 és a falvastagság szintén 0·01 m. Színe világos vörös.

A magyar nemzeti muzeum Budapesten ilyen maradványokból egész sorozatot mutat fel. Ezeket 1906-ban néztem meg.

Aquincum. Innen az Arch. Értesítő már régen egy conicus alakúnak a rajzát közölte, mely jelezve van és az említett forrás szerint a kora középkorból való¹. Ezen példány 0·48 m. hosszú. A bővebb végnél a belső átmérő 0·098 és a falvastagság 0·012 m. A szűkebb végnél a belső átmérő 0·06 és a falvastagság 0·006 m. 0·05 m.-nyire a szűkebb végtől van a három domború vonalból álló, 0·015 m. magas karmantyú. Színe szürkés.

A budai Királyfürdő szolgáltatott egy sötét vörösre égetett és kőragaszba beburkolt tagot, amelynek köpenyegében római falitéglamaradványok láthatók. A tagnak hossza: 0·66 m. A bővebb végnél a

¹ „Arch. Értesítő“, U. F. XVIII., 77—79.

belső átmérő 0·16 és a falvastagság 0·015 m. A szűkebb végnél a belső átmérő 0·14 és a falvastagság 0·006 m. A 0·02 m. magas karmantyú 0·06 m.-nyire van a szűk végtől.

Pilis-Szent-Keresztről 1869-ben került fel egy 0·48 m. hosszú karmantyútlan csőtag, melynek bővebb végén a belső átmérő 0·09 és a falvastagság 0·012 m., szűkebb végén pedig a belső átmérő 0·06 és a falvastagság 0·01 m.

Visegrád 1883-ban egy sárgás karmantyútlan és burkolatlan tagot szolgáltatott. Hossza 0·56 m. A bővebb végén a belső átmérő 0·22 és a falvastagság 0·01 m., a szűkebb végén a belső átmérő 0·13 és a falvastagság 0·015 m.

Esztergeről 1885 óta van egy 0·22 m. hosszú karmantyútlan tag, amelynek belső átmérője a bővebb végén 0·105 és falvastagsága 0·006 m.

Csákberényről 1906. szept.-ben Dr. Mahler Ede hozott egy beburkolt részletet, amelynek egy tagja 0·51 m. hosszú. A bővebb végénél a belső átmérő 0·1 m. és a falvastagság 0·02 m., a szűkebb végénél a belső átmérő 0·065 m. Ez utóbbitól 0·03 m.-re van a 0·02 m. magas karmantyú. Ez találtatott 1883. szeptemberben Vajalon az uradalmi ispánlak előtt útépítés alkalmával 60—70 m. hosszú vonalban.

Mahler Csákberény mellett Ónod-pusztán is látott ilyen maradványokat.

Van aztán ott még vagy egy féltucat csőtag, amelyeknek lelhelye ismeretlen. Ezek közt egy igen érdekes, mert kétszer hajlított oldalaival és rövidségével palackhoz hasonlít. Ez csak 0·25 m. hosszú és be volt burkolva.

Rómer Flóris 1869-ben a „Műrégészeti Kalauz“-ban (I., 89) a római hypocastumoknál használt üres cserepek megemlítésénél írja, hogy ilyen hengeridomú, a végükön szorosan egymásba illő agyagcsöveket vízvezetékeknél is használtak, és hivatkozott arra, hogy ilyenek a budai Lukácsfürdőnél és a patyi forrásnál is előfordultak. Meglehet, hogy a fentiek közül 1—2 ezekből való.

*

Ha a felsoroltakon végigtekintünk, látjuk, hogy van a vezetékek közt római, középkori, török és végre XVIII. századbeli eredetű. A temesvári a legfiatalabbik az egész sorozatban¹. Itt is a tanúság az, hogy bizonyos formák, szerkezetek vagy gondolatok nagyon hosszú életűek, az egyik kor vagy nép átveszi azokat az elődjétől és használja, amíg az céljának megfelel és jobb nem lép a helyébe².

Versecz, 1914. április 5-én.

¹ Dr. Wosinszky (1901. okt. 24-én) eszmecserében említette, hogy ezen cserép-csőves vízvezetékek a rómaiaktól kezdve a legújabb korig dívatban voltak.

² Fiam (dr. Milleker Rezső) kisázsiai két kutató útjában hasonló vízvezetékeket még most is használatban talált.

Adalékok Temesvár műveltségi viszonyaihoz a XIX. század legelején.

Temesvár népessége a XIX. század első éveiben nem volt ugyan több tizezernél, de azért Budát, Pestet és Pozsonyt kivéve, az ország legszebb városa volt. Kiemeli ezt minden külföldi utazó is. Lakossága is művelt, szórakozni szerető, sőt sok tekintetben könnyelmű is volt. Vagyoni jóléte is megadta a módot a szórakozásra, de még inkább reá vetette a közegészségügy kedvezőtlen állapota. Sok mindenféle betegség pusztította a lakosságot, mint a pestis, scorbut, himlő, de legjobban a váltóláz, melynek oka a rossz ivóvíz és a város közelében evő posványok voltak.

A mai *Belváros* 1801-ben már teljesen ki volt építve és nem sokat különbözött a mostanitól, csakhogy várfalak vették körül; a Belvárosban 156 ház volt, ezek mind cseréppel voltak fedve.¹ Az utcáknak még nincsen hivatalos nevük, csak a házak vannak II. József császár óta számozva. Az utcákat körülírva jelölik meg, aszerint amint ottan valami közintézet van, így például volt *Domtér* (a mai Losoncytér), *Patikautca*, (a mai Hunyadi-utca), *Harmincad-utca*, (Lonovits-utca), *Plébánia-utca* stb.

A közlekedésnek igen nagy akadályát képezték a *várfalak*. A külvárosokból a Belvárosba 3 kapu vezetett, de a Belvárost hármassal várfal vette körül, a várfalak körül pedig mély sáncok terültek el, a melyek télen és tavasszal megteltek vízzel s veszedelmes kigőzölgésük megfertőztették a levegőt. Ha valaki a külvárosokból jött a Belvárosba, a három sáncon keresztül három hídon kellett átmennie, míg a várkapuhoz ért. A legbelsőbb hid felvonó hid volt, melyek éjszakára felvontak s így reggelig a közlekedés teljesen szünetelt. Vásárok alkalmával e keskeny hidak előtt egész torlódás támadt, míg a kocsik — egyik a másik után — ki és bejuthattak. Vásári napokon a várkapukban a rendes katonai vártán kívül még a vásárbérlő felügyelői is ott voltak, kik a városba jött árusítókat adóztatták meg. A harmincadvám alá eső árukat a vásárfelügyelők egy-egy katonai kísérettel a harmincadhivatalhoz kísértették s ott fizették le a vámot.²

¹ Temesvár város levéltára 1801. évi 1690. szám.

² U. ott 1801. évi 2379. A harmincados 1801-ben Szaniszló Antal volt.

A külvárosok (Gyárváros, Józsefváros, Majorok) házai már csak részben vannak cseréppel fedve, a legtöbb ház zsindellyel fedett, de sok ház van *náddal* fedett is, kivált a Majorokban. A városi építőmesterek 1801-ben azért panaszkodnak, hogy sokan a házaikat falusi oláh kőművesekkel és pallérokkal építtetik. A városi tanács ezt el is tiltotta és kimondta, hogy ezentúl csak a vályogból épült és náddal fedett házakat szabad ilyenekkel építtetni, de a jó építőanyagból épült, zsindellyel vagy cseréppel fedett házakat csak városi építőmesterekkel szabad építtetni.¹

Egy-egy külvárosi ház értéke nagyon alacsony volt; úgy a Majorokban 1801-ben 400 frtért, ugyanakkor a Gyárvárosban árverésen 750 forintért vettek egy házat.

A Majorokban 1801-ben 188 ház volt, de azért mégis volt hat koresma és két sörkimérő.

Házépítés a külvárosokban nem történhetett meg a Bánáti General-Commando tudta és engedélye nélkül. Aki építkezni akart, annak csak oly feltétel alatt engedték meg, hogy a katonai hatóság kívánságára azt bármikor lebontatja s erről a katonai hatóságnak reversálist kellett adni.²

A lakások száma meglehetősen kevés lehetett 1801-ben, mert a városi hatóság az ide érkezett báró Festenberg tábornok számára csak úgy tudott kellő lakásról gondoskodni, hogy a Gyárvárosban több lakást volt kénytelen kiűrtetni.³

Magyarország 8 *postaigazgatóságának* egyike Temesvárott volt. Ehez tartozott az egész egykori Bánság, de az egész területen nem volt több mint husz postahivatal. A főposta Temesváron a kórház-épületben volt; az egyszerű levelek szállítási díja 1798 óta 6 kr., 1803 óta 8 kr., 1806 óta már 12 kr. volt. A Magyarországon levő három *lottóigazgatóság* egyikének is Temesvár a székhelye. Zálogház a XIX. század elején városunkban még nem volt; különben még 1810-ben is egész Magyarország területén csak két ilyen intézet volt; Pozsonyban 1775 és Budán 1787 óta.⁴

Gyárak már nagyobb számmal voltak; 1801-ben volt Temesváron egy *késgyár*, egy *olajgyár*, *posztógyár*, *selyemgyár*, de ez II. József halála után nagyon hanyatlásnak indult. Volt egy *drótygyár* is, de ez csakis vasdrótot készített, úgyszintén *dohánygyár* is, amelyben mindennemű *burnót*ot is készítettek hazai

¹ Városi levéltár 1801. évi 1690. sz.

² U. o. 2545. szám.

³ U. o. 1068. sz.

⁴ Schwartzner, Statistik II. 330. Temesvárott 1801-ben magánúton foglalkozott zálogüzlettel egy Pollák nevű izraelita. (Városi levéltár 1801. 1586. sz.)

dohánytermékekből és leginkább Olasz- és Németországban találtak vevőkre.¹

Könyvnyomda 1801-ben egy volt városunkban, *könyvkereskedő* meg egyetlen egy sem volt, hanem a nyomdász volt egyuttal a könyvárús is. Jellemző azonban, hogy *Klapka Józsefnek* már 1816-ban *kölcsön-könyvtára* volt városunkban.

Polgári lövészegyesület is volt már 1801-ben, ünnepélyek alkalmával kivonult és sortűzet adott; a tagok egyenruhában jártak; a lövölde 1801-ben az u. n. *elnöki kertben* volt,² (ma a szerb püspökség tulajdona.)

Az 1801. év Temesvárra nézve különösen nevezetes volt. Ekkor kezdi meg püspökségét *Kőszeghy László* csanádi püspök, ugyancsak akkor kezdé meg temesvári püspökségét *Avakumovits István* szerb püspök; ebben az évben lett temesi főispánná Eötvenesi *Lovász Zsigmond*. Mind e beiktatások fényes ünnepségekkel voltak összekötve. Ugyancsak 1801-ben, szeptember közepén látogatta meg Temesvárt *Károly főherceg* a híres hadvezér, amely alkalommal a város fényesen kivilágíttatott.³

Még fényesebb látogatás várt Temesvárra 1807-ben; ekkor Ferenc király látogatta meg a várost; a király május 12-én este 6 órakor érkezett Temesvárra és a *Trombitás* fogadóban szállt meg: május 13-án meglátogatta a hivatalokat többi között a vármegyeházat, sőt a piaristák gimnáziumát is. Megérkezése estéjén fényes kivilágítás volt, csak a városi épületek kivilágítása 694 frt. és 28 krajcárba került a városnak, május 13-án fényes katonai paráde volt. Május 13-án tovább utazott a király. A királylátogás előtt pár nappal Károly főherceg is megfordult a városban és pedig május 8 és 9-én s a főhadi kormánysház épületében szállt meg, 9-én tovább utazott Aradra, tehát nem egy időben volt itt a királlyal. A főherceg látogatása katonai mustrákkal volt összekötve s mintegy előkészítője volt a királyi látogatásnak. A város tanácsa úgy a főherceg mind a király látogatása alatt, május 8., 9., 12. és 13-án a katonáknak fejenként egy-egy fél font húst és egy-egy félliter bort adatott s ezért a Hadi Tanács aug.

¹ Schwartner, Statist. Aufklärungen II. Theil. 249., 250—252., 256., 258., 262. Kiválóbb dohánygyárak már a XVIII. század végén voltak: Fiumében, Pozsonyban, Budán, Pesten, Pozsegán, Péterváradon és Temesváron. (U. o.)

² Városi levéltár 1801. 2201 sz és 2502 sz.

³ Károly főherceg látogatása közelegvén, a városi tanács arra kérte a bánati General-Commandót, hogy a főherceg előtt tisztelgő, egyenruházott, polgári lövészcsapat számára adjon ki a tüzérkaszárnnyából 120 darab löfegyvert, a főherceg megérkezése estéjén pedig a katonai épületeket világíttassa ki. A katonai parancsnokság ezt a kérelmet megitagadta. Városi levéltár 1801. évi 2231. szám.

2-iki leiratában köszönetét is kifejezi a városnak,¹ mely a *Wiener Zeitung* útján hivatalosan is megjelent.

Egészségügyi tekintetben is igen nevezetes az 1801. év Temesvárra. Ekkor kezdék meg városunkban a *himlő elleni beoltást*, mely azelőtt annyi áldozatot ragadott el. Ha meggondoljuk, hogy Jenner a himlőoltás apostola, a világhírű angol orvos csak 1786-ban végezte Londonban az első védhimlőoltást és csak 1798-ban tette közé a himlőoltásról szóló tapasztalatait és hogy Londonban is csak 1799-ben nyílt meg az első nyilvános oltóintézet, akkor nem tudjuk eléggé méltányolni, hogy városunkban oly gyorsan utánozták.²

Különben Temesvárnak elég oka volt félni a ragályos betegségektől; különösen a francia háborúk idején, tehát 1801-ben is a kazamatákban mintegy 1500 fogoly volt összezsúfolva, s ezek között gyakran ütött ki ragályos betegség. Különösen pusztított közöttük a *scorbut* és a *váltóláz*, a városban pedig a himlő.

A XIX. század elején a köznép még az *érvágást* tekintette mindenféle betegség specifikus gyógyszerének. Emiatt ha a paraszt a városba jött, elment a borbélyhoz és eret vágatott magán. A borbélyműhelyek kivált vásárok idején, úgy néztek ki akár a mészárszékek, a sok vér miatt. Az érvágást olyan biztos szernek tartották minden baj ellen, hogy még a lovakon is eret vágattak és erre különösen alkalmas időnek a *nagycsüttörtököt* tartották.³

Igaz hogy egészségtelen volt a XIX. század elején Temesvár klímája, de azért igen sok esetben más oka volt a betegségnek; ilyen például, hogy az oláh köznép évenként 238 bőjti napot tartott; a temesvári polgárság viszont dőzsölő életmódot folytatott, mert úgy vélte a váltóláz kitörését megakadályoztatni.

A város közigazgatása teljesen német. A német polgárság között mintegy sziget emelkedik ki a *vármegye* tisztviselői kara, a mely teljesen magyar.

A városi hatósághoz mindennemű beadványt német nyelven nyújtanak be; a reájuk hozott végzések s a városi tanács jegyzőkönyvei kizárólag németek 1801-ben. A felterjesztéseket a Helytartó Tanácshoz azonban latin nyelven intézik, úgyszintén a vármegyékhez is, a kir. kamarához, katonai parancsnokságokhoz, városokhoz pedig német nyelven irnak.

Az 1801. évben több mint negyedfélezer üggydarab érkezik a

¹ Temesvár város jkönyve 1807-ről 1792. szám. Temesvármegye jkönyve 1807-ről 391. szám.

² Különben Oravicán már 1794-ben oltottak be 70 gyermeket természetes himlővel s a 70 közül csak egy halt meg. Schwartzner: Statistik III. 503.

³ Schwartzner I. 86.

városi tanácshoz, e tekintélyes szám között csak egyetlen magyar-nyelvű beadvány van, a Vályi András pesti egyetemi tanár beadványa, melyben arra kéri a városi hatóságot, hogy a nemsokára megjelenő földrajzi munkája számára, a melyben egyes városok acélmetszetű képei is meg fognak jelenni, Temesvár is készítesse el a város képét, illetőleg annak költségeit — 150 forintot — fedezze. A végzés erre a beadványra is német. Megadták a 150 frtot,¹ azonban sajnos, a könyv meg nem jelent, mert Vályi András még 1801-ben meghalt.

A városi polgárság annyira német, hogy még a *magyar nábob* is, mint Gróf András, Oszlányi Imre és Lendvai György német beadványt intéznek a tanácshoz s előljárójuk: Balog László mester Ladislaus Balog-nak írja magát a folyamodás alá.²

A városi nagyobb szállókban naponkint cigányzene volt, játszottak a cigányok magyar nótákat is, de a temesvári cigányok sokáig nem tudtak magyarul. Dobrentey Gábor, a neves magyar író 1822-ben fordult meg Temesváron, akkor midőn Trattner Tamással petrócai beiktatására jött Temesvár megyébe s Temesváron egy belvárosi vendégfogadóba (valószínűleg a Trombitásba, ma Hungária) szálltak. Rögtön egy csoport cigányzenész fogadta őket magyar darabokat játszva. Amikor Döbrentey magyarul szóllította meg őket, arra már felelni nem tudtak. Trattner kacagott erre, hogy Temesváron már még a magyar muzsikus cigány is németté lett.³

¹ Városi levéltár 1801. évi 2286. szám. A városi jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy a XIX. század elején Temesvár minden német ügyet pártol, anyagilag is hozzájárul, de országgyűlési köv. tei és polgármesterei magyarul nem tudnak; a közgyűléseken, tanácsuléseken kivétel nélkül németül beszélnek; a jegyzőkönyvek is németek csak itt-ott lehet néha latin nyelvű jegyzőkönyvet találni. A városi jegyzőkönyv csak akkor változott magyarrá, amikor ezt a törvény már határozottan elrendelte. (1844, II. t.-c.)

² Városi levéltár 1801. 2582. szám.

³ Berzsenyi Dániel összes költeményei. Kiadta Döbrentey Gábor. 3. kiadás, Buda, 1842. 279. lap.

Főtitkári jelentés

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat 1914 május 10-én tartott XXIX. közgyűlésén.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk az 1913. évvel betöltötte immár fennállásának 41. esztendejét, 1885-ben végbement ujjaalakítása óta jelenleg XXIX. közgyűlését tartják meg; de ha alakulásunk óta számíthatjuk közgyűléseink számát, úgy a mai közgyűlés, a jubiláris számba vehető negyvenediket érte meg, s ekként egyesületünk egyike azoknak, melyek vidéki városainkban legkorábban alakultak meg.

Mai közgyűlésünkől is hálával fordulunk amaz elődeink felé, akik — megértve a kor jelszavát — negyven év előtt társulatunkat, mely akkor még csak a „*délmagyarországi tört. és rég. társulat*“ nevet nyerte, megalkották és alapjait szilárdul lerakták. Elsősorban szóljon hálánk ama nemes férfiú emlékének, ki szóval, tollal, tettel egyaránt törekedett e társulatot életre kelteni s annak egyúttal legbőkezűbb megadományozója is volt. *Ormós Zsigmond* ha semmi más nemes dolgot nem végzett volna is, pedig mennyi más érdem is fűződik az ő nevéhez, már ezzel az egyetlen alkotásával is, megörökítette nevét hazai közművelődésünk emléklapjain. Délvidékünkön ő volt az első, ki a műtörténelemmel alaposan foglalkozott, ő volt Délmagyarországon az első archeologus és numismatikus, ki kritikai gonddal gyűjtögette az őskor és a klasszikus ókor emlékeit, hogy azokat majdan egyesületünknek juttassa; ő volt az első, aki Délmagyarországon az első magyar nyelvű regényt irta; ő volt aki már 1843-ban a magyar szellemet és műveltséget hirdető „*temesi kaszinót*“ megalapította; ő volt Délmagyarország első magyar nyelvű hírlapjának, a „*Delejtű*“-nek egyik oszlopa; ő keltette életre Temesvár első magyar napilapját a „*Temesi Lapok*“-at; ő volt az, aki ezt a házat, mely jelenleg is ott honunk, Temes vármegye pártfogásával megszerezte és muzeumi célokra berendeztette. *Ormós Zsigmond* érdeme az, hogy Temesvár városa volt az első Magyarország vidéki városai között, amelynek önálló muzeumi palotája volt.

Husz éve alussza már örök álmát Ormós Zsigmond, de társulatunk mindig ugyanazon a nyomokon halad, amelyeket ő kijelölt. Mint vezér, biztos kézzel jelölte ki az utat; mint tudós, útmutatója volt nemcsak a kezdőknek, de a haladóknak is; mint ember — jószívű; „igazság és jószág” — volt a jelszava; mint magyar, még aggastyán korában is küzdött a túlzásba nem menő szabadelvű eszméért és a magyarság kulturális elsőiségeért.

Jubilárisnak nevezhető jelen közgyűlésünkön tehát hálatelt szívvel adózunk alapítónk dicső szellemének!

Működésünket a multban is az ő szelleme vezette, azért csakúgy, mint a mult évekbén, most is nyugodt lélekkel számolhatok be az igazgató választmány nevében és megbízásából elmúlt évi működésünkről és az elért eredményekről, mert mostan is folytonos haladásról, gyűjteményeink gazdag gyarapodásáról, irodalmi kiadványaink hézagpótló becses voltáról és a rendezésekben is, a körülményekhez képest, alapos munkálkodásról számolhatok be.

Társulatunk és muzeumunk, mint a hazai közművelődés egyik számottevő tényezője, 1913-ban is, tőle telhetőleg híven teljesítette kötelességeit. Figyelemmel kísértük most is a történelmi multnak emlékeit, irodalmát; igyekeztünk annak egyes homályos helyeit felderíteni és összegyűjteni mindazt, ami okmányokban, műipardarabokban, könyvekben, régészeti maradványokban, műipardarabokban, képzőművészeti emlékekben reánk maradt és szerény anyagi viszonyaink mellett megszerezhető volt. Figyelmünket ugyan leterjesztettük egész Délmagyarországra, de — az elmúlt évben — különös gondot fordítottunk Temesvár sz. kir. város régészeti, műipari, néprajzi és képzőművészeti emlékeinek a gyűjtésére. És nem kétlem, hogy ha Temesvár 1916-ban a visszafoglalásnak 200. évfordulóját megünnepelni kívánna s ebből az alkalomból — a város multját bemutatni akarná, muzeumunk oly gyűjteményt tudna egymagában is kiállítani, amely kellőleg csoportosítva és megfelelő helyiségben közszemlére téve, nemcsak minden látogatónak a közérdeklődését vonná magára, hanem országos érdeklődést is keltene. Abban sem kételkedem, hogy ha majd az új muzeum-palotában rendszeresen osztályozva fogjuk majd bemutatni ország-részünk történelmi és műipari, valamint műtörténelmi emlékeinket és közszemlére tenni mindazt, ami eddigelé szétszórva vagy elraktározva van, úgy a Délmagyarországi Muzeum Temesvár városának egyik legfőbb kulturintézete, de a legnagyobb látványossága lesz, amelynek legnagyobb befolyása lesz nemcsak a történelmi érzék fejlesztésére, a mult megbecsülésére, a műérzék növekedésére, hanem az összetartozandóság fogalmának ápolására is.

Nagy feladat vár még ezután is, kivált a közeljövőben társula-

tunkra és muzeumunkra, nemcsak a minden irányban való gyűjtés, hanem elsősorban a Délvidékünk sajátos életviszonyait feltüntetendő *ethnografiai gyűjtés nagyarányú megindításával*, mert ennek még csak a kezdetén vagyunk, pedig a folyvást pusztuló ethnografiai sajátságok mindjobban arra intenek, hogy e téren se késedelmezzünk. De ebbeli igyekezetünknek szárnyát szegi a helyiség hiánya, úgy, hogy nagyobb terjedelmű ethnografiai tárgyakat emiatt meg nem szerezhetünk.

Több ízben reá mutattam már azokra a gátoló okokra, amelyek muzeumunk fejlődését akadályozzák. Jó ezt mindenkor hangoztatni; talán mégis lesz majd eredménye. Egyik legfontosabb ok az *anyagierők elégtelensége*, mert emiatt igen gyakran kénytelenek vagyunk lemondani olyan muzeális tárgyak megszerzéséről, amelyek pedig első sorban épen a délmagyarországi múzeumba valók volnának. A másik ok szintén olyan fontos, t. i. hogy nincsenek e muzeumnak olyan tisztviselői, akik egész idejüket, összes tevékenységüket ennek az intézetnek szentelhetnék; de a gátoló okok között mégis csak a legfontosabb marad a *kellő helyiség hiánya*.

Pedig a közönség érdeklődése a muzeummal szemben évről-évre növekedik; bizonyossága ennek a látogatók számának folytonos emelkedése; míg a látogatók száma 1909-ben 8100, 1910-ben 9011; 1911-ben 12.813; 1912-ben 12.935; 1913-ban már 14.459 volt.

Gyűjteményeinket az elmúlt évben is legszámosabban az ifjúság látogatta, nem csak a helybeli közép- és alsófokú iskolák növendékei, hanem úgy a közeli mint távolabbi vidékről számos iskola tanulói keresték fel tanáraik vezetése alatt, így az *aradi, egri, debreceni* fő-reáliskolák s a *sentesi* áll. főgimnázium növendékei. Látogatásával megtisztelte muzeumunkat *dr. Glattfelder Gyula* csanádi püspök. (1913. feb. 21.) Az országos főfelügyelőség részéről *dr. Pósta Béla* kolozsvári egyetemi tanár fordult meg intézetünkben (1913. aug. 27.). Külföldi tekintélyes látogatóink voltak a többek között: *dr. Roda* tanár Párisból, *C. B. Normann* Londonból, *Seulescu* Mihály, a román képviselőház alelnöke Bukarestből, *Mustafa Kerim* Szmírnából, *Huszein Haszib* Szmírnából; azonkívül voltak többen Bernből s az osztrák tartományokból, hazánknak pedig minden vidékéről. A Vallás- és közoktatásügyi miniszterium kebeléből pedig *Andor György* esztergomi kanonok, ministeri tanácsos látogatta meg a muzeumot.

A látogatások száma legnagyobb részben igyenes volt, mert vásár- és ünnepnapokon a látogatás ingyenes, csak hétköznapokon 60 fillér; s ily úton 144'60 K. volt a bevételünk.

Társulatunk 1913. évi működéséről a következőkben számolhatok be:

Társulatunk tartott egy évi rendes közgyűlést és három igazgató-választmányi ülést, amelyeken első sorban mindig a folyó ügyeket intézte

el a választmány, de ezenfelül mindenkor egy-egy tudományos felolvasást is tartott és pedig:

1. április hó 22-án dr. Singer Jakabtól: „*A temesvári zsidók 1848/9-ben*“.

2. május 9-én Milleker Bódogtól: „*A törökök első betörései délmagyarországba*“.

3. október 22-én, dr. Berkeszi Istvántól: „*Temesvár legrégibb lelet-tárgyainak ismertetése az őskortól az Árpádkor végéig*“.

Irodalmi kiadmányainkat a múlt évben is folytattuk és mint ilyen jelent meg a társulati *Értesítő* I. II. füzetében hét ívnyi terjedelemben Milleker Bódog becses tanulmánya „*Délmagyarország középkori földrajza*“, mely összegyűjtve adja mind azt a száz- meg százfelé elszórt apró adatot, melyek e tárgyról megtudhatók voltak. E hét ív azonban csak a felét teszi ki a teljes munkának, másik fele a jelen évben fog megjelenni, s ezzel oly művet adunk a közönség kezébe, amelynek hasznát fogja látni nemcsak a történetkedvelő, hanem minden délmagyarországi lakos, aki helységének multja iránt érdeklődik.

Az *Értesítő* III. és IV. füzete szintén együttesen, 8 ívnyi terjedelemben jelent meg s tartalmazza a vidékünk multjával foglalkozó kisebb értekezéseket és tanulmányokat, úgyszintén a társulati életünk képét.

E 15 nyomtatott ívre terjedő *Értesítő* minden lapja Délmagyarországra vonatkozik és nem kétlem, hogy érdemlegesen csatlakozik az eddigi évfolyamokhoz és mindenkor elsőrangú forrása fog maradni vidékünk történelmi irodalmának.

Ami a muzeum gyűjteményeinek gyarapodását illeti, igen öröndetes haladásról tehetek jelentést.

A gyarapodás nemcsak számra, de értékre nézve is becses. Összes gyarapodásunk 1913-ban, számokkal kifejezve: 2315 darab; 1520 darabbal több, mint 1912-ben.

E szám az egyes osztályok között a következőleg oszlik meg:

I. A *könyvtár* gyarapodott 285 darabbal. E gyarapodás között van 17 darab állami letét; 34 darab vétel vagy csere útján került hozzánk; 234 darab pedig ajándékozás folytán. Ezek között legértékesebb ama 139 darabból álló könyvadomány, amelyet a városi nyilvános könyvtár nevében, a többes példányokból Bellai József városi tanácsnok juttatott intézetünknek. Nem selejtes dolgok ezek, mert a többes példányok sorából a társulati főtítkár csak azokat válogatta ki, amelyek szakkönyvtárunk egyik vagy másik osztályába beleillenek s amelyek idáig hiányoztak. Emellett a múlt évben is gyűjtöttük a könyvtár számára a régi hirlapszámokat, az *aprónyomtatványokat*, sőt még a jellemző képeslevelező lapokat is.

A könyvtár törzsállománya 1913. év végén 10.078 db volt. Ezek között

van: a) *könyv* 2184; b) *hirlapszám* 502; c) *aprónyomtatvány* 3976; d) *térkép* 123; e) *kézirat* 37 kötet; f) *oklevelek és egyéb iratok* 2905; egyéb *könyvtári anyag* 351.

II. A régiségtár és éremtár összes évi gyarapodása 1303 db. Ezek között van: a) *őskori, római, középkor- vagy újabbkori tárgy* 1113 db.; b) *kegyeleti tárgy* 5; c) *érem és papírpénzjegy* 185 darab.

Ez osztály legértékesebb gyarapodása a torontál vármegyei perjámosi ásatás folytán következett be. Társulatunk ugyanis a Perjámos község határában levő, u. n. *Schantzhügel* dombot már évek óta bírli, hogy az ott levő őskori lelethelyet kiaknázza. Az ásatások vezetésével 1913-ban is dr. Roska Márton kolozsvári egyetemi adjunktör bízott meg, ki 1913. október 4—15. között 15 munkással végzett ott archeol. ásatást és jelentése szerint a legszebb eredmény koronázta fáradozását; így a többi között sikerült két négyszögű őskori lakást is felfednie. A talált tárgyak száma mintegy 700 darabra megy s az eddigi leletekkel együtt a perjámosi ásatás immár 1401 darabra emelkedett. A lelettárgyakat dr. Roska Márton úr tisztogatás, rendezés, tudományos meghatározás végett magával vitte Kolozsvárra s csak tudományos feldolgozása után fogja azokat muzeumunkba beszállítani. Ideáig csak az 1910-ig felfedett perjámosi lelettárgyakat küldte meg muzeumunknak, amelyek ládákba rakva a pincében vannak elraktározva. (S. 95. sz. a.)

Ezenkívül a torontál vármegyei Csóka községbeli „Kremenyák” nevű őstelepről szereztünk meg 200 darab régészeti tárgyat, ezeket is csak elraktározhattuk (S. 109. sz. a.). — Igen gazdag aratásunk volt az 1913. év folyamán a munkálatban volt *temesvári csatornázási munkák* után. E munkálatokat hónapon át állandó figyelemmel kísértük és részint a munkát vezető városi mérnökség adott át néhány lelettárgyat, de sokkalta magasabb volt az aratásunk azon az úton, hogy magukkal az ásatást végző munkásokkal léptünk állandó összeköttetésbe. Így ha ki is adtunk mintegy 200 Krt a munkásoknak, de legalább beszolgáltaták a legtöbb lelettárgyat s az ő vevőkön a leletkörülményeket is, habár nem mindig pontosan, de legalább nagyjából megállapíthattuk. A felszínre került régészeti tárgyak között volt: *mammoth lábszárcsont, rhinocerus tichorinus* felső karcsontja, (a földtani intézet meghatározása); őskori tárgyak között előkerültek egy nagy és néhány kisebb *agyagedény*, amelyeknek jelentősége abban áll, hogy ezek voltak az első, Temesvárott előkerült őskori agyagedények; előkerültek továbbá nagyobb számmal átfűrt és át nem fűrt *csontkorcsolyák*, alakított *szarvasagancsok*, több *kelta kori vaskés*, *üvegkarpercek*, *bronzgyűrű*, *bronzrögök*, *bronzörészlet*, őskori *gyöngyszemek*, római kori *bronzstylus*, *horzsakő*, *vaskörzők*, *olvasztott viasz*; árpád kori

bronzfeszület, fülbevaló, IV. István rézérme, árpádkori sarkantyuk és zablák. Mindezek első sorban alkalmasak arra, hogy Temesvár legrégibb történetét előbbre vigyék.

Ha már az őskorra és az Árpádkorra vonatkozó számos tárgyat találtunk, még nagyobb számmal kerültek elő *fegyverek* az *Aniuk* idejéből s a XV—XVII. századból; ilyenek: *kardok, jatagánok, buzogányok, sarlók, szúróeszközök*; igen sok *sarkantyú* és *zabla* és még több *vaspatkó, kő- és vaságyúgolyó*; óriás nagyságú *vasbombát*, továbbá *réz- és agyak török edények, ékszerek, török pecsétnyomók, gyűrűk, török pipák, stb.* . .

Legnagyobb a száma mégis a *várépítés korából* (1718—1765) fennmaradt s most előkerült tárgyaknak. Ezeknek a száma több száz darabra megy. Legtöbb közöttük az *agyagedény*, több száz *cseréppipa, kályhafiók* stb.

Ajándék útján is több tárgyval gyarapodott a régiségtár; így dr. *Singer Jakab* főrabbi adott egy XVII. századbéli *ezüstgyűrűt*; *Oberst Péterné* egy darab régi *üvegkancsót*, *Mihályi Lajos* városi tisztviselő egy darab, óbessenyői leletű *bronz karperecet*, *Wolfinau Béla* tanár, 2 darab, temesvári leletű *kis üveget* s egy IV. István korabeli, temesvári leletű *bronzérmet*, *Bellai József* városi tanácsos egy 1848-as honvéd kis tábori *üvegbutykosát*, *Krémer Józsefné* úrnő egy régi *vas ostyasütőt*, *Székely László* városi műépítész úr *Tisza Kálmánnak* a *szemüvegét*, *Bechnitz Sándor* megyei főorvos úr egy *népvándorláskori ruhakapcsot*, *Gézer Géza* postatiszt egy XIV. századbéli *vaskardot*; *Scheich Lujza* és *Kleszkay Laura* úrnők nővérük után maradt 1849-es ereklyetárgyakat, mint egy *nemzeti kokárdát* 1848/49-ből, 3 méter hosszú *nemzeti pántlikát* és *Kossuth Lajosnak* 1849-évi *két kis arc-képét*.

Éremgyűjteményünk a múlt év folyamán 185 darabbal gyarapodott: ezek között van: a) állami letétként az *Aspremont család* 24 darab *üvegbárcája* és 4 darab *bronz plakett*; ajándék útján kaptunk a *rékási leletből* *Prinz J.* reáliskolai tanártól 118 drbot; *Pogány Mihály* szerkesztőtől a *pancsovai lövészegylet* 100 éves jubileumára vert *bronz emlékérmét*; *Már Oszkár* tánártól 3 drb római köztársaság korabeli *ezüst dénárt*; *Bechnitz S.* főorvostól II. *Mátyás király dénárját*, *Brassován Sándortól* 29 drb újabbkori *ezüst- és rézérmet*; *Küble Ferentől* a magyar orvosok és természetvizsgálók temesvári 1843. évi gyűlésére vert *bronzérmet*.

Az 1913. év folyamán szakkönyvtárunkra és a régészetre összesen 882.26 koronát költöttünk; az államsegély pedig e címen csak 600.80 korona volt, e szerint a mangunkéből költöttünk a könyvtára s a régészetre összesen 281.46 koronát.

A régiségtár törzsállománya 1913. végén volt 45784 darab; és pedig: a) régészeti és kegyeleti tárgy volt 15603; b) érmeink száma pedig 30181 darab. Mindez mutatja, hogy régészettárunk, kivált éremgyűjteményünk egyike az ország egyik kiválóbb régészeti és éremgyűjteményének.

III. A szépművészeti gyűjtemény ugyancsak 15 darabbal gyarapodott, de e 15 darab között 13 festmény van. E gyarapodás között csak egyetlen darab van állami letét, és pedig Madarász Viktornak Dózsa Györgyöt ábrázoló nagy olajfestményü arcképe 6000 korona értékben, a többit mind a saját erőnkéből szereztük meg 514 kr.-ért. Javításukra, keretezésükre pedig ezenkívül még 150-90 koronát fordítottunk.

Társulatunknak egyik elsőrangú feladatát képezi, hogy Dél-magyarország, kivált Temesvár nevesebb festőművészeinek alkotásait összegyűjtse. A múlt évben is sikerült a XVIII. században városunkban élt Wagner Anselm-től, továbbá a XIX. század első felében itt működött Fiala Antaltól, Dániel Konstantintól és Komlóssy Ferentől, összesen 12 darab, részint olaj- részint vízfestményt megszerezniünk. E képek nagyjából része ugyan arckép, de van közöttük két tájkép és egy tábori jelenet (Wágnertől).

Nincs kétségünk abban, hogy ha ez irányban is folytathatjuk a gyűjtést, úgy a XVIII. és XIX. századbeli helyi festőművészetnek igen jóra való alkotásait fogják bemutathatni a leendő, új temesvári muzeumban; sajnos — most — helyszűke miatt nem tudjuk e gyűjteményt csoportosítva, a kellő helyen kiállítani, csak oda helyezzük el, ahova épen helyet teremthetünk nekik. Köszönettel adózunk azért méltóságos Joanovich Sándor főispán úrnak, hogy ideiglenesen szíves volt helyet engedni a főispáni lakásban néhány jelesebb képünk számára.

A képzőművészeti emlékek gyűjtése terén még igen sok a tennivaló, mert úgyszólván naponként merülnek fel a régibb műalkotások, de anyagi erők híján a legjobb akarat mellett sem tudjuk a legjobbakat megszerezni. Évek óta hívjuk már fel a múzeumok és könyvtárak országos tanácsát, hogy társulatunk számára képzőművészeti államségélyt is eszközöljön ki a magas kormánynál. Idáig csak egy esetben tudtuk elérni, hogy az országos főfelügyelőség egy helybeli régi művész egyik művét szerezte meg számunkra 150 K-ért. (Wagner: Miloradovits orosz grófné arcképe 1805-ből.)

A képzőművészeti gyűjtemény törzsállománya 1913 végén összesen 2917 darab. Ezek között van 19 szobor, 429 festmény, 2207 darab metszet vagy rajz, 67 fénykép és 195 darab modern művészeti tárgy.

IV. A néprajzi tárvalóságos hamupipőkéje intézetünknek. A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége pártfogásával 1903-ban kezdtük

meg az osztály felállítását s a Délvidéki Kárpátegyesületre bíztuk annak gondozását, a gyűjtemény maga pedig a helybeli felsőbb leányiskolában talált elhelyezést. Csak néhány évig maradhatott ebben a viszonyban, mert az országos főfelügyelőség ezt a viszonyt nem találta megfelelőnek s így a néprajzi gyűjteményt ismét magunk vettünk gondozás alá és hogy helyiséget biztosítsunk neki, megkértük a temesvári állami főgymnázium igazgatóságát, hogy az akkor újonnan felépült állami gimnáziumban adna ideiglenesen helyet a néprajzi gyűjteménynek. Kaptunk is egy kisebb termet, a melyben a néprajzi gyűjtemény 1907-től 1913. december végeig, úgy ahogy megvonulhatott; de e teremre időközben az állami gimnáziumnak is szüksége volt s így közvetlenül karácsony előtt el kellett onnan mindent hozatnunk és mivel más helyiséget nem kaptunk, a különben is túlszűfolt anyaintézetben, jelen épületünkben kellett azt is elhelyeznünk, ahol épen helyet tudtunk annak szorítani, vagyis a kapubejárat alatt. Úgy ahogy a fedél alatt van ugyan, de kitéve sok tekintetben az időjárás viszontagságainak. Az újabb szerzeményeket pedig már nem tudjuk másképpen elhelyezni, minthogy ottan szorítunk azoknak helyet, ahol épen még akad más muzeumi osztályok anyaga között, vagy pedig az irodában.

Helyiségeink szűkre szabott volta mellett is törekedtünk a néprajzi osztályt gyarapítani. Nagyobb térfogatú tárgyak megszerzésére ugyan nem gondolhattunk, de annál többet szereztünk olyanokat, amelyek kis helyet igényelnek, mint p. o. *népies ékszereket*.

Az államsegélyből 1176·92 koronát fordítottunk a néprajzi osztályra s ebből az összegből 710 darab néprajzi tárgyat gyűjtöttünk össze, 2 darabot pedig ajándékképen kaptunk. A vásárolt anyag között van 535 olyan darab, amelyek a mult évi csatornázás munkái közben kerültek elő a földből, legnagyobb részt a XVIII. századból való népies tárgyak, mint *cserépedények, agyagpipák, konyha- és gazdasági eszközök*. Megszereztük egy temesvári kisiparos özvegyétől a már kihalófélben levő *népies ékszereknek* egész gyűjteményét, 240 darabot 231·12 koronaért.

Ezenkívül, gondot fordítottunk a *cél- és régi szabadkőműves jelvények* megszerzésére, úgyszintén a már feloszlott temesvári *spanyol zsidó* hitközség egyházi tárgyainak összegyűjtésére; megszereztünk több régi *ostyasütőt, kereskedelmi jelvényt* és népies *ruhadarabokat*.

Ajándék útján dr. *Singer* Jakab főrabbi, választmányi tagtársunk juttatott ez osztálynak két darabot és pedig néhai *Oppenheimer* egykori banáti főrabbi *fényképét* és az 1860-as évekből egy *spanyol zsidó női sapkát*.

A néprajzi tár összes állománya 1913. végén 1323 darab volt.

Összegezve muzeumi gyűjteményünk teljes anyagát, konstatálhatjuk, hogy 1913. dec. 31-én a könyvtár, régiségtár, képzőművészetek tára és a néprajzi tár összesen 60103 darabot foglal magában, vagyis 2315 darabbal többet mint az 1912. év végén.

Gyűjteményeink gyarapítására kiadtunk összesen 2621·58 koronát. Ebből esik az államsegélyre 1777·72 korona; a magunkéból eszerint 843·86 koronát adtunk ki, természetesen nem számítva ide az irodalmi kiadványaink költségeit, sem pedig a személyek javadalmazását, a helyiség fenntartására, az irodára, tisztogatásra, fűtés-világítás és a biztosításra fordított kiadásainkat.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Mint jelentésemnek eddigi részéből is méltóztatott látni, az 1913. évi nagyarányú gyarapodásnak elsőrangú tényezői voltak a nagym. vallás- és közoktatásügyi miniszterium, illetőleg a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége, mely nemcsak bölcs tanácsaival igyekezett segítségünkre lenni, hanem a magas kormánytól 1100 kor. államsegélyt is kieszközölt számunkra.

Hálára kötelezte társulatunkat az elmúlt évben is Temes vármegye nemes közönsége, mert a kulturális alapból ezúttal is 575 koronát juttatott társulatunknak; úgyszintén hálával kell megemlékeznünk Temesvár szabad királyi város tanácsáról, mert az elmúlt év folyamán is 400 koronát juttatott társulatunknak temesvári vonatkozású műipari és régészeti tárgyak megszerzésére.

Hálás elismeréssel adózom ama munkatársaimnak is, kik a gyűjtés fáradságos munkájában a lefolyt év alatt is eléggé nem méltányolható készséggel, önzetlenül vállalkoztak feladatukra. Így Bechnitz Sándor vármegyei főorvos tagtársunk az al-dunavidéki régészeti tárgyak szerzésében, Bellai József városi tanácsos úr a városi régészeti és képzőművészeti tárgyak megszerzésében, dr. Singer Jakab főrabbi a zsidó néprajzi tárgyak gyűjtésében voltak segítségemre, míg Jung János perjámosi tanító, a perjámosi őskori telepet gondozta állandó figyelemmel.

Mielőtt jelentésemet folytatnám, engedje meg a m. t. Közgyűlés, hogy úgy az elősorolt dolgozatok szerzőinek, mint egyéb törekvéseinkben szíves támogatóinknak, úgyszintén azoknak is, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományokkal gyarapították, a választmányi ülésünkön kifejezett köszönetünkön kívül jelen közgyűlés jegyzőkönyvében is leghálásabb köszönetünket nyilvánítjuk, úgyszintén a temesvári sajtónak is, mely törekvéseinkben mindenkor a legszívélyesebben támogatott.

Az igazgató-választmány és a tisztikar 1913. évi munkálkodásáról még a következőket jelenthetem:

1. A társulati főtitkár 1913. augusztus havában átnézte a fővárosi muzeumokat, kivált a képtárakat és tanulmányozta, hogy milyen képek

volnának onnan a mi képtárunkba áthelyezhetők, természetesen csak akkor, ha az új muzeumi palota megvalósul.

2. A társulati főtitkár és titkár részt vettek Arad város ama kulturális ünnepén, midőn 1913. október 25-én az aradi kulturpalotát országos ünnepélyek között megnyitották és felavatták.

3. Múzeumunk újonnan begyűlt anyagát gondosan leltároztuk; a kisebb tárgyakat közszemlére is kitettük, de a nagyobbakat csak elraktároztuk.

4. A temesvári kisebb lelettárgyakat foglalkozási ágak szerint csoportosítva és chronologiai rendben osztályozva, vastag kéregpapírlapokra függesztettük ki és immár 90 darab ilyen tábla van a temesvári kisebb lelettárgyakból.

Társulatunk tagjai sorából az 1913. évben elragadta a halál: *Bay Ilona* alapító tagot, *Hampel József* tiszteleti tagot és *Meskó Béla* rendes tagtársunkat; az 1914. évre esik már *Perényi Adolf* r. tagtársunk halála, ki febr. 26-án hunyt el Budapesten és legutóbb *Gálffy István* ligeti jegyző.

Rendes tagjaink sorából kiléptek: *Farkasfalvi Kornél* tanár, *Fodor Ödön* nyug. járásbíró, *Lindner Ármin* városi tanácsos és *Lovas Imre* tanár.

Rendes tagjaink sorába beléptek: méltós. és főtisztelendő dr. *Glattfelder Gyula* csanádi püspök, *Geml József* polgármester-helyettes; *Hódy Gyula* városi főügyész, *Balassa Márton* városi főszámvevő, *Bechnitz Sándor* dr. megyei főorvos, *Paulovits István* nyug. táblabíró, *Szakáll Gyula* kegyesrendi tanár, *Bodor József* reálisk. tanár és *Mihályi Lajos* városi tisztviselő.

Társulatunk e szerint jelenleg a következő tagokból áll: a) *alapító tag van 68*; b) *tiszteleti tag 9*; c) *rendes tag 93*; *összesen 170*; vagyis éppen annyi, mint a tavalyi közgyűlésen volt.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Igyekeztem hű képét adni társulatunk és muzeumunk múlt évi működésének és gyarapodásának. Úgyhiszem, hogy úgy az igazgató-választmány, mint a tisztikar megnyugvással tekinthet a m. t. közgyűlés ítélete elé, mert meggyőződésünk szerint megfeleltünk kötelességünknek. Hogy nagyobb eredményeket elérni nem tudtunk, annak mérhetlen nagy oka az, hogy *kellő helyiség hiányában immár stagnációra vagyunk kárhoztatva*, amit már évek előtt is hangoztattam, hogy rövid időn belül be fog következni, ha a bajon nem segítenek. Évek óta hangoztatom úgy a sajtó terén, mint az igazgató-választmányban és a rendes közgyűléseinken is ezt a bajt, de segítség nem mutatkozik.

Tizenhárom év előtt indítottuk már meg a mozgalmat egy nagyobb arányú kulturpalota létesítése ügyében s akkor úgy az állam

mint Temesvárosa és Temes vármegye lelkesedéssel karolták fel az ügyet s szavazták meg az ingyen telket és 360.000 koronát. Ha ezt a szép ajánlatot rövidesen valóra váltották volna, úgy már régen állana a temesvári Kulturpalota. Az akkor felajánlott eszközök is talán megfeleltek volna 1901-ben, de most már nem elegendők, sőt a Temesvári Kulturpalota igényei is megnöttek.

Meg vagyok győződve, hogy Temesvár oly kulturális palotát igényel, amelynek vidéki városaink között talán alig lehet mása. E vidék és város nagyarányú történelmi multja, gazdag őskori telepei, kifejlődött műpara, a multban is számottevő képzőművészetre, sajátosságokban bővelkedő ethnografiai állapota, sokféle nemzetisége oly gazdag gyűjteményt fognak feltüntetni, hogy arra egy főváros is büszke lehetne majd.

A megváltó szót, a kezdeményezést Temesvár szab. kir. város új polgármesterétől, társulatunk legújabb tagjától várjuk. Mint tapasztalt férfit és nemesen gondolkodó lélek, lépjen nyomdokaiba néhai Ormos Zsigmondnak, ki e társulat és muzeum megalapításával örök nevet biztosított magának a magyar közművelődés történetének lapján, nem kisebb lesz annak a férfinak az érdeme és dicsősége, akinek nevéhez és munkásságához fog majd fűződni az új kulturpalota létesítése.

Konkrét indítványt e téren nem teszek, csak arra kérem a m. t. közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni szíveskedjék.

Temesvár, 1914. május 10-én.

DR. BERKESZI ISTVÁN,
társ. főtitkár.

Jegyzőkönyv

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulatnak 1914. május hó 10-én, a muzeum képtárában megtartott XXIX. évi rendes közgyűléséről.

Jelenvoltak: Ferenczy Sándor alispán, társulati igazgató elnöklete alatt dr. Berkeszi István társ. főtitkár, dr. Gálos Rezső társ. titkár, dr. Banner Benedek társ. segédtitkár, dr. Niamessny Mihály társ. ügyész, Hilt Lajos társ. pénztáros, Kovacsics Gyula, Tőkés István, Bellai József, Farkas János, dr. Singer Jakab, id. dr. Bechnitz Sándor, dr. Déznai Viktor, Paulovits István, Tóth Ferenc, dr. Trosztler József igazgató választmányi és rendes tagok és több vendég.

Az országos történelmi társulat nevében és képviselőjében jelen van: ifjabb dr. Bechnitz Sándor.

1. Elnök megnyitja a Társulat XXIX., voltaképen a fuzió előtti időt is beszámítva XLI. közgyűlését, üdvözli a társulat tagjait s a történelmi társulat képviselőjében megjelent dr. Bechnitz Sándort.

2. Főtitkár bemutatja évi jelentését. (Lásd ott.) Ennek kapcsán a közgyűlés határozatilag hálás köszönetet mond; a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak, a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének és Temesvár szab. kir. város közönségének s ezt felirat alakjában közli velök; a tudományos felolvasások szerzőinek, az adományozóknak és a sajtónak jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki. Úgyszintén elnök indítványára elismerő köszönetét fejezi ki a közgyűlés a társulati főtitkárnak is buzgó munkásságáért.

3. Hilt Lajos társ. pénztáros jelenti, hogy a társulati vagyon: készpénzben 247'60 kor., takarékpénztárban van 67'802'70 kor., állami értékpapirokban kezeltetik 800 kor., ékszerekben 103'20 kor. s így összesen 68'953'50 kor. a pénztár mai állása (1915. máj. 10). — A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi.

4. Kovácsics Gyula igazgató-választmányi tag, mint a pénztári számadás megvizsgálására kiküldött bizottság tagja jelenti, hogy a számadásokat a múlt évről pontról pontra megvizsgálták s ezt a nyugtákkal teljesen egybevágónak és helyesnek találták s ezért indít-

ványozza, hogy Hilt Lajos társulati pénztárosnak az 1913. évi számadásokra vonatkozólag a felmentvényt a szokásos módozatok mellett adja meg és neki fáradságos munkájáért köszönetét fejezze ki a közgyűlés. — A közgyűlést a zárószámadást megvizsgáló bizottság jelentését tudomásul vesszi; Hilt Lajos társulati pénztárosnak az 1913. évre, a szokásos módozatok mellett a felmentvényt megadja, gondos munkájáért neki köszönetét fejezi ki, úgyszintén a zárószámadási bizottság tagjainak is.

5. A társulati főtitkár felolvassa az 1914. évre szóló költségvetési javaslatát, melyet az igazgató-választmány már az április 22-én tartott ülésén elfogadott s a közgyűlésnek is elfogadásra ajánl. — A közgyűlés a választmány által előterjesztett költségvetést változtatás nélkül elfogadja. E szerint az 1914. évi bevétel 7064.05 kor.-val s a kiadás szintén ugyanannyival irányoztatik elő. (Részletezését lásd a melléklet alatt.)

6. Következett a tárgysorozat 6. pontja: az igazgató-választmány indítványának tárgyalása: „Az igazgató-választmány felkéri a közgyűlést, hogy ama kiváló nagy érdemek némi elismerésül, amelyeket méltóságos és főtisztelendő *Németh József* felszentelt püspök csanádegyházmegyei nagyrépost úr, társulatunk alapító tagja úgy az egyház mint a közélet s így társulatunk szolgálatában is szerzett, ő méltóságát társulatunk tiszteleti tagjává válassza“. A közgyűlés az igazgató-választmány indítványát lelkesen fogadja és méltóságos és főtisztelendő *Németh József* felsz. püspök, nagyprépost urat a közélet terén szerzett nagy érdemei miatt a társulat *tiszteleti tagjává* választja és egyben elhatározza, hogy a társulat elnökének vezetése alatt egy küldöttség üdvözölje ő Méltóságát, és a közgyűlés nevében tudassa tiszteleti taggá megválasztását.

7. Társulati főtitkár előterjeszti az igazgató-választmány következő indítványát: „Kérje fel a közgyűlés Temesvár szab. kir. város tanácsát, hogy a város visszafoglalásának 200 éves évfordulóját méltóan megünneplendő, s szükséges előkészületeket tegtegye minél előbb; biztosítva a társulat Temesvár szab. kir. városát, hogy e célra minden tőle telhető módon rendelkezésre áll. A főtitkár a választmány ez indítványát megokolja. — A közgyűlés a választmány emez indítványát is egyhangulag elfogadja és határozattá emeli, miszerint Temesvár szab. kir. város tanácsát keressék fel a visszafoglalás 200. évfordulójának a megünneplésére és hogy erre vonatkozólag minél előbb tegye meg a szükséges előkészületeket.

8. Társulati főtitkár jelenti, hogy az Alapszabályok szerint kitűzött határidő alatt semminemű indítvány nem érkezett. — Tudomásul szolgál.

Bevétel

A Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Muz.-Társ.

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Pénztári maradvány 1914-ről	509	05	—	—			*) Temes vármegyétől.
2. Alapítvány befizetés	—	—	—	—			
3. A muzeum fentartóhatósága kapott évi javadalom	—	—	—	—			
4. Pártfogóktól kapott évi javadalom	575 ¹⁾	—	—	—			
5. Állami segély	—	—	600	—			
a) a könyvtár céljaira	—	—					
b) a régiségtár céljaira	—	—	500	—			
c) a néprajzi gyűjtemény céljaira	—	—					
d) a természettudományi gyűjtemény céljaira	—	—	—	—	—	—	
e) egyéb célokra	—	—	—	—	—	—	
6. Tagsági díjak	900	—	—	—	—	—	
7. Belépti, könyvtárhasználati és ruhatári díjak	150	—	—	—	—	—	
8. Adományok, perzselypénz	—	—	—	—	—	—	
9. Kamatok	3380	—	—	—	—	—	
10. Társas összejövedeleik jövedelmei	—	—	—	—	—	—	
11. Rendkívüli bevételek:							
12. Temesvár városától	400	—	—	—	—	—	
13. Természettudományi társulattól	50	—	—	—	—	—	
Az egyesület egyéb bevételei	—	—	—	—	—	—	
Összesen	5964	05	1100	—	7064	05	

Összegezés:

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen	
	K	f	K	f	K	f
Bevétel	5964	05	—	—	7064	05
Kiadás	5964	05	—	—	7064	05
Maradvány	—	—	—	—	—	—

költségvetése az 1914. évre.

Kiadás

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Tőkéstés	—	—	—	—			
a) alapítványokból	—	—	—	—			
b) megtakarításokból	—	—	—	—			
2. Személyi kiadások	2860 ¹⁾	—	—	—			*) Részletezés:
3. Gyűjtemények gyarapítása							1. Társ. főtitkár 1000 K
a) a könyvtárnál	100		} 600	—			2. Társ. titkár 300 "
b) a régiségtárnál	300						3. Segédtitkár 200 "
c) a néprajzi gyűjteménynél	—	—	500	—			4. Pénztáros 400 "
d) a szépművészeti gyűjteménynél	300	—	—	—			5. Rendes szolga 720 "
e) a természetrajzi gyűjteménynél	—	—	—	—			6. Segédszolga 80 "
4. Butorozási, berendezési és felszerelési kiadások	100	—	—	—			7. Néprajzi szolga 60 "
5. Gyűjteménytárgyak szállításának költségei	—	—	—	—			8. Szolga ruhája 80 "
6. Rendezési kiadások	—	—	—	—			9. U. a. cipője 20 "
7. Ismeretterjesztő előadások	—	—	—	—			Összesen 2860 K
8. Kiadványok	1500	—	—	—			
9. Irodai kiadások	100	—	—	—			
10. A helyiség fentartása	—	—	—	—			*) Részletezés:
a) lakbér	—	—	—	—			1. Tűzkár ellen 100.—K
b) fűtés, világítás	160	—	—	—			2. Betörés ellen 94 24 "
c) tisztogatás	40	—	—	—			3. Temes megye nagy térképének ávegibzt. 6.37 "
11. Biztosítási díjak	279*	30	—	—			4. Néprajzi tárgyak biztosítása tűz és betörés ellen 18 69 "
12. Adó	25	—	—	—			5. Állami és újabban szerzett képek biztosít. tűz- és betörés ellen 60 — "
13. Rendkívüli kiadások	100	—	—	—			Összesen 279.30 K
14. Portó	15	—	—	—			
15. Maradvány	84	75	—	—			
Az egyesület egyéb kiadásai	—	—	—	—			
Összesen	5964	05	1100	—	7064	05	

Kelt Temesvárott, 1914. április 22-én.

Cabdebo Gergely,
elnök.

Dr. Berkeszi István,
társ. főtitkár.

Hilt Lajos,
társ. pénztáros.

9. Következett a felolvasás: „*Ormós Zsigmond az 1832/6. országgyűlésen*“, dr. Gálos Rezső társ. titkártól. — A közgyűlés mély érdeklődéssel hallgatta meg egykori elnöke és a társulat megalapítója, Ormós Zsigmond ifjúkori szereplését az 1832/6. országgyűlésen; dr. Gálos R. titkárnak, a tanulmány szerzőjének köszönetét fejezi ki és elhatározza, hogy ez értekezés a társulat közlönyében egész terjedelmében közzététessék.

10. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Tökés István és Bellai József választmányi tagokat kéri fel.

11. Elnök szívélyes köszönetét fejezvéni ki — a megjelenteknek — a közgyűlést berekeszti.

K. m. f.

Ferenczy S.
társ, igazgató, elnök h.

jegyezte:
Dr. Berkeszi István
társ, főtitkár.

Dr. Tökés.

Hitelesítők:

Bellai József.

Főtitkári jelentés

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulatnak
1915. évi május 16-án tartott XXX. közgyűlésén.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Társulatunk az 1914. évvel betöltötte fennállásának 42. esztendejét, 1885-ben végbement újjáalakítása óta pedig jelenleg a XXX. közgyűlését tartjuk.

Társulatunk még soha ily nehéz viszonyok között nem tartott közgyűlést.

Lángban áll a világ és immár tizedik hónapja pusztít a nagy világháború, amelyet még nem ért meg az emberiség. Visszafojtott lélekzettel várjuk az eredményt, mely meghozza számunkra a békét; egy olyan békét, mely megéri azokat a nagy áldozatokat, amelyeket vérben és vagyonban a Monarchia és vele hazánk és nemzetünk hozott.

A Mindenható bármikor ajándékoz meg az óhajtott békével, annyit már most is megállapíthatunk, hogy hazánk és nemzetünk hírneve nemcsak épen fog ez irtózatos harcból kikerülni, hanem közbecsülésben, dicsőségben az egész világ előtt megerősödve fogjuk majd a háború után az új korszakot megkezdeni.

A nagy háborúk mutatják meg legjobban egy-egy nemzet értékét. És — amint miniszterelnökünk mondotta — a magyar nemzet a háborúban megméretett és súlyosnak találtatott.

Ez a nagy háború — nem kétlem — kimeríthetetlen forrása lesz majd századokon keresztül nemzeti dicsőségünknek s ennek kapcsán úgy a költészet, mint a tudományok és művészetek nagy fel lendülésének.

Adja isten, hogy így legyen.

A nagy világháború volt oka, hogy társulatunk az 1914. év második felétől csak szárnyaszegetten folytathatta működését. Pedig szép terveket szőttünk. Így terveztünk egy nagyarányú *régészeti ásatást* a perjámosi sánchalmon, amelyet dr. Roska Márton kolozsvári egyetemi magántanár, társulatunk megbízásából már 1909-ben kezdett meg és

több éven át folytatott, a múlt évben akartuk azt nagyobb költséggel, nagyobb munkaerővel véglegesen befejezni. Terveztünk egy nagyobbarányu *néprajzi gyűjtést*. Ez is elmaradt mint sok egyéb.

Tisztviselőink sorából dr. *Gálos Rezső* titkár és dr. *Banner Benedek* segédtitkár hadbavonultak még július hó folyamán, úgyszintén hadbavonult dr. *Roska Márton* is s ezzel nemcsak a régészeti ásatás maradt el, hanem annak tudományos feldolgozása is késni fog.

Rendes körülmények között is, más években, a közgyűlések alkalmával reá mutattam azokra a gátoló körülményekre, amelyek muzeumunk fejlődését akadályozták. Ilyen gátoló okok voltak más években is az *anyagi erők elégtelensége* és a *kellő helyiség hiánya*.

Ha ezek gátoló körülmények voltak idáig is, úgy mostan még sokkal fokozottabb mértékben érezzük azokat, mert az 1914. évben anyagi eszközeink, jövedelmeink — amelyekre a költségvetés elfogadásakor biztosan számíthattunk — egy részében elmaradtak; így maradt el az 1100 K állami segély, az 575 K vármegyei és 400 K városi segély is, nem is említve egyéb kisebb jövedelmeket.

Napról-napra mindjobban érezhetővé lesz a *kellő helyiség hiánya*. Néprajzi osztályunknak nincsen helyisége, s így azt is anyaintézetünkben, a kapubejárat alatt kellett elhelyezni. Termeink túlszűkösége miatt immár a Szakszerű kiállítás és rendezés majdnem lehetetlen s mindezekhez járul, hogy a jelenlegi körülmények között egy új muzeumi épület megvalósítására vonatkozó reményeink is, hosszabb időkre elodázóttaknak látszanak.

Ily gátló körülmények között — szerény véleményem szerint — nem marad más hátra, mint jobb idők beáltáig megszorítani, lehetőleg szűk körre szorítani a muzeumi tárgyak gyűjtését s e helyett *irodalmi tevékenységre* társulatunk közlönyének, az *Értesítő*-nek minél tartalmasabb megjelentetésére fordítani a főszűlt.

A nagy háború alatt, — amint az gondolható is volt — a közönség érdeklődése is némileg megcsappant muzeumunk iránt, legjobban észrevehető ez a látogatók számának csökkenéséből. Míg a látogatók száma 1909-ben 8100, — 1910-ben 9011, — 1911-ben 12.813, — 1912-ben 12.935, — 1913-ban 14.459 volt, addig 1914-ben már 11.652 volt.

Gyűjteményeinket a múlt évben is legszámosabban az ifjúság látogatta, nemcsak a helybeli közép- és alsófoku iskolák növendékei, hanem távolabb vidékről is.

A látogatók száma legnagyobb részét ingyenes volt, mert vasár- és ünnepnapokon a látogatás ingyenes, csak hétköznapiokon 60 fillér s ily úton 1914-ben 13540 kor. folyt be. (Tavaly 14460 kor.)

Társulatunk 1914. évi működéséről a következőkben számolok be

Társulatunk tartott egy évi rendes közgyűlést és két választmányi gyűlést, amelyeken elsősorban mindig a folyó ügyeket intézte el a választmány s azonfelül egy-egy tudományos felolvasás is volt és pedig:

1. április hó 22-én Milleker Bódogtól: „A temesvári cserépcsöves vízvezeték.”

2. május 10-én dr. Gálos Rezsőtől: „Ormós Zsigmond az 1832/6 országgyűlésen.”

3. november 21-én 10.000 koronát szavazott meg a 6⁰/₀-os magyar hadikölcsönre.

Irodalmi kiadványainkat a mult évben is folytattuk és mint ilyen jelent meg a társulati *Értesítő* I—IV. füzete helyett 10 ívnyi terjedelemben Milleker Bódog becses tanulmánya: *Délmagyarország középkori földrajza*-nak II. része. Ezzel, a mult évben megjelent I. rész után teljessé lett e becses munka, mely összesen 17 ív terjedelemben adja mindazt, ami vidékünk középkori földrajzára nézve évtizedeken át valahol csak napvilágot látott. E munka Délmagyarország történetéhez mindenkor becses forrásmunka marad s a munkás szerző ezzel ismét egy új babérrel gazdagította érdemeit.

Ami a muzeum gyűjteményeinek gyarapodását illeti, az előbbi évekhez képest — számbelileg — csekély ugyan, de értékes. Az összes gyarapodás nem több 102 darabnál. (Az 1913. évben volt 2315 darab.)

E szám az egyes osztályok között a következőleg oszlik meg:

I. A könyvtár gyarapodása 37 darab; ezek közül állami letét 8, csere 24, ajándék 5 darab.

A könyvtár törzsállománya 1914 végén volt 10.115 darab. Ezek között van: a) könyv 2221; b) hírlapszám 502; c) apró nyomtatvány 3976; d) térképek 123; e) kéziratok 37; f) oklevelek 2905; egyéb könyvtári anyag 351 darab.

II. A régiségtár és éremtár összes gyarapodása 31 darab. Ezek között van a) őskori 4; b) közép- és újabbkori 20; c) kegyeleti 1; érmek 6 darab. A 31 darab szaporulat közül a) állami letétként 1 darab érem; b) vétel útján 24 darab régészeti tárgy; c) ajándék útján 6 darab.

Ez osztály legértékesebb gyarapodása a belvárosi Szemindrium-templom és a környékén levő épületek lebontása s az új épületek alapozási munkái alkalmával kerültek elő; így 2 darab fehér márvány feliratos, turbános sírkő, egy darab régi szenteltvíztartó medencének a talapzata, egy keltakori vastrón, stb., melyeket a munkásoktól szerezünk meg.

Legnevezetesebb szerzeményünk a lovrini aranysírlelet, mely egy arany forgódíszből és egy arany gyűrűből áll s XVII. századbéli készítményre vall.

Ajándékoztak: Panajott Ignác egy darab nemzeti *kokárdát* 1861-ből, néhai *Wéber Ágoston*, volt szakálházai plébános és Miksa mexikói császár egykori udvari papja hagyatékából pedig 4 darab mexikói érem és rendjel került muzeumunkba.

A régiségtár törzsállománya 1914 végén volt 45.815. Ezek között van: a) őskori, római, középkor- és újkori tárgy 15.628; b) érem 30.187 darab.

III. *A szépművészeti gyűjtemény ugyancsak 14 darabbal gyarapodott, de ennek az osztálynak a gyarapodása a legértékesebb, mert mindaz a 14 darab festmény, mely 1914-ben került hozzánk, legnagyobb-részt régi temesvári festőművészek munkái. Így például szereztünk Wagner Anselm (1765--1806) temesvári festőművésztől eredő 3 darab képet; Dániel Konstantintól 4 darab olajfestményt, Fialla Antaltól egy olajfestményű arcképet, Petrovics Szávától egy miniatur arcképet; Alexandrovits Lyubomirtól egy női arcképet; Komlóssy Ferentől két női arcképet, egyik olaj- a másik vízfestmény; Viskelety Imrétől egy darab olajfestésű tájképet. Mindezekért összesen 400 koronát adtunk ki.*

Régibb festőművészeink évről-évre mind jobban képviselve lesznek muzeumunkban; így Wagner Anselm Dániel Konstantin, Fialla Antal, Komlóssy Ferenc immár 10—14 darabbal vannak egyenként képtárunkban képviselve s művészetök nemcsak arcképekben, hanem tájképekben, genreképekben, sőt történelmi képekben is képviselve vannak.

Szépművészeti gyűjteményünknek azonban legértékesebb gyarapodását jelenti az a nagyarányú olajfestmény, amelyen Jäger István a zombolyai származású fiatal festőművészünk a németek letelepedését örökíté meg Délmagyarországon. E nagyarányú festményt Temesvár sz. k. városa 2000 K.-ért szerezte meg a művésztől s örökletétképen a múzeumnak adományozta.

A képzőművészeti gyűjteményünk törzsállománya az 1914. év végén volt 2931 darab. Ezek között volt: a) szobor 19; festmény 443; rajzok, metszések 2207; fényképek 67; modern iparművészeti tárgyak 195 db.

IV. *A néprajzi osztály összes gyarapodása 21 darab, de körülményeinkhez mérten eléggé értékes és érdekes darabok. Így a már megszűnt temesvári spanyol zsidó hitközség és temploma felszereléséből ismét megszereztük 12 darabot (templomi edények, gyertyatartók, tálak, csésze, lámpa, stb.), minden darab a zsidó hitközség egykoru megjelölésével és zsidó évszámmal. — Szereztünk továbbá délmagyarországi céhjelvényeket, ostyasütőket, egy darab régibb bolgár női övet, egy ezüst sodronyszálakból készült női derékövet. Az összes beszerzés került 244 koronába, amit a társulatunknál az eddigi évekből megmaradt néprajzi államsegélyből szereztünk meg.*

A néprajzi tár összes állománya 1914. végén volt 1344 darab.

Összegezve muzeumi gyűjteményeink teljes anyagát, konstatálhatjuk, hogy 1914 december 31-én a könyvtár, régiségtár, éremtár, képzőművészeti gyűjtemény és a néprajzi tár összesen 60.205 darabot foglalt magában, vagyis 102 darabbal többet, mint 1913. év végén.

A gyűjtemények gyarapítására kiadtunk összesen 1638·42 koronát. Ebből 244 kor. esik az államsegélyre s így a magunkéból fedeztünk 1394·42 koronát. Ebből azonban 600 kor. még megtérül, mert ezt Roska Márton úr a perjámosi régészeti ásatások befejezésére nyerte s így vagy régészeti újabb darabokat fog érte adni, vagy pedig az összeggel másként fog elszámolni. Személyi kiadásainkat kitettek 2859 koronát; butorozásra kiadtunk 177·40 kor.; kiadványainkra 1270 kor.; irodai szükségletekre 161·36 kor.; biztosításra és rendkívüli kiadásokra 299·71 koronát.

Az igazgató-választmány és a tisztikar 1914. évi munkálkodásáról még a következőket jelenthetem.

1. Nagy figyelemmel kísértük a Temesvár-Belvárosban levő u. n. *Seminarium-templom és a környékén levő épületek lebontását s az ezek helyén emelendő új épületek alapozási munkálatait*, mert ilyen alkalmakkor mindig elég becses régészeti tárgyak szoktak előkerülni. E véleményünkben nem is csalódtunk és számos *érmét, török sírkövet, agyagedényeket cseréppipákat*, sőt néhány régibb lelettárgyat is szereztünk.

2. A temesvári kisebb lelettárgyakat foglalkozási ágak szerint csoportosítva és chronológiai sorrendben osztályozva vastag kéregpapírlapon függesztettük ki és immár 110 darab ilyen tábla van a temesvári kisebb-nagyobb lelettárgyakból.

3. *Képtárunk anyagát ujonnan felbecsültük s azt 244.690 korona értékben állapítottuk meg.* Ebben benne van az államtól nálunk letétbe helyezett 19 darab kép 56.900 kor. értékben. Összes muzeumi anyagunkat 310.490 koronára értékeltük s tűzkár ellen újabb 12 évre az Első Magyar Ált. Biztosító Társulatnál évi 176·58 kor. összeg fejében biztosítottuk.

Társulatunk tagjai sorából a mult évben többeket ragadott el a kérlelhetlen halál.

Elvesztettük első sorban társulatunk és igazgató-választmányunk büszkeségét, ki társulatunknak tiszteleti tagja is volt: dr. *Telbisz Károly* Temesvár sz. kir. város nyugalm. polgármesterét, ki arra lett volna hivatva, hogy álmainknak leghőbb vágyát, az új muzeumi és könyvtár palotát, erős akaratával megvalósítani segítsen. A nagyérdemű férfiú távol tőlünk, Pörschachban Karinthiában, hol fáradt idegeire gyógyulást keresett váratlanul hunyt el 1914. július 16-án. Kihült tetemeit Temesvár városa három hónap mulva haza hozatta és érde-

meihez méltó megtiszteltetések között 1914. október 24-én helyezte örök nyugalomra.

Alapító tagjaink ritkuló sorából is kiszólitotta a végzet *báró Baich Milánt*, ki választmányunknak is tagja volt. 1914. augusztus 9-én hunyt el Budapesten. Távol lakott tőlünk s úgy nem látogathatta gyűléseit, de a Baich-család emlékét mindenkor fenfogja tartani muzeumunkban is az a szép *zsebóra-gyűjtemény*, amelyet a család ajándékozott muzeumunknak.

Áldás legyen elhunyt tagjaink emlékezetén.

Mélyen tisztelt közgyűlés. Igyekeztem hű képét adni társulatunk és muzeumunk mult évi működésének. Már a mult évi közgyűlésen tett főtitkári jelentésemben kiemeltem, hogy ha nagyobb eredményeket elérni nem tudunk, annak mérhetlen nagy oka a kellő helyiség hiánya, amelynek következtében stagnációra vagyunk kárhoztatva. Ez a stagnáció az 1914. évben még nagyobb mérvben mutatkozott, mint eddig és meg is marad, amíg egy önálló, Temesvár és a Délvidékhez méltó új muzeumi épületet nem kapunk. Ehhez a muzeumi épülethez azonban a jelen pillanatban távolabb állunk mint bármikor. De ne csüggedjünk; mondjunk le egyelőre minden elhalasztható igényünkről akkor, midőn mindenkinek kell hogy az legyen a jelszava: „A haza minden előtt”. Eljön még a mi időnk is és amíg az bekövetkezik, addig tűrjünk és ideiglenes kisegítő eszközökkel fogunk a stagnáción segíteni.

Kérem a m. t. közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni szíveskedjék.

Temesvárott, 1915. május 16.

Dr. Berkeszi István
társ. főtitkár.

Jegyzőkönyv

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulatnak 1915. évi május hó 16-án, délelőtt 11 órakor a muzeum képtárában megtartott XXX. évi rendes közgyűléséről.

Jelen voltak: Kabdebó Gergely nyug. főispán, a Lipótrend lovagja, társ. elnök, dr. Szentkláray Jenő, apátkanonok, a M. t. Akadémia tagja, társ. tisztel. tag, Gozdsu Elek, kir. főügyész, dr. Tőkés István, Bellai József, Steiner Ferenc, dr. Berkeszi István, társ. főtitkár, Hilt Lajos, társ. pénztáros, Farkas János, dr. Frosztler József, dr. Bechnitz Sándor, Paulovits István, kir. járásbíró, dr. Tőkés Lajos, dr. Magony József, Klein Jakab, Tóth Ferenc, társ. választmányi és rendes tagok, több vendég és ujságíró.

1. Elnök szívélyes szavakkal üdvözli a társulat tagjait s a megjelent vendégeket; az ülést megnyitja s a társulat főtitkárát kéri fel a jegyzőkönyv vezetésére, majd felhívja a főtitkári jelentés megtételére.

2. Dr. Berkeszi István társ. főtitkár felolvassa terjedelmes jelentését a társulat 1914. évi működéséről. (Lásd ott.) Ennek kapcsán a közgyűlés elhatározta, hogy a) hálás köszönetét fejezi ki jegyzőkönyvileg is Temes vármegye és Temesvár városa közönségének a társulat irányában mindenkor tanúsított nemes pártfogásáért, b) elhunyt választmányi tagjai: dr. Telbisz Károly és báró Baich Milán emlékét jegyzőkönyvében is megörökíti, c) köszönetet mond mindazoknak, kik az elmúlt év folyamán a muzeum gyűjteményeit adományaikkal gyarapították, d) köszönetét fejezi ki mindazoknak, kik irodalmi munkásságukkal a társulat szellemi ügyeit gyarapították, névszerint Milleker Bódognak, ki *Délmagyarország középkori földrajza* c. munkájával egy újabb hézagpótló és érdemes munkát alkotott, e) köszönetét fejezi ki a helyi sajtónak, mely társulatunk és muzeumunk ügyét mindenkor melegen felkarolta, s végül f) elismerő köszönetét fejezi ki a főtitkárnak, ki odaadó, fáradságos munkálkodást fejtett ki a múlt évben is, midőn a társulat másik két titkára hadbavonulván, minden munka úgyszólván az ő vállaira nehezedett, s egyben elhatározza, hogy a főtitkári jelentés egész terjedelmében közzététessék a társulat közlönyében.

3. Következett a tárgysorozat 3. pontja: Hilt Lajos társ. pénztáros jelentése a társulat jelenlegi vagyoni állapotáról. E jelentés szerint a pénztárban jelenleg van: 490 K, értékekben 64.576 K 08 fillér, ékszerekben 103 K 20 fillér, összesen 65.169 K 28 fillér. A közgyűlés e jelentést egyelőre tudomásul vette.

4. Következett a tárgysorozat 4. pontja: az 1914. évi pénztári számadás megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése. A háromtagú vizsgáló bizottság — Ferenczi Sándor alispán, dr. Tőkés István és Bellai József a pénztárat, a pénztári kiadásokat átvizsgálta s a kiadásokat a meglevő nyugtákkal egybevetve, a pénztári számadást teljesen rendben találta, miért az 1914. évre nézve Hilt Lajos társ. pénztárosnak a pénztár kezelésére nézve a felmentvényt megadni javasolja. A vizsgáló bizottság jelentése alapján a közgyűlés a pénztár kezelésére nézve az 1914. évre a felmentvényt Hilt Lajos társ. pénztárosnak a szokott módozatok mellett megadja s neki fáradságos munkájáért köszönetét fejezi ki; — ugyancsak köszönetet mond a közgyűlés a pénztárvizsgáló bizottság tagjainak fáradságos és gondos munkájukért.

5. A tárgysorozat 5. pontja következett erre, az 1915. évi költségvetés megállapítása. A társ. főtitkár előterjesztette az 1915. ápr. 21-én tartott választmányi ülésen elfogadott költségvetési javaslatot, melynek értelmében, a társulat 1915. évi bevétele 5468 K 56 fil.-ben, kiadása szintén ugyanannyiban állapíttatik meg. (L. a mellékletet.) A közgyűlés e költségvetési javaslatot egész terjedelmében elfogadta.

6. Következett a tárgysorozat 6. pontja: Két új igazgató választmányi tag megválasztása. Társ. főtitkár az ig. választmány nevében előadja, hogy az 1914. évben az új ig. választmánynak két tagja halálozott el; és pedig a rendes tagok sorából: dr. *Telbisz Károly*, Temesvár sz. k. város nyug. polgármestere; az alapító tagok sorából pedig *Baich Milán*; akik helyébe az alapszabályok szerint a még hátralevő két évre új választmányi tag választandó. A közgyűlés általános lelkesedéssel egyhangulag választja meg az igazgató választmány új tagjainak: a) a rendes tagok sorából: dr. Geml József kir. tanácsost, Temesvár szab. kir. város polgármesterét; b) az alapító tagok sorából pedig: Gróf Zselénszky Róbertet, v. b. t. tanácsos, nagybirtokost.

7. Elnök jelenti, hogy az 1914 november 21-én tartott ig. választm. gyűlés elhatározta, hogy tizezer (10.000) koronát jegyez a 6%-kal kamatozó magyar hadikölcsönre s e határozatot foganatosította is, de egyben elhatározta, hogy ezt jóváhagyás végett a társ. közgyűlés elé terjeszti. — A közgyűlés e határozatot egyhangulag jóváhagyja.

8. Társ. főtitkár jelenti, hogy a törvényes határidő alatt semmi-nemű indítvány nem adatott be. — Tudomásul szolgál.

9. Következett a felolvasás: „Tanulmány Temesvár utcáinak,

tereinek, hidjainak új elnevezéséről; történelmileg nevezetesebb helyeinek emléktáblákkal és szobrokkal megjelöléséről“, — dr. Berkeszi István társ. főtitkártól. — A közgyűlés élvezettel hallgatta meg a szabadon előadott értekezést és a történelmileg nevezetesebb épületek és helyek emléktábláinak felolvasott szövegét és felkérte a társ. főtitkárt, hogy azt egész terjedelmében dolgozza ki és tegye közzé, hogy vezérfonalul szolgáljon Temesvár szab. kir. város közönségének és tanácsának az utcák, terek, hidak új neveinek meghatározásánál s a történelmileg nevezetes épületek és helyek emléktáblákkal és szobrokkal való megjelölésénél és disztítésénél.

10. Elnök a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Tőkés István és Bellai József tagokat kéri fel.

11. Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést berekeszti. — A közgyűlés élénken éljenzi az elnök urat.

K. m. f.

Kabdebó Gergely
társ. elnök.

jegyezte:
Dr. Berkeszi István
társ. főtitkár.

Hitelesítjük:

Tőkés István.

Bellai József.

Bevétel

A Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Muz.-Társ.

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Pénztári maradvány 1914-ről	378	56	—	—			*) Temes vármegyétől.
2. Alapítvány befizetés	—	—	—	—			
3. A muzeum fentartóható- sága kapott évi java- dalom	—	—	—	—			
4. Pártfogóktól kapott évi javadalom	575 ¹⁾	—	—	—			
5. Állami segély	—	—	—	—			
a) a könyvtár céljaira	—	—	—	—			
b) a régiségtár céljaira	—	—	—	—			
c) a néprajzi gyűjtemény céljaira	—	—	—	—			
d) a természettudományi gyűj- temény céljaira	—	—	—	—			
e) egyéb célokra	—	—	—	—			
6. Tagsági díjak	700	—	—	—			
7. Belépti, könyvtárhaszná- lati és ruhatári díjak	140	—	—	—			
8. Adományok, perzsely- pénz	—	—	—	—			
9. Kamatok	3225	—	—	—			
10. Társas összefüvetek jövedelmei	—	—	—	—			
11. Rendkívüli bevételek	—	—	—	—			
12. Temesvár városától	400	—	—	—			
13. Természettudományi társulattól	50	—	—	—			
Az egyesület egyéb bevételei	—	—	—	—			
Összesen	5468	56	—	—	—	—	

Összegezés:

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen	
	K	f	K	f	K	f
Bevétel	5468	56	—	—	5468	56
Kiadás	5468	56	—	—	5468	56
Maradvány	—	—	—	—	—	—

költségvetése az 1915. évre.

Kiadás

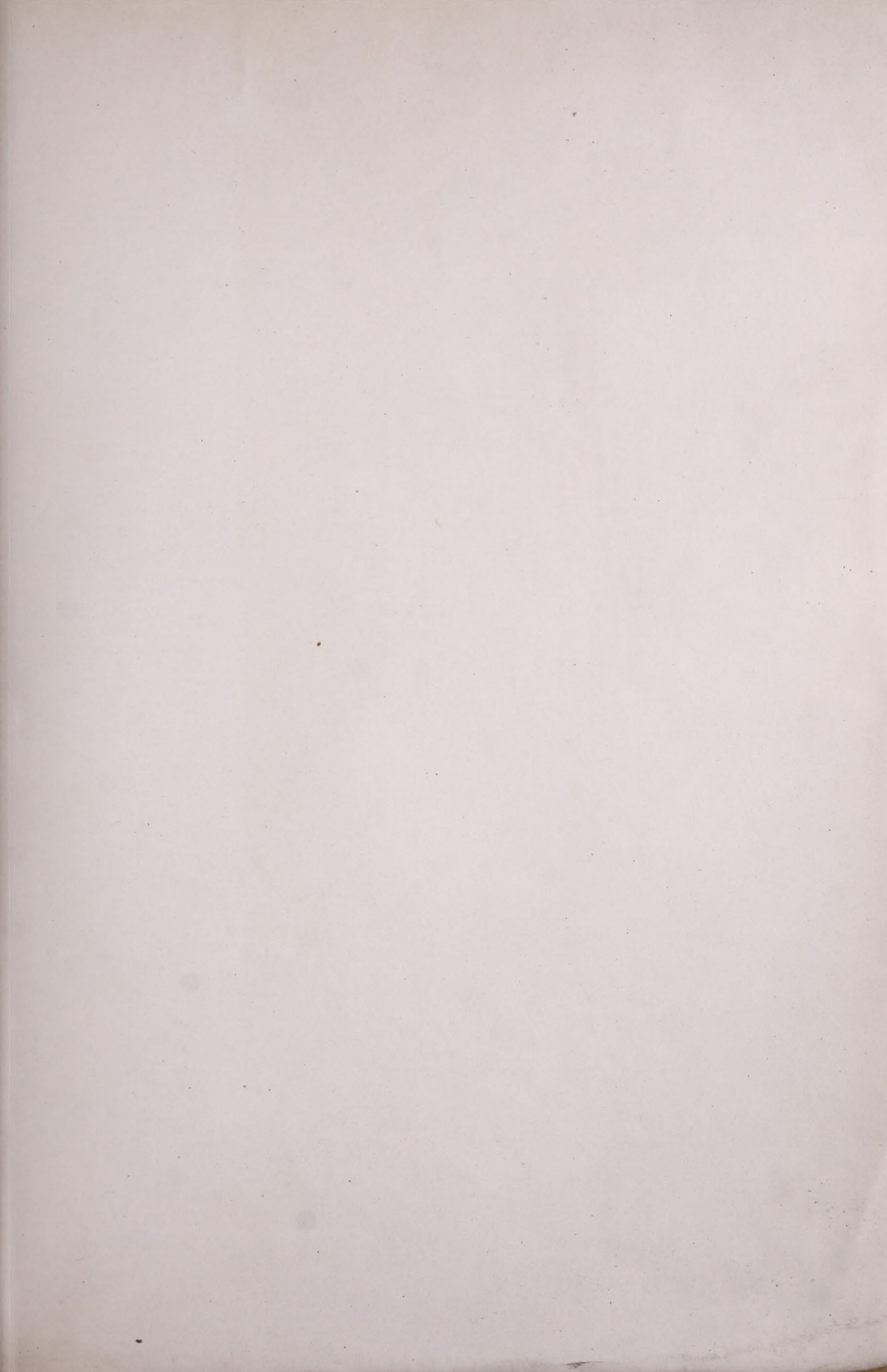
	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Tőkésítés	—	—	—	—			
a) alapítványokból	—	—	—	—			
b) megtakarításokból	—	—	—	—			
2. Személyi kiadások	2860*)	—	—	—			
3. Gyűjtemények gyarapítása							*) Részletezés:
a) a könyvtárnál	50	—	—	—			1. Társ. főtítká 1000 K
b) a régiségtárnál	200	—	—	—			2. Társ. titká 300 "
c) a néprajzi gyűjteménynél	—	—	—	—			3. Segédtitká 200 "
d) a szépművészeti gyűjteménynél	200	—	—	—			4. Pénztáros 400 "
e) a természetrajzi gyűjteménynél	—	—	—	—			5. Rendes szolga 720 "
4. Butorozási, berendezési és felszerelési kiadások	100	—	—	—			6. Segédszolga 80 "
5. Gyűjteménytárgyak szállításának költségei	50	—	—	—			7. Néprajzi szolga 60 "
6. Rendezési kiadások	—	—	—	—			8. Szolga ruhája 80 "
7. Ismeretterjesztő előadások	—	—	—	—			9. U. a. cipője 20 "
8. Kiadványok	1200	—	—	—			Összesen 2860 K
9. Irodai kiadások	150	—	—	—			
10. A helyiség fentartása	—	—	—	—			
a) lakbér	—	—	—	—			
b) fűtés, világítás	130	—	—	—			
c) tisztogatás	40	—	—	—			
11. Biztosítási díjak	295*	88	—	—			*) Részletezés:
12. Adó	25	—	—	—			1- Tűzkár ellen 176.76K
13. Rendkívüli kiadások	100	—	—	—			2. Betörés ellen 94.24 "
14. Portó	20	—	—	—			3. Temes megye nagy térképének üvegbezt. 6.37 "
15. Maradvány	47	68	—	—			4. Néprajzi tárgyak biztosítása tűz és betörés ellen 18.69 "
Az egyesület egyéb kiadásai	—	—	—	—			Összesen 295.88 K
Összesen	5468	56	—	—	—	—	

Kelt Temesvárott, 1916. május 16-án

Cabdebo Gergely,
elnök.

Dr. Berkeszi István,
társ. főtítká.

Hilt Lajos,
társ. pénztáros.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1915-İK ÉVI POLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1915. november 1-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, Muzeum) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből bejelenteni szíveskedjenek, különben
a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. u. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. u. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. u. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. u. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. u. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. u. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. u. évfolyam. I. II. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. u. évfolyam. I. II. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. u. évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. u. évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. u. évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. u. évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1900. XVI. u. évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1901. XVII. u. évfolyam. III. és IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1902. XVIII. u. évfolyam. III. és IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1903. XIX. u. évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1904. XX. u. évfolyam. I. és II. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1905. XXI. u. évfolyam. I. és II. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1906. XXII. u. évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1907. XXIII. u. évfolyam. I. és II. füzet.
22. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1908. XXIV. u. évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A tár-
sulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. és II. kötet költe. 20 korona. Az I.
kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzte helyett pedig megjelent: Dél-
magyarország réglségelelei a honfoglalás előtti időkből. Összeállította: Milleker
Bódog. I. rész. Óskori leletek. (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. Római, római
korszaki barbár és népvándorlások leletek. (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-
térképpel). Ára 4 kor. — III. rész. Délmagyarország réglségelelei a honfoglalás
előtti időkből. III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor. — Ugyane
munkának III. Rész II. fele (129—294. lap számos ábrával.) Ára 3 korona.

Az 1909. évi Értesítő III. és IV. (együttes) füzetében megjelent „Temesvári
művészek“ Dr. Berkeszi Istvántól, 1—144 lap és 32 képpel, különlenyomatban is meg-
jelent s a társulat főtítkári irodájában 4 koronáért megrendelhető.